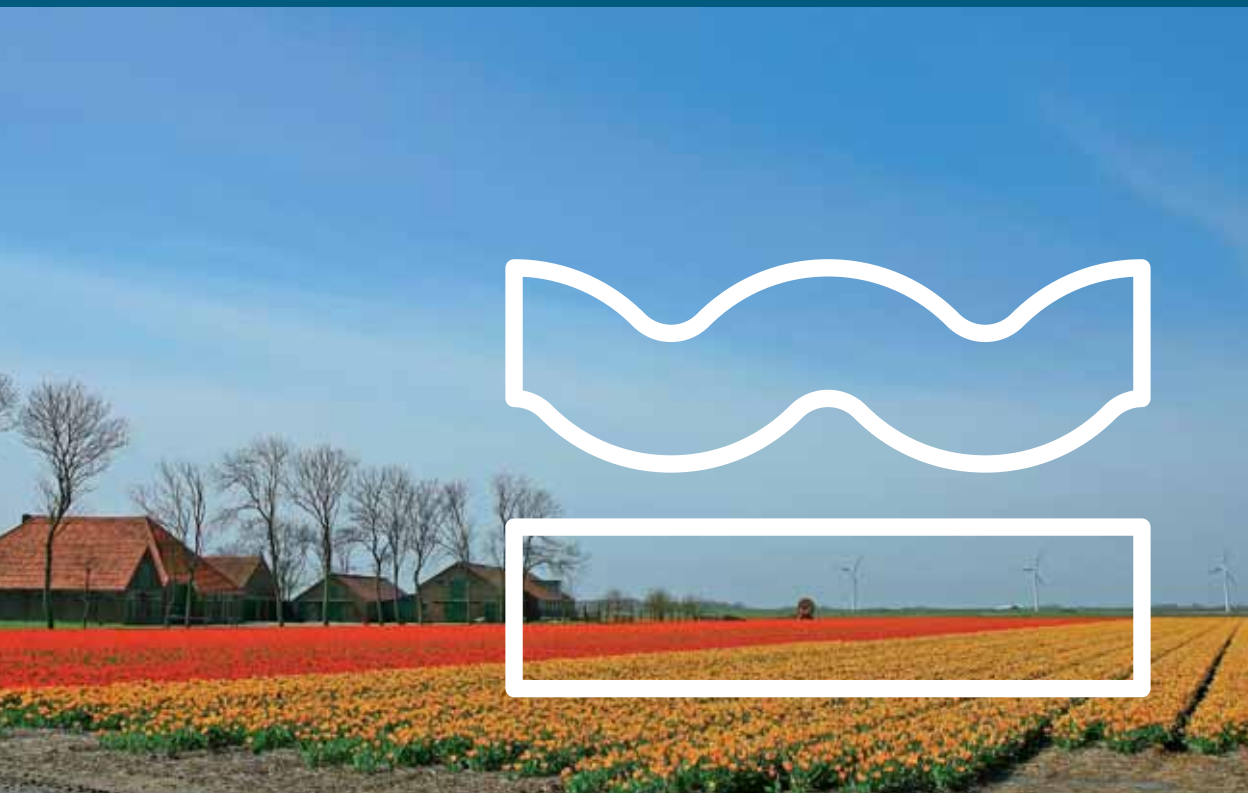

Landbouwperspectieven in Noord-Holland tot 2040

Bouwstenen voor de structuurvisie van de provincie

LEI

WAGENINGEN UR

Landbouwperspectieven in Noord-Holland tot 2040

Bouwstenen voor de structuurvisie van
de provincie

Tom Kuhlman
Nico Polman
Bert Smit
Gabe Venema
Jan Buurma
Arie van Duijn
Janneke van Dijk
Youri Dijkxhoorn
John Helming
Jakob Jager
Bas Janssens
Gerben Jukema
Henri Prins
Rob Stokkers

Rapport 2009-043
Juni 2009
Projectcode 21161
LEI Wageningen UR, Den Haag

LEI Wageningen UR kent de werkvelden:

- Internationaal beleid
- Ontwikkelingsvraagstukken
- Consumenten en ketens
- Sectoren en bedrijven
- Milieu, natuur en landschap
- Rurale economie en ruimtegebruik

Dit rapport maakt deel uit van het werkveld Rurale economie en ruimtegebruik.

Foto omslag: Nationale Beeldbank

Landbouwperspectieven in Noord-Holland tot 2040; Bouwstenen voor de structuurvisie van de provincie

Kuhlman, T., N. Polman, B. Smit, G. Venema, J.uurma, A. van Duijn, J. van Dijk, Y. Dijkxhoorn, J. Helming, J. Jager, B. Janssens, G. Jukema, H. Prins en R. Stokkers

Rapport 2009-043

ISBN/EAN: 978-90-8615-340-4

Prijs € 34,75 (inclusief 6% btw)

187 p., fig., tab., bijl.

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek naar de landbouwstructuur in de provincie Noord-Holland. Het onderzoek was ondernomen in opdracht van het adviesbureau Decisio B.V., dat in opdracht van de provincie werkt. Doel was om bouwstenen aan te leveren voor de provinciale structuurvisie. In het kader van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening moeten alle provincies een dergelijke structuurvisie maken. Het rapport beschrijft de huidige situatie en recente trends in de Noord-Hollandse landbouwsector, en de perspectieven voor de komende decennia. Het accent ligt daarbij op de behoefte aan ruimte, en hoe deze kan worden ingevuld binnen eisen van ruimtelijke kwaliteit.

This report is the result of a study into the agricultural structure in the province of Noord-Holland. The study was undertaken on behalf of consultancy firm Decisio B.V., which works for the province. The aim was to supply building blocks for the provincial structural vision. In the framework of the new Spatial Planning Act, all provinces must produce a strong structural vision. The report describes the current situation and recent trends in the agricultural sector in Noord-Holland and the prospects for the coming decades. The emphasis here lies on the need for space and how this can be provided within demands for spatial quality.

Bestellingen

070-3358330

publicatie.lei@wur.nl

© LEI, 2009

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Het LEI is ISO 9000 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	6
	Samenvatting	7
	Summary	12
	Inleiding	17
1	Perspectieven voor landbouw in Noord-Holland	20
	1.1 Ruimtelijke ontwikkelingen: kansen en bedreigingen	22
	1.2 Algemene kenmerken van de sector: sterkten en zwakten	35
	1.3 Perspectieven per deelsector	47
2	Thema's	83
	2.1 Schaalvergroting	83
	2.2 Verbrede landbouw	88
	2.3 Biologische landbouw	91
	2.4 Paardenhouderij	93
	2.5 Stadslandbouw	95
	2.6 Verspreid en ondersteunend glas	98
	2.7 Naar een agrarische zoning?	103
3	Landbouwperspectieven per gebied	110
	3.1 Texel	111
	3.2 Kop van Noord-Holland	114
	3.3 West-Friesland	118
	3.4 Noord-Kennemerland	123
	3.5 Laag Holland	127
	3.6 Zuidwest/Rijnland	130
	3.7 Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	133
4	Conclusies en aanbevelingen	137
	Literatuur en websites	142

Bijlagen

1	Lijst van geïnterviewde personen	149
2	De Noord-Hollandse landbouwsector in cijfers	150
3	Drijvende krachten Nederlandse bloembollenteelt	175
4	Samenvatting 'De Kop omhoog' - Agrarische visie Noordelijk Zandgebied periode 2008-2015	180

Woord vooraf

In het kader van de nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening schrijven alle provincies structuurvisies, waarin zij de hoofdlijnen van hun ruimtelijk beleid voor de langere termijn uitzetten. De provincie Noord-Holland heeft aan het adviesbureau Decisio gevraagd om bouwstenen aan te leveren voor de landbouwaspecten van haar structuurvisie. In het kader hiervan is door het LEI een studie uitgevoerd waarvan het onderhavige rapport het resultaat is. Als basis voor de te maken keuzes beschrijft dit rapport de ontwikkelingen in de landbouw; welke knelpunten ten aanzien van verdere ontwikkeling bestaan; wat de verwachtingen ten aanzien van de toekomst zijn; en welke alternatieven daarmee gegeven zijn voor het ruimtelijk beleid van de provincie op langere termijn.

Het onderzoek is begeleid door Peter Graven en Stephan Melis van de provincie Noord-Holland en door Jaap Broer van Decisio, die we hierbij danken voor hun enthousiaste en bekwame inbreng. Daarnaast is ook aan de studie bijgedragen door Nicolas Nijhof van Decisio (procesbegeleiding) en door Gerton Pieters van de provincie (ondersteuning bij het maken van kaarten). Voorts hebben vele betrokkenen uit diverse belangenorganisaties en uit het provinciale bestuur een bijdrage geleverd door hun deelname aan interviews en workshops. Aan hen allen bij dezen hartelijk dank.

Prof.dr.ir. R.B.M. Huirne
Algemeen Directeur LEI Wageningen UR

Samenvatting

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek naar de structuur van de landbouw in de provincie Noord-Holland, uitgevoerd in opdracht van de provincie. Het doel van dit onderzoek was het aandragen van bouwstenen voor de structuurvisie, die de provincie in 2009 opstelt.

De Noord-Hollandse landbouw is een productieve, dynamische en internationaal concurrerende sector en als zodanig van groot economisch belang. De provincie Noord-Holland wil de verdere ontwikkeling van de landbouw faciliteren in de richting van verduurzaming en versterking van de marktpositie. Met het oog op de in 2009 op te stellen structuurvisie, is de vraag aan de orde welk ruimtelijk beleid daarvoor nodig is. De tijdshorizon van het rapport is 2020, voor de economische ontwikkelingen in de landbouw. Wat betreft de ruimtelijke ontwikkelingen wordt een doorkijk geboden tot 2040.

Het totale landbouwareaal in de provincie is aan een langzame daling (0,1% per jaar) onderhevig, als gevolg van onttrekkingen voor bebouwing en nieuwe natuur. Binnen de landbouwsector tekenen zich echter grotere verschuivingen af: zo is het tuinbouwareaal juist toegenomen, zowel in de glas- als in de opengrondstuintbouw. In de grondgebonden veehouderij is sprake van een verschuiving van areaal van melkvee naar overige graasdieren - voornamelijk schapen. Het areaal akkerbouw geeft de sterkste achteruitgang te zien, met bijna 1,5% per jaar; het grootst is deze teruggang in de Haarlemmermeer. Vooral de teelt van suikerbieten en consumptieaardappelen is gedaald. De productiewaarde is in de akkerbouw overigens sterker gedaald dan het areaal, niet doordat er minder wordt geproduceerd per hectare maar doordat de prijzen van de producten zich de laatste tien jaar ongunstig hebben ontwikkeld. Dit geldt niet voor de land- en tuinbouwsector als geheel: over het algemeen neemt de productiewaarde flink toe, ondanks de inkrimping van het areaal. Hier wordt de dynamiek van de sector goed zichtbaar: steeds minder bedrijven produceren steeds meer op minder grond. Deze trend zal zich de komende jaren ongetwijfeld voortzetten.

Een opvallende ontwikkeling is de sterke daling van het aantal bedrijven. Gecombineerd met de stijging van de totale productiecapaciteit is dit onderdeel van het schaalvergrotingsproces. Schaalvergroting is essentieel om de landbouw concurrerend te kunnen houden - concurrerend niet alleen met het buitenland, maar ook met andere economische sectoren in de provincie. Als de productiviteit in de agrarische sector geen gelijke tred houdt met andere secto-

ren, dan is de landbouw niet in staat om arbeid en kapitaal aan te trekken en krimpt ze in tot een marginale activiteit.

Sterke punten van de landbouw in Noord-Holland zijn ten eerste de hoge kwaliteit van het ondernemerschap, zoals blijkt uit projecten als Agriport A7, Grootslag, de Mainport Noord-Holland-Noord, en de vele vormen van verbreding ('Poort van Waterland') en de schaalvergroting. Op dit moment ligt de kracht van de landbouw in de combinatie productie, handel en logistiek. Het tweede punt is de gunstige natuurlijke omstandigheden - licht, klimaat en bodem - vooral voor de bollenteelt en de glastuinbouw. In de derde plaats is de locatie van Noord-Holland gunstig gelegen ten opzichte van de belangrijkste markten in Europa; in dit opzicht is de nabijheid van de luchthaven Schiphol van belang voor de Greenport Aalsmeer. Belangrijke knelpunten zijn het gebrek aan ruimte (althans in het zuidelijk deel van de provincie); problemen met de bereikbaarheid door de toenemende congestie in de infrastructuur; en gebrek aan duurzaamheid in de productiemethoden (wat tot een slecht imago van de landbouw leidt). Aan dit laatste knelpunt wordt overigens hard gewerkt door de landbouwsector zelf, en de verduurzaming wordt ook sterk gestimuleerd door wetgeving op Europees en nationaal niveau, evenals door provinciaal beleid.

De verwachte ontwikkelingen betekenen zowel kansen als bedreigingen voor de agrarische sector. De omvorming van het landbouwbeleid van de EU en op termijn de vorming van nieuwe wereldhandelsovereenkomsten zullen de landbouw in nog sterkere mate dan nu afhankelijk maken van de markt. De Nederlandse landbouw is hiervoor in principe goed toegerust, en de meest concurrerende sectoren zullen hierbij dan ook baat hebben: de pootaardappelen, de bollen, de melkveehouderij, de opengrondsgroenten, de glastuinbouw en het zaadcomplex; ook voor de zich ontwikkelende aquacultuur liggen er goede kansen. Daarvoor is het wel noodzakelijk dat de sector blijft innoveren, en daarvoor ook de mogelijkheden krijgt; schaalvergroting bijvoorbeeld is voor veel innovaties noodzakelijk. Een bedreiging vormt allereerst de ruimtelijke druk, die tenminste op de middellange termijn nog zal toenemen, vooral in het zuidelijk deel van de provincie. Een ander probleem is de verandering in het arbeidspotentieel door de afname van de bevolkingsgroei en de vergrijzing; bovendien is er nu al een tekort aan geschoold personeel in de landbouwsector, wat vooral voor de kennisintensieve bedrijfstakken een probleem is. En, last but not least: de landbouw moet verduurzamen terwijl ze te maken heeft met toenemende verzilting en, in het veenweidegebied, bodemdaling. Ook wordt vanuit de stedelijke gebieden gevraagd om ruimtelijke kwaliteit. Deze eisen bieden echter ook kansen, vooral wanneer men erin slaagt ze om te zetten in een koopkrachtige

vraag naar groene en blauwe diensten als landschaps- en natuurbeheer, waterberging, energieproductie en recreatie.

Aan de verbetering van de zwakke punten kan door het beleid op diverse niveaus worden bijgedragen: Europees, landelijk, maar ook op provinciaal niveau. Behalve zaken die specifiek op haar terrein liggen, zoals ruimtelijke ordening, kan de provincie ook ontwikkelingen stimuleren die ze van maatschappelijk belang acht en die de markt kan oppakken, zoals verbreding, biologische landbouw en kansrijke kennisintensieve clusters (bijvoorbeeld Seed Valley en de aquacultuur). Daarnaast heeft ze een belangrijke makelende en schakelende rol door partijen en initiatieven bij elkaar te brengen zoals in het kader van Mainport Noord-Holland-Noord gebeurt. De voornaamste rol van de provincie is echter nog wel het ruimtelijk faciliteren van de ontwikkelingen in de landbouw door 'te bestemmen, verkavelen en ontwateren'. Om hier zo goed mogelijk invulling te geven is in het gegeven landbouwstructuuronderzoek een eerste verkenning gedaan naar een agrarische zonering, die recht doet aan de verscheidenheid en kwaliteiten van de verschillende delen van Noord-Holland, terwijl tegelijkertijd de belangen van de landbouw zo goed mogelijk worden geborgd.

Resumerend zijn de belangrijkste uitdagingen voor het provinciale landbouwbeleid in Noord-Holland:

- (a) faciliteren van schaalvergroting en zorg voor duurzaam perspectief voor de landbouw door landschappelijke inpassing en -combinaties, werken aan een goede verkavelingstructuur, opzetten van helder beleid waaronder schaalvergroting planologisch mogelijk is, beleid ontwikkelen voor 'agrobedrijven-terreinen', beheer van bodem en water;
- (b) zorgen voor regionaal maatwerk en het beleid in nauwe samenspraak met lokale en regionale partijen anders wordt ingevuld;
- (c) (financieel) stimuleren van de herstructureringsopgave in de glastuinbouw, vinden van 'ruimte voor glas' (ook in samenwerking met Zuid-Holland);
- (d) zorg voor goede, regionale bereikbaarheid van de productie- en handelsgebieden, stimuleren nieuwe logistieke concepten;
- (e) faciliteren en stimuleren van gewenste ontwikkelingen als verduurzaming, verbreding, opkomst biologische landbouw, opkomst kennisintensieve clusters als Seed Valley en aquacultuur;
- (f) leggen van verbindingen met andere 'sectoren' en beleidsterreinen (water, natuur, milieu, energie, verkeer en vervoer, recreatie, rurale parken in steden, enzovoort);
- (g) in samenwerking met onder andere het ministerie van EZ, stimuleren van innovaties, zowel van producten als processen (supply-chain management);

- (h) vormen van een bestuurlijke en beleidsmatige schakel naar rijksprogramma's en -gremia (LNV, EZ, Greenports Nederland, Programma Agrologistiek enzovoort).

Als kader voor de ruimtelijke planning van de landbouw, in het licht van de bovenstaande uitdagingen (a) t/m (d), (e) (ten dele) en (f), kan worden gedacht aan een agrarische zonering in de vorm van Flexibele Agrarische Gebieden (FLAG's). Drie typen FLAG's worden voorgesteld, gebaseerd op de agrarische mogelijkheden in de verschillende deelregio's, de concurrerende claims op ruimte, en het maatschappelijke belang van de landbouw als beheerder van het landschap.

Deze drie gebieden kunnen als volgt worden getypeerd:

- FLAG-I, 'Ruimte voor landbouw': hier heeft de productiegerichte landbouw prioriteit boven claims van andere grondgebruikers (natuur, woongebied). Hier zou ze de ruimte moeten krijgen die ze nodig heeft om zich verder te ontwikkelen in de richting van optimale en duurzame productie. De reden hiervoor is dat bepaalde gebieden zoveel agrarisch potentieel hebben dat het onverantwoord zou zijn om deze grond verloren te laten gaan - temeer daar dergelijke functieveranderingen meestal onomkeerbaar zijn. Maatregelen worden genomen door provincie en waterschappen om de inrichting zodanig te verbeteren dat de landbouw hier maximaal voordeel van heeft:
 - grotere bouwblokken;
 - optimalisatie van het waterpeil ten bate van duurzame landbouwproductie;
 - verkaveling waar nodig verbeteren voor schaalvergroting;
 - het inrichten van bedrijventerreinen voor de landbouw en het agrocomplex;
 - investeren in infrastructuur;
 - stimuleren horizontale en verticale samenwerking in het agrocomplex;
 - geen plannen voor nieuwe ruimtelijke functies, behalve uitbreiding van woonruimte ten behoeve van de lokale bevolking.
- FLAG-II, 'Slimme combinaties': hier gelden naast het belang van de landbouw ook andere maatschappelijke doelen, met name op het gebied van landschap, natuur, aardkundige waarden en cultuurhistorie. Ook moet meer rekening gehouden worden met natuurlijke beperkingen. Beleidspunten zijn hier:
 - ondersteunen van de rol van de landbouw als beheerder van het landschap (financiering van groene en blauwe diensten);

- keuzes maken tussen de eisen van landschapsbeheer en optimalisatie van de landbouwstructuur;
- stimuleren van verbredingactiviteiten.
- FLAG-III, 'Stadsgerichte landbouw': in een zone rondom de grote stedelijke concentraties (Amsterdam, Haarlem, Zaanstad) staat de landbouw enerzijds onder druk, maar heeft deze anderzijds juist kansen door de nabijheid van de stad. Deze kansen omvatten:
 - educatiegerichte activiteiten voor stadskinderen;
 - kleinschalige teelt van nicheproducten voor de multiculturele stad;
 - zorglandbouw;
 - recreatieve diensten;
 - streekproducten (inclusief verwerking en verkoop op de boerderij);
 - landschapsbeheer;
 - natuurbeheer.

Een dergelijke structuur kan een kader vormen waarbinnen de structuurvisie ten aanzien van de landbouw gestalte krijgt. Voor elk van de delen is een andere aanpak noodzakelijk. Leidende gedachte is dat enerzijds de landbouw van groot economisch belang is als stuwende en dynamische sector in de provincie; anderzijds is ze ook van maatschappelijk belang als beheerder van het unieke Hollandse landschap. De uitdaging is om aan beide aspecten recht te doen.

Summary

Agricultural prospects in the province of Noord-Holland 2040

Building blocks for the structural vision of the province

This report is the result of a study into the structure of agriculture in the province of Noord-Holland, carried out on behalf of the provincial government. The objective of this study was contribute building blocks for the structural vision as formulated by the provincial government in 2009.

Agriculture in Noord-Holland is a productive, dynamic and internationally competitive sector and therefore of great economic importance. The province of Noord-Holland wants to facilitate the further development of agriculture towards sustainability and strengthening of its market position. Looking towards the structural vision to be drawn up in 2009, the issue to be addressed concerns what spatial policy will be required. The time horizon of the report is 2020 for the economic developments in the agriculture. With respect to the spatial developments, the time horizon is extended to 2040.

The total amount of agricultural land in the province is gradually declining (0.1% annually) as a result of the designation of land for construction and new nature areas. However, major shifts are occurring within the agricultural sector: for example, horticultural land is increasing, both in greenhouse and open air cultivation. In pasture-based livestock farming, there has been shift from land used for dairy farming to other grazing animals - mainly sheep. The amount of arable land shows the greatest decline, by nearly 1.5% per year; the most serious decline is in the Haarlemmermeer region. The cultivation of sugar beet and potatoes for consumption has shown a particularly steep decline. The production value in arable farming has fallen more sharply than the acreage, not because production is lower per hectare but because the prices of the products have developed unfavourably. This does not apply to the agricultural and horticultural sector as a whole: in general the production value has considerably increased, despite the reduction of available land. Here the dynamics of the sector is clearly visible: fewer and fewer farms are producing on less and less land. This trend will undoubtedly continue in the coming years.

An interesting development is the sharp fall in the number of farms. Combined with the rise in the total production capacity, this is part of the process in-

volving increases in scale. Increases in scale are essential to keep agriculture competitive - not only internationally but also compared with other economic sectors in the province. If productivity in the agricultural sector does not keep pace with other sectors, then agriculture will not be able to attract labour and capital and it will be reduced to a marginal activity.

Strong features of agriculture in Noord-Holland are firstly the high quality of its entrepreneurship, as seen in projects like Agriport A7, Grootslag, the Mainport Noord-Holland-North and the many forms of expansion ('Poort van Waterland') and increases in scale. At the moment, the strength of agriculture lies in the combination of production, trade and logistics. The favourable natural conditions - light, climate and soil - are another factor, particularly for bulb cultivation and greenhouse horticulture. Thirdly, Noord-Holland is favourably located with respect to the main European markets; in this regard, its proximity to Schiphol Airport is important for Greenport Aalsmeer. Major issues are the lack of space (at least in the southern part of the province), accessibility due to increasing congestion in the infrastructure and lack of sustainability in production methods (giving agriculture a poor image). This last issue is currently being addressed by the agricultural sector itself, while sustainability is being strongly stimulated by legislation at European and national level, as well as by provincial policy.

The expected developments imply both opportunities and threats for the agricultural sector. The transformation of the EU's agriculture policy and new long term global trade agreements will increase the dependence of agriculture on the market. In theory, Dutch agriculture is well prepared and the most competitive sectors will benefit: seed potatoes, bulbs, dairy farming, vegetables cultivated in the open air, greenhouse horticulture and the seed complex. There are also good opportunities for the developing aquaculture. However, success depends on the sector continuing to innovate and being given opportunities to do so. Increases in scale, for example, are essential for many innovations. An initial threat is firstly the pressure on land, which is set to increase in the midterm, particularly in the south of the province. Another problem is the change in the potential workforce due to the decline in population growth and ageing. There is already a shortage of qualified personnel in the agricultural sector, a concern for knowledge-intensive sectors in particular. And, last but not least: agriculture must become more sustainable in the face of increasing salinisation and, in the grazing fenlands, subsidence. Another aspect is the demand for spatial quality from urban areas. However these demands also offer opportunities, particularly when effective demand is successfully transformed into green and blue services like landscape and nature management, energy production and recreation.

Policy can help improve the weak points at various levels: European, national as well as provincial levels. Besides addressing issues which specifically lie in its domain, such as spatial planning, the province can also stimulate developments which it considers to be socially important and which the market can tackle, such as expansion, organic agriculture and favourable knowledge intensive clusters (for example Seed Valley and aquaculture). In addition, it plays an important brokering and linking role in bringing together parties and initiatives as occurs in the framework of Mainport Noord-Holland-North. The main role of the province, however, is still spatially facilitating developments in agriculture by means of 'zoning, parcelling and draining'. In order to optimise its implementation, an initial exploration into agricultural zoning was carried out in the following agricultural structural study, which does justice to the variety and qualities of the different parts of Noord-Holland, while safeguarding the interests of agriculture as far as possible.

In summary, the main challenges for provincial agriculture policy in Noord-Holland are:

- (a) Facilitating increases in scale and providing sustainable prospects for agriculture through landscape measures and combinations, working on a good parcelling structure, setting out a clear policy in which increases in scale are envisaged in the plans, developing policy for 'agricultural farm sites', managing soil and water;
- (b) Providing regional customised work and a different interpretation of policy in close consultation with local and regional parties;
- (c) Providing financial and other incentives for the restructuring of greenhouse horticulture and finding 'space for glass' (also in cooperation with Zuid-Holland);
- (d) Providing good, regional accessibility of the production and trade areas, stimulating new logistic concepts;
- (e) Facilitating and stimulating desired developments like sustainability, expansion, organic agriculture, knowledge intensive clusters like Seed Valley and aquaculture;
- (f) Forging links with other 'sectors' and policy fields (water, nature, environment, energy, traffic and transport, recreation, rural parks in towns, etc.);
- (g) In partnership with the Ministry of Economic Affairs, among other bodies, stimulating innovations, both of products and processes (supply chain management);

- (h) Forming an administrative and policy link to state programmes and committees (Ministries of Agriculture and Economic Affairs, Greenports Nederland, Programma Agrogistiek etc.).

As a framework for the spatial planning of agriculture, in the light of the above challenges (a) to (d), (e) (partially) and (f), agricultural zoning in the form of Flexible Agricultural Areas (FLAG's) could be considered. Three types of flexible agricultural areas are proposed, based on the agricultural possibilities in the various sub regions, the competing claims on space and the social importance of agriculture in managing the landscape.

These three areas can be characterised as follows:

- FLAG-I, 'Space for agriculture': here production-oriented agriculture has priority above claims of other land users (nature, residential area). It should be given the space it needs to further develop in the direction of optimal and sustainable production. The reason for this is that certain areas have so much agricultural potential that it would be irresponsible to allow this land to be lost - all the more because such function changes are usually irreversible. Measures are taken by the provincial government and the water authorities to improve land development so that agriculture has maximum advantage:
 - bigger building blocks;
 - optimisation of the water level to benefit sustainable agricultural production;
 - improving parcelling where necessary for scale increase;
 - developing business parks for agriculture and the agro complex;
 - investing in infrastructure;
 - stimulating horizontal and vertical cooperation in the agro complex;
 - no plans for new spatial functions apart from the expansion of residential space for the local population.
- FLAG-II, 'Smart combinations': besides the importance of agriculture, other social goals are considered, related particularly to landscape, nature, geographical values and cultural history. One should also consider natural restrictions. Policy points here are:
 - supporting the role of agriculture in managing the landscape (financing green and blue services);
 - making choices between the requirements of landscape management and the optimisation of the agricultural structure;
 - stimulate expansion activities.

- FLAG-III, 'Town-oriented agriculture': in a zone around the main urban concentrations (Amsterdam, Haarlem, Zaanstad), agriculture may be under pressure, but there are also opportunities due to the proximity of the cities. These opportunities include:
 - education-oriented activities for city children;
 - small-scale cultivation of niche products for the multicultural city;
 - care agriculture;
 - recreational services;
 - local products (including processing and sales on the farm);
 - landscape management;
 - nature management.

Such a structure can form a framework within which the structural vision with respect to agriculture can take shape. For each of the parts, a different approach is essential. The main idea is that agriculture is of great economic importance as a driving and dynamic sector in the province on the one hand. On the other hand, it is also socially important as manager of the unique Dutch landscape. The challenge is to do justice to both aspects.

Inleiding

Achtergrond

Op 1 juli 2008 is de nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening (Wro) van kracht geworden. Deze wet voorziet in het opstellen van zogenaamde structuurvisies door de provincies, die in de plaats komen van de vroegere streekplannen. Deze structuurvisie heeft echter een ander karakter dan het streekplan: het is zelfbindend, dat wil zeggen het bindt de provincie zelf maar is niet juridisch bindend voor derden (Ministerie van VROM, 2007). Het is een agendazettend strategisch beleidsdocument, dat de provincie zal gebruiken als leidraad voor haar eigen beleid. Een dergelijk document behoeft een sterke onderbouwing.

In de op te stellen structuurvisie van de provincie Noord-Holland speelt de landbouw (waarbij inbegrepen de tuinbouw) een belangrijke rol. Niet alleen is - ondanks de sterke verstedelijking - het grootste deel van het oppervlak van de provincie in agrarisch beheer, maar ook is de landbouw een belangrijke stuwende sector in de economie. Zoals geformuleerd in de offerteaanvraag voor dit onderzoek wil de provincie de landbouw een plek en ruimte geven, waarbij sterke regionale fundamenten ontstaan of beter verankerd worden en versnippering wordt voorkomen, waarbij ook de beeldkwaliteit een rol speelt.

Daarom heeft de provincie het adviesbureau Decisio en het onderzoeksinstituut LEI Wageningen UR verzocht om een studie te doen naar de perspectieven van de landbouw in de provincie voor de komende dertig jaar (tot 2040), en met name naar de ruimtelijke consequenties daarvan. Dit rapport is het resultaat van deze studie.

Doelstelling

Het doel van dit rapport is om inzicht te verschaffen in de huidige agrarische structuur, evenals in de ontwikkelingen die zich daarin voordoen: wat zijn de sterke en zwakke punten, welke kansen en bedreigingen doen zich voor, in welke deelsectoren en in welke gebieden? De primaire productie staat centraal, maar er wordt ook aandacht geschonken aan het agrocomplex als geheel, voorzover deze van belang is voor de ontwikkeling van de landbouw. Ook verbredingactiviteiten van landbouwbedrijven krijgen aandacht. Op basis van deze analyse worden aanbevelingen geformuleerd voor provinciaal beleid: welke deelsectoren bieden ontwikkelingsmogelijkheden in welke gebieden, en welke maatregelen kunnen deze mogelijkheden versterken? De provincie heeft nadruk-

kelijk aangegeven de mogelijkheden van een landbouwzonering te willen onderzoeken. Hiermee wil het rapport ook een bouwsteen zijn voor de structuurvisie.

Werkwijze

Als basis voor deze studie is allereerst de huidige landbouwstructuur in kaart gebracht op basis van gegevens uit de landbouwtellingen (1990-2007). Ook is gebruik gemaakt van bestaande literatuur en onderzoeken. Daarnaast zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers van belanghebbende organisaties op het gebied van landbouw, natuur en landschap. Een zeer belangrijke input vormen de vijf workshops die zijn georganiseerd met thematische insteek: bollenteelt, glastuinbouw, Mainport Noord-Holland Noord, veehouderij en landbouw en landschap. Ten slotte is op 5 november 2008 een miniconferentie gehouden in Haarlem, waar de voorlopige resultaten van het onderzoek zijn geconfronteerd met de visies van betrokkenen.

Opzet van het rapport

De kaders waarbinnen de ontwikkeling van de landbouwsector zich de komende decennia zal voltrekken zijn in hoofdstuk 1 uiteengezet. Dit zijn de natuurlijke en maatschappelijke veranderingen waarmee rekening moet worden gehouden, hun beslag op de ruimte, en hun mogelijkheden en beperkingen voor de landbouw. Vervolgens zijn van de onderscheiden deelsectoren de huidige situatie, trends, en perspectieven belicht. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op een aantal specifieke vraagstukken die van belang zijn voor de landbouwsector; deze thema's zullen een rol spelen in het ruimtelijk beleid van de provincie in de komende jaren - en dus ook in de structuurvisie. Hoofdstuk 4 bevat een analyse van de landbouw per regio. In overleg met de provincies is gekozen voor de regio-indeling van het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). Voor Noord-Holland zijn dat de volgende:

1. Texel
2. Kop van Noord-Holland
3. West-Friesland
4. Noord-Kennemerland
5. Laag Holland
6. Zuidwest/Rijnland
7. Amstel-, Gooi- en Vechtstreek

Voor elke regio wordt een kort overzicht gegeven van het ruimtelijke kader, waarna de huidige situatie en ontwikkelingsperspectieven van de agrarische

deelsectoren worden behandeld. In het laatste hoofdstuk worden conclusies getrokken ten aanzien van ruimtelijke ordening. In dit kader wordt een mogelijke ruimtelijke structuur van de landbouwsector in 2040 geschetst.

1 Perspectieven voor landbouw in Noord-Holland

Noord-Holland heeft een bloeiende en dynamische landbouwsector, die sterk internationaal georiënteerd is. Recent zijn er grote nieuwe ontwikkelingen aan de gang, met name in de glastuinbouw (Greenport Aalsmeer, Glasdriehoek Alton-Grootslag-Agriport A7). In het noordelijk deel van de provincie, waar zich clusters bevinden van pootaardappelen, opengrondsgroenten, zaden en bollen van Europees of zelfs mondiaal belang, wordt gestreefd naar het uitbouwen van deze fundamenteën tot een Mainport Noord-Holland Noord, waarin de verschillende clusters elkaar versterken via combinatie van logistiek en dienstverlening, zowel voor de keten als voor de primaire land- en tuinbouw (Provincie Noord-Holland 2008b). De provincie hecht veel waarde aan de verdere ontwikkeling van de sector. Hiervoor is schaalvergroting noodzakelijk. Deze stuit op een aantal problemen, zoals ruimtegebrek, de grootte van bouwblokken, verkavelingsstructuur, en logistiek.

Het landschap van Noord-Holland is veelzijdig en van grote esthetische, cultuurhistorische, aardkundige en ecologische waarde. Het is onderdeel van het laag-Nederlandse landschappencomplex, dat uniek is in de wereld. Zowel verstedelijking als de dynamiek (schaalvergroting) van de landbouw vormen potentiële bedreigingen voor dit landschap. Dit betekent een opgave voor ruimtelijk beleid. Doel van deze studie is ideeën en gegevens aan te dragen om deze opgave te vervullen, tenminste voor wat betreft de ontwikkeling van de land- en tuinbouw. Hiertoe wordt eerst het ruimtelijke kader besproken waarbinnen deze ontwikkeling zich zal afspelen: hoeveel grond is er beschikbaar, en welke claims liggen er op de grond? Daarna kijken we naar het economische kader: hoe zal zich de markt voor landbouwproducten ontwikkelen, en welke invloed mogen we verwachten van het (EU-)landbouwbeleid? Vervolgens worden de verschillende deelsectoren afzonderlijk belicht.

Tabel 1.1 geeft een overzicht van de voornaamste sterke en zwakke punten van de Noord-Hollandse landbouw, de kansen voor de toekomst evenals de bedreigingen. Deze worden in dit hoofdstuk en de beide volgende nader uitgewerkt. De verschillende elementen in deze tabel verschillen overigens per deelsector en per regio.

Tabel 1.1 SWOT-analyse van de Noord-Hollandse landbouwsector			
Sterke punten	Zwakten	Kansen	Bedreigingen
Gunstige ligging ten opzichte van Europese markten	Ruimtegebrek, versterkt door beperkingen op bouw kavels en gebrekkige verkavelingstructuur	Economische groei binnen en buiten Europa (vraag naar sierproducten, dierlijke producten, verbeterd zaai- en pootgoed)	Rivaliserende claims op grond (woningbouw, bedrijventerreinen, infrastructuur, natuur)
Nabijheid van zeehavens en mainport Schiphol	Nog te weinig duurzame productie, daarvoor negatief imago (ook door onbekendheid met de sector)	Verdere specialisatie/agrocomplexen	Restricties op landbouwproductie (milieu, natuur, landschap) vanuit Europese en nationale regelgeving
Dynamisch en innovatief ondernemerschap	Gebrek aan (geschoolde) arbeid	Inkomsten uit land- schaps- en natuurb- beheer en blauwe diensten	Bodemdaling (veen- weidegebied)
Aanwezigheid van ketenpartijen: verwerkers, toeleveranciers en dergelijke	Bereikbaarheid	Andere vormen van verbreding (recreatie, energieproductie, zorglandbouw)	Verzilt/verbrakking
Kennisintensief, hoogwaardige productie met een traditie van marktgerichtheid en specialisatie	Zwakke handelspositie ten opzichte van afnemers	Duurzame productie- methoden (energie- arme kas, mestver- werking, verbeterd bodembeheer, geneti- sche modificatie)	Demografische veran- deringen (vergrijzing, ontgroening)
Gunstige natuurlijke omstandigheden: licht, klimaat, bodem, water	Hoge administratieve lasten door regelge- ving	Lifestyle/streek- producten	Bodem- en water- kwaliteit
Ruimte, althans in het noordelijk deel		Liberalisatie van mark- ten (gunstig voor effi- ciënte bedrijven)	Dichtslibbing infra- structuur
			Grenzen aan schaal- vergroting als ant- woord op internatio- nale concurrentie

1.1 Ruimtelijke ontwikkelingen: kansen en bedreigingen

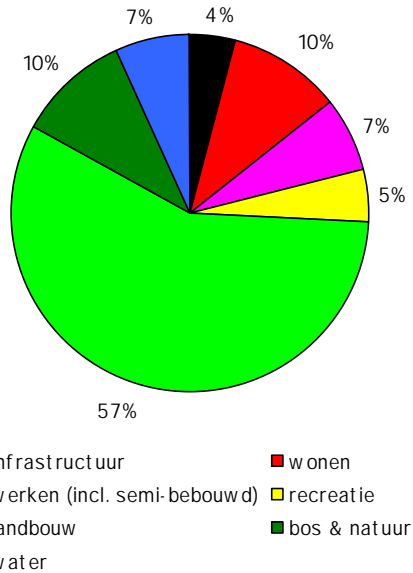
Grondgebruik

Ruim de helft van het totaaloppervlak van de provincie (61% van het landoppervlak, 57% van het totaaloppervlak) is in agrarisch gebruik (figuur 1.1). Het bebouwd oppervlak is relatief groot en het oppervlak natuur relatief klein in vergelijking met andere provincies, wat de ruimtedruk duidelijk maakt.

Uit figuur 1.2 is op te maken hoe dit grondgebruik ruimtelijk is verdeeld. Er bestaat een groot contrast tussen het zuidelijk en het noordelijk deel van de provincie: het zuiden vormt de noordvleugel van de Randstad Holland, met hoge stedelijke druk en weinig ruimte voor de landbouw (al ligt hier de belangrijke Greenport Aalsmeer). Het noorden daarentegen heeft een meer agrarisch karakter, met in sommige gebieden een duidelijke specialisatie: bollenteelt in het Noordelijk Zandgebied, akkerbouw in de Wieringermeer, groenten vooral in West-Friesland en het Geestmerambacht, en grondgebonden veehouderij in Laag-Holland. Andere gebieden hebben een meer gemengd karakter, zoals Texel en de oude droogmakerijen.

Figuur 1.1

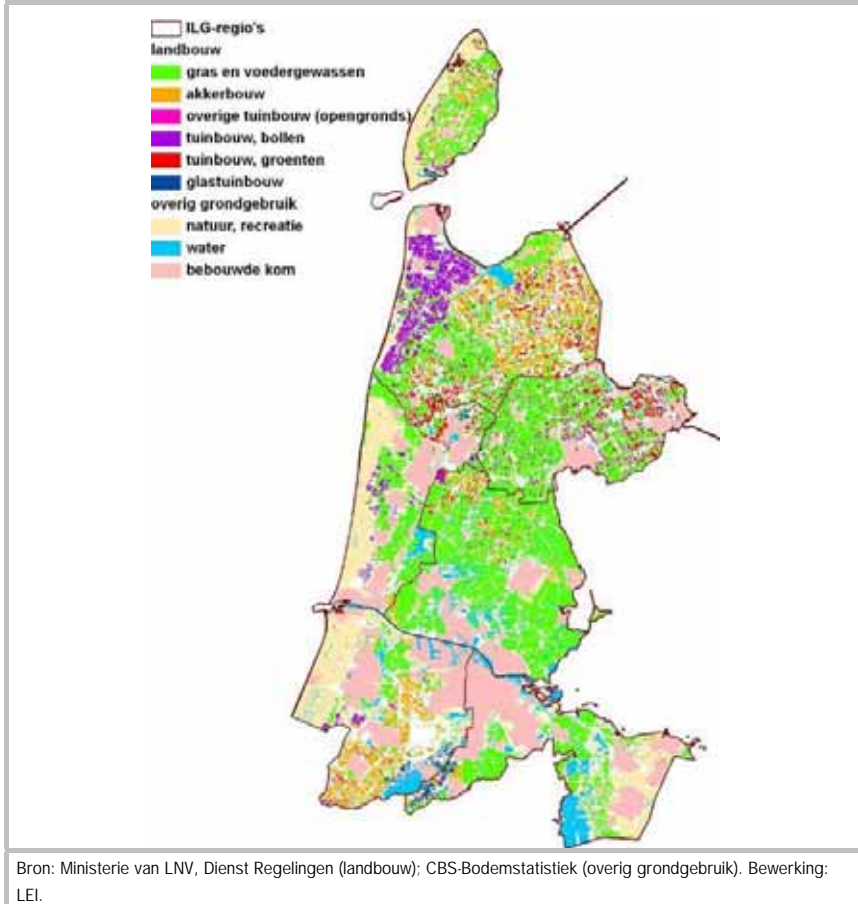
Grondgebruik in Noord-Holland (exclusief IJsselmeer en Waddenzee)

a) In de Bodemstatistiek van het CBS geldt een andere definitie van agrarisch grondgebruik dan in de landbouwtelling. Ook grond in handen van hobbyboeren valt eronder. Volgens de Bodemstatistiek had Noord-Holland in 2003 163.000 ha landbouwgrond, terwijl het totaal bedrijfsoppervlak van de bedrijven in de landbouwtelling dat jaar 150.000 ha was; de cultuurgrond gemeten maat, dat wil zeggen het netto beteeld oppervlak (inclusief gras en braak), was 135.000 ha. Voor de Bodemstatistiek is het beeld bepalend voor de classificatie, niet de juridische status: houtopstanden worden als niet-agrarisch geclassificeerd, ook als ze deel uitmaken van een landbouwbedrijf; anderzijds wordt natuurgrond in agrarisch beheer als landbouw beschouwd, zolang het beeld van het grondgebruik eerder agrarisch dan natuurlijk is.

Bron: CBS-Bodemstatistiek 2003, bewerking LEI.

Figuur 1.2 Agrarisch grondgebruik in kaart (situatie 2007)

Verandering van grondgebruik tot 2040: niet-agrarische ruimteclaims

Hoe permanent zijn deze patronen? Een belangrijke factor is hier uiteraard de verstedelijking: niet alleen de vraag naar bebouwd gebied voor wonen en werken, maar ook voor de daarmee verbonden dienstverlening: ruimte voor infrastructuur en recreatie. Eén van de drijvende krachten is hier de bevolkingsgroei. In de periode 1970-1995 was die in Noord-Holland (met name in de Randstad) beneden het landelijk gemiddelde, maar sindsdien is het andersom. Niet alleen de demografische, maar ook de economische groei in Nederland lijkt zich de laatste jaren sterker in de kerngebieden te concentreren; en in de regio Am-

sterdam is de groei hoger dan in Noord-Holland als geheel (Provincie Noord-Holland 2008a).

Echter, de groei in bevolkingsaantal verklaart maar een deel van de toename van de vraag naar woonruimte. Een zeer belangrijke oorzaak is ook de verkleining van de huishoudens (gemiddeld 3,5 personen in 1965 tegen 2,3 nu) - en daarmee de groei van het aantal huishoudens. Deze ontwikkeling heeft er mede toe geleid dat het aantal woningen veel sneller is gegroeid dan het aantal inwoners. Een derde factor is de toename in welvaart, die betekent dat de mensen meer ruimte per persoon vragen. Ten slotte is natuurlijk het ruimtelijk beleid van grote invloed: de vraag naar ruimte wordt voornamelijk door autonome ontwikkelingen bepaald, maar de overheid kan bepalen waar deze vraag wordt gehonoreerd. In het verleden heeft dit beleid ertoe geleid dat bijvoorbeeld groei buiten de Randstad werd gestimuleerd; dat nieuwe woningbouw eerder in nieuwe groeikernen plaatsvond dan in de grote steden; en recent, dat nieuwbouw vaak plaatsvindt door verdichting binnen bestaande bebouwde gebieden.

Naast de groei van woonruimte moet natuurlijk ook rekening worden gehouden met uitbreiding van ruimte voor bedrijven, zowel op speciale bedrijventerreinen aan de randen van de steden en dorpen als binnen woonkernen en stadscentra. De vraag naar dergelijke terreinen is voornamelijk een functie van de toegevoegde waarde per bedrijfstak - waarbij overigens het aantal gevraagde vierkante meters per euro toegevoegde waarde de neiging heeft te dalen; dat komt door de stijging van de productiviteit en de ontwikkeling naar meer kennisintensieve vormen van productie.

Wat zijn nu de verwachtingen voor de periode tot 2040? In de studie *Welvaart en Leefomgeving* van drie planbureaus (Janssen et al., 2006) is een inschatting gemaakt van zowel woon- als werkruimte op basis van vier verschillende mogelijke scenario's.¹ De verschillen tussen de hoogste en de laagste scenario's zijn zeer groot. Zo wordt er in het minimumscenario van uit gegaan dat de Nederlandse bevolking zich zal stabiliseren vanaf 2010, en in 2025 zal beginnen te dalen; in het maximumscenario daarentegen wordt uitgegaan van voortgaande bevolkingsgroei over de gehele periode. De grote onbekende is hier de migratie. Wat betreft economische groei (per hoofd van de

¹ Het scenario met de hoogste groei heet Global Economy, en hierin wordt uitgegaan van vergaande liberalisatie van de markt, globalisering met sterke immigratie. Het scenario met de laagste groei, Regional Communities, gaat uit van kleinschalige ontwikkeling, een sterke rol van de overheid, en veel aandacht voor milieu en natuur. De scenaristen spreken zich niet uit over de waarschijnlijkheid van de diverse scenario's.

bevolking) loopt het groeipercentage uiteen van 0,7-2,0% per jaar; deze hangt af van de groei (of afname) van de beroepsbevolking, de groei van de arbeidsproductiviteit, en de ontwikkeling van de wereldhandel. Als we bedenken dat de economische groei in de periode 1971-2001 1,9% per jaar bedroeg, dan is het duidelijk dat voor de komende decennia op een wat lagere groei gerekend moet worden. Dit betekent dat ook de vraag naar extra bebouwd gebied lager zal zijn; het is zelfs niet geheel ondenkbaar dat het bebouwde gebied na 2020 niet meer zal groeien.

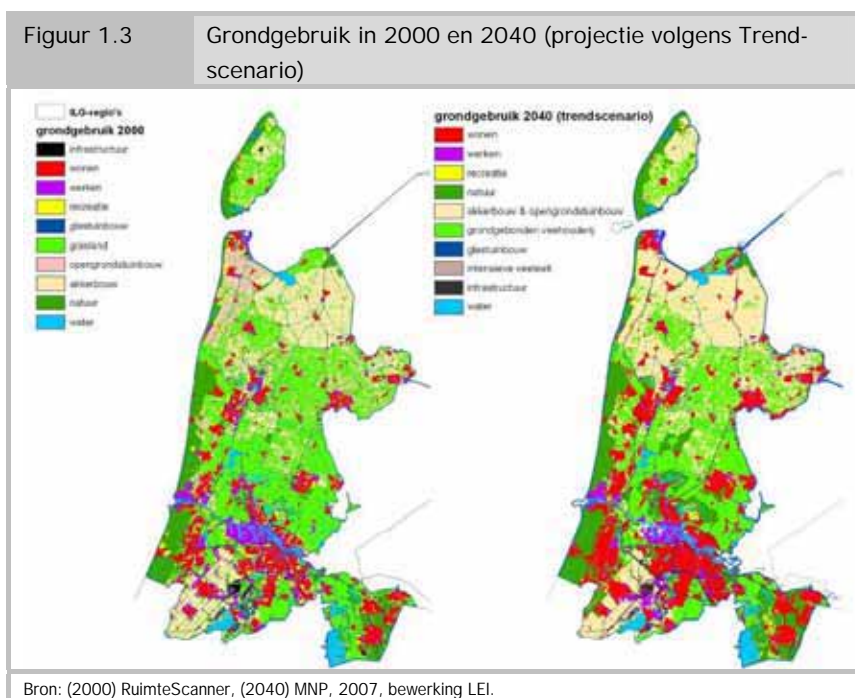
Op basis van deze projecties is vervolgens (door Janssen et al., 2006) een inschatting gemaakt van de benodigde ruimte voor wonen en werken. Deze inschatting geldt niet per provincie, maar is wel gemaakt voor de Randstad als geheel (gedefinieerd als Noord- en Zuid-Holland en Utrecht). Op basis van de kenmerken van Noord-Holland kunnen we de betreffende cijfers voor Noord-Holland schatten. Deze cijfers staan in tabel 1.2.

Tabel 1.2		Ruimtebehoefte voor bouwgrond in Noord-Holland in scenario's (in hectare)						
	Geme- ten (2003)	Ge- schat (2008)	2008-2020		2020-2040		Totaal	
			Mini- maal	Maxi- maal	Mini- maal	Maxi- maal	Mini- maal	Maxi- maal
Wonen	29.800	30.200	1.400	7.700	-400	6.600	1.400	14.700
Werken	12.500	12.800	500	3.700	-1.000	2.300	-200	6.300
<i>Totaal be- bouwd ge- bied</i>	42.300	43.000	1.900	11.400	-1.400	8.900	1.200	21.000
Bron: gebaseerd op Janssen et al. (2006), bewerking LEI.								

De bandbreedte tussen de minimale en maximale ruimtebehoefte is zeer groot. Voor de periode na 2020 lijkt het bebouwde areaal minder toe te nemen, gezien de vermoedelijke stabilisering van de bevolking en van het aantal huishoudens (naarmate een minimale gemiddelde huishoudengrootte nadert),

evenals de lagere economische groei op lange termijn.¹ De kansen om een eenmaal vastgestelde agrarische zoning voor Noord-Holland te kunnen vasthouden lijken daarom gunstig - mits het beleid erin slaagt deze in de meer kritische fase tot 2020 te handhaven.

In 2007 zijn nieuwe scenarioberekeningen gemaakt, waaronder dit keer ook een scenario waarin de trend van de afgelopen jaren simpelweg wordt doorgetrokken (Milieu- en Natuurplanbureau 2007). Met het model RuimteScanner is dit scenario ook in kaart gebracht. Figuur 1.3 toont het resultaat voor Noord-Holland, met als contrast het grondgebruik in het jaar 2000. Deze projectie leidt tot een hoog verlies aan landbouwgrond, in totaal 18.000 ha, ofwel 11% van het areaal in 2000. Zoals hieronder nog wordt besproken (tabel 1.4) komen wij tot lagere inschattingen.

¹ Vrij algemeen wordt aangenomen dat de economische groei voor de wereld als geheel de komende decennia wat lager zal liggen dan de afgelopen 30 jaar. Bovendien blijft de groei in Europa achter bij het wereldgemiddelde (zie bijvoorbeeld Bagnoli et al., 2005).

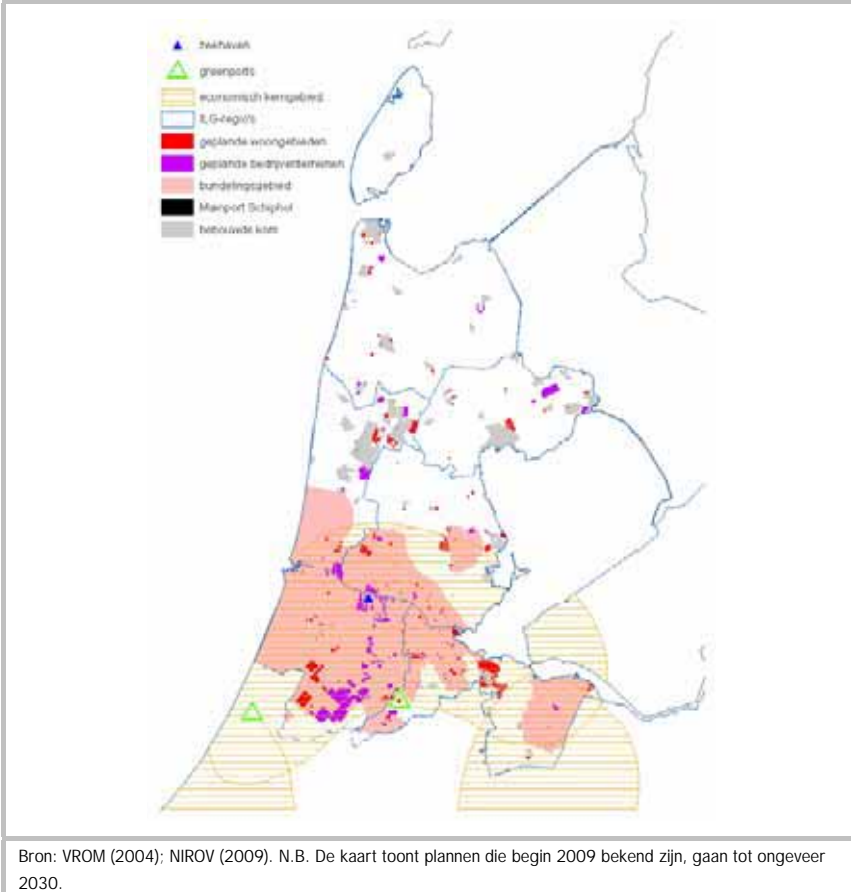
De ruimtelijke uitwerking van deze behoefte aan nieuw bebouwd gebied hangt uiteraard ook af van het ruimtelijk beleid. Zo benadrukt de *Nota Ruimte* van 2004 dat economische ontwikkeling zich zal concentreren in de meest kansrijke regio's om de concurrentiepositie van Nederland te verbeteren (Ministerie van VROM, 2004); in deze 'ruimtelijke hoofdstructuur' zal vooral het zuiden van de provincie Noord-Holland sterk groeien (figuur 1.4). Dit betekent dat de meeste groei van bedrijventerreinen en infrastructuur zich zal voordoen ten zuiden van de lijn Beverwijk-Purmerend; de toename in woonruimte zal zich ook verder noordelijk voordoen - tot ver in de regio's Noord-Kennemerland en West-Friesland; alleen de Kop van Noord-Holland en Texel vallen buiten het bereik van Randstadforenzen. Deze visie is onlangs opnieuw vorm gegeven in de Structuurvisie Randstad 2040 (Ministerie van VROM, 2008).

Daarnaast speelt de claim op grond voor natuur een rol. De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) moet in 2018 voltooid zijn. In Noord-Holland is deze opgave (van 15.000 ha) grotendeels gerealiseerd; naar schatting 4.500 ha nieuwe natuur moet nog gerealiseerd worden, grotendeels door het omzetten van landbouwgrond in natuur; het geplande areaal agrarisch natuurbeheer is reeds gerealiseerd (Provincie Noord-Holland 2008d).

Een beeld van de ruimtedruk kan ook verkregen worden uit een analyse van de grondmarkt. Grondprijzen verschillen per gebied, en deze beïnvloeden de perspectieven van de landbouw, vooral voor schaalvergroting. Figuur 1.5a geeft een beeld van de grondprijzen uit transacties waarin grond werd aangekocht voor landbouw, in het laatste jaar waarvoor deze informatie beschikbaar is (2005). In Laag Holland zijn de grondprijzen relatief laag, maar in de Haarlemmermeer daarentegen erg hoog. In de Wieringermeer vallen de prijzen mee, maar in het westelijk deel van de Kop overheersen hoge grondprijzen. Dit ruimtelijke patroon van grondprijzen wordt deels bepaald door de verwachte opbrengsten per hectare (die hoger zijn voor tuinbouw dan voor akkerbouw of melkveehouderij) en deels door de zogenaamde optiewaarde - de mogelijkheid dat grond een andere bestemming dan landbouw zal krijgen. Ruimtelijke plannen hebben dan ook grote invloed op deze patronen - in de planningsfase, niet als ze eenmaal hun beslag krijgen; in de gebieden met hoge grondprijzen in het zuidelijk deel van de provincie is deze optiewaarde waarschijnlijk de bepalende factor. Grondprijzen beïnvloeden het agrarisch gebruik in zoverre dat een hoge grondprijs het minder aantrekkelijk maakt een bedrijf voort te zetten dat een relatief laag rendement per hectare oplevert; een overgang van bijvoorbeeld schapehouderij naar bollenteelt ligt dan voor de hand.

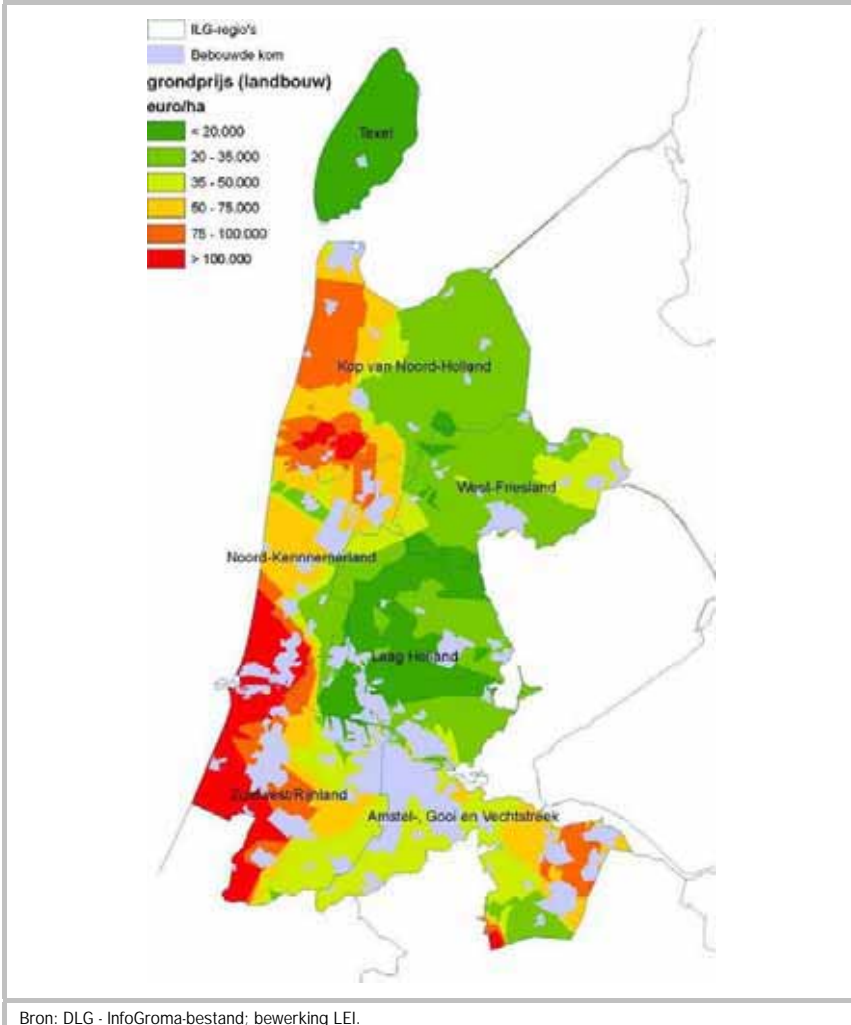
Figuur 1.4

Ruimtelijke hoofdstructuur en vraag naar bebouwd gebied

Niet alleen de grondprijzen spelen een rol op de grondmarkt, ook de eigendomsverhoudingen kunnen van belang zijn. Figuur 1.5b laat zien hoe deze in Noord-Holland liggen (waarbij de glastuinbouw niet is inbegrepen). We zien dat de meeste landbouwgrond in eigendom is van het desbetreffende bedrijf. Pacht, meest reguliere pacht, komt echter ook vrij veel voor, vooral in de Wieringermeer. In de Haarlemmermeer daarentegen zijn kortlopende pacht en teelpacht meer gebruikelijk.

Figuur 1.5a Grondprijzen voor landbouw in Noord-Holland, 2005

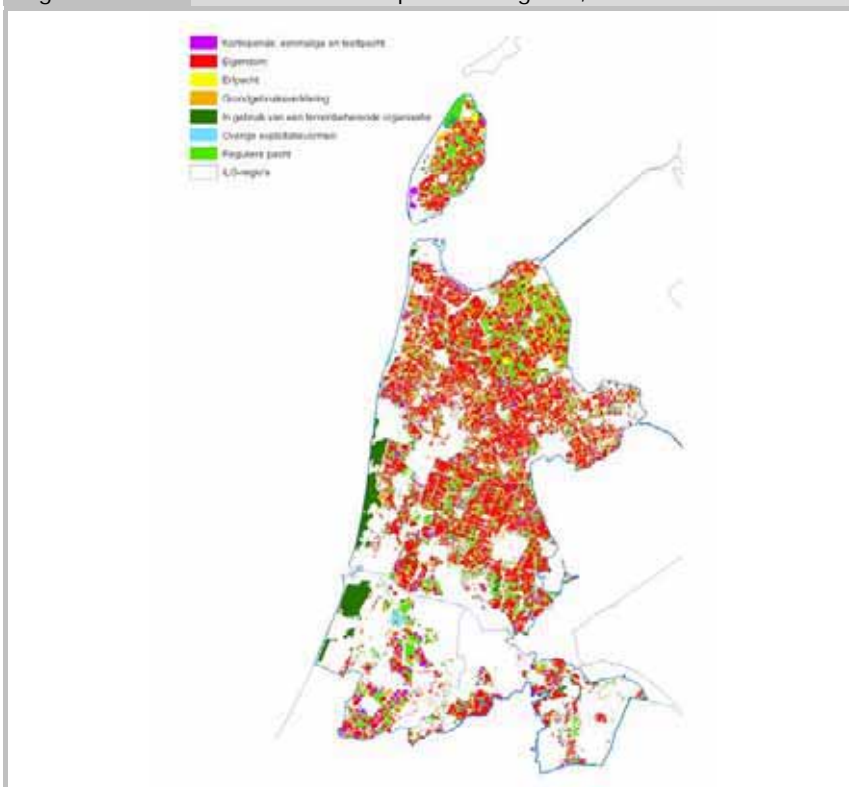

Veranderingen in kwaliteit van de grond

Niet alleen de kwantiteit van het landbouwareaal is van belang, maar ook eventuele veranderingen in kwaliteit. Vanuit landbouwkundig gezichtspunt hebben we hier te maken met twee aspecten: ten eerste de fysieke kwaliteit van de grond en ten tweede de beleidsmatige beperkingen die aan de landbouw kunnen worden opgelegd ten bate van maatschappelijke doelen. Wat het eerste betreft krij-

gen we te maken met de klimaatsverandering. Behalve de temperatuurstijging (die zowel positieve als negatieve gevolgen voor de landbouw zal hebben) worden veranderingen verwacht in neerslagpatronen: meer in de winter, minder in de zomer (Provincie Noord-Holland, 2008c). Deze verandering is voor de meeste productierichtingen ongunstig. Ten slotte verwacht men dat de frequentie van extreme weersomstandigheden zal toenemen. Belangrijker dan deze directe gevolgen is de verandering in de waterhuishouding, als gevolg van een stijgend zeeniveau: het ophogen van dijken (wat ruimte kost); het reserveren van grond voor waterberging (wat een beperking op het agrarisch grondgebruik inhoudt), mogelijke vernatting (verhoging van het waterpeil in het veenweidegebied), en vooral de toename van verzilting.

Figuur 1.5b Gebruiksrechten op landbouwgrond, 2007

Bron: Dienst Regelingen, bewerking LEI.

Honderd jaar geleden was het zoutgehalte in het grond- en oppervlaktewater hoger dan nu. Sinds de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 zijn grond- en oppervlaktewater zoeter geworden. Dit proces van verzoeting gaat nog steeds door, bijvoorbeeld in het oostelijk deel van de Wieringermeer (Provincie Noord-Holland 2006). Echter, tegelijkertijd is er ook een tegengestelde trend aan de gang, van toenemende verzilting. Deze is in hoofdzaak het gevolg van de relatieve daling van de bodem ten opzichte van de zeespiegel, waardoor de druk van de zoute kwel toeneemt (Velstra, 2007).¹ Deze relatieve bodemdaling is zelf ook weer een complex proces: ze bestaat ten dele uit de stijging van de zeespiegel (als gevolg van klimaatverandering), ten dele uit de isostatische kanteling van West-Nederland (sinds de laatste ijstijd stijgen sommige delen van Europa terwijl andere dalen); maar de grootste daling wordt veroorzaakt door de oxidatie en inklinking van veengrond. De meest zilte gebieden liggen nu op plaatsen waar het land alleen door een dijk wordt gescheiden van zout water: op Texel, achter de Hondsbossche Zeewering en langs het Noordzeekanaal, waar zout water via de sluizen wordt binnengelaten. Zoute kwel is echter ook een probleem in de dieper gelegen droogmakerijen van Laag Holland. Figuur 1.16 (paragraaf 1.3.7) brengt deze gebieden in kaart.² Zoute kwel kan bestreden worden met doorspoeling van zoet water, maar de beschikbaarheid van voldoende zoet water van de vereiste kwaliteit (voor de landbouw) wordt in toenemende mate problematisch. Een oplossing hiervoor kan zijn een verhoging van het peil van het IJsselmeer, zoals door de Deltacommissie is voorgesteld; een alternatief is aanpassing van het teeltplan: door zilte teelten, door omzetting in weidegrond, of door het ontwikkelen van gewasvariëteiten met een hogere zouttolerantie (bijvoorbeeld via genetische modificatie). Het is overigens de vraag of we voldoende kennis bezitten van het verziltingproces en van de problematiek om de meest effectieve maatregelen te kunnen formuleren (Velstra, 2007).

De gevoeligheid van de Noord-Hollandse landbouw voor klimaatverandering wordt in het algemeen als hoog aangemerkt, vooral in de Wieringermeer en in Laag-Holland (Blom et al., 2008). De effecten van klimaatverandering op de landbouw zijn deels autonoom, maar worden ook bepaald door beleid gericht op mitigatie (tegengaan van klimaatverandering) en adaptatie (aanpassing aan de gevolgen ervan). Daarmee komen we op het tweede aspect van kwaliteit van de grond: beleidsgestuurde beperkingen op landbouwproductie ten bate van maat-

¹ Dit is niet de enige reden: er komt ook brakke kwel uit dieper gelegen waterlagen.

² Het gebied langs het Noordzeekanaal wordt op deze kaart overigens niet vermeld.

schappelijke doelen. Hierbij kunnen we denken aan Europees beleid, zoals de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Nitraatrichtlijn en de Kaderrichtlijn Water; de effecten van deze laatste voor de Noord-Hollandse landbouw zijn vermoedelijk bescheiden vergeleken met andere landsdelen: de grote problemen liggen in de gebieden met intensieve veehouderij met haar grote nitraatbelasting (A.J. Reinhard, LEI, pers. comm.; zie ook Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2008).¹

Landschap

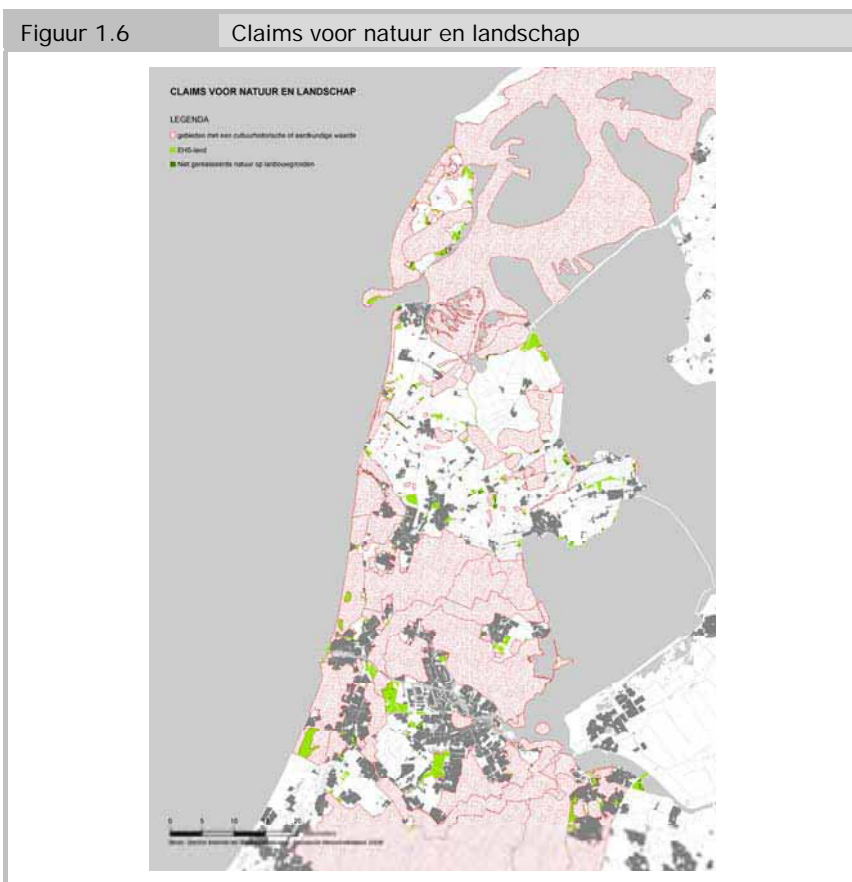
Belangrijk voor de landbouw is ook het landschapsbeleid. Het landschap van Noord-Holland kent een grote diversiteit. Oude, cultuurhistorisch zeer waardevolle landschappen komen voor naast relatief jonge landschappen zoals de Haarlemmermeer. Verder zijn er in Noord-Holland een groot aantal gebieden die op nationale of internationale lijsten staan (zie ook Provincie Noord-Holland, 2006). Zo is er bijvoorbeeld de UNESCO Werelderfgoedlijst waarop de Stelling van Amsterdam en de droogmakerij de Beemster worden genoemd. Hiernaast zijn er de Belvédèregebieden² en vier nationale landschappen die geheel of gedeeltelijk in Noord-Holland liggen (Laag Holland, de Stelling van Amsterdam, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het Groene Hart). Al deze gebieden illustreren het belang van het Noord-Hollandse landschap.

Het cultuurlandschap is een dynamisch geheel dat het resultaat is van menselijk handelen. De samenhang in landbouw, natuur, wonen, werken, water en recreatie heeft het cultuurlandschap gevormd. Dit is ook bepalend voor de beleevingskwaliteit van het landschap (zie voor ruimtelijke kwaliteit ook Reitsma, 2007). In het zuiden wordt het landschap met haar 'groenblauwe structuur' gezien als een van de belangrijkste visitekaartjes van metropoolregio Amsterdam (zie bijvoorbeeld Noordvleugelconferentie, 2007). Het behoud, de versterking en de ontwikkeling van de groenblauwe structuur wordt van wezenlijk belang geacht voor de totstandkoming, kwaliteit en uitstraling van de 'dynamische metropoolregio Amsterdam'. Men gaat hierbij uit van een verwevenheid tussen stad en platteland. In de Kop van Noord-Holland is er geen nabijheid van een metropool en is de verwevenheid tussen stad en platteland anders. In Noord-Holland is een Beeldkwaliteitsplan verplicht wanneer in het landelijke gebied bestemmings-

¹ Dat wil niet zeggen dat er in Noord-Holland niet ook veel te doen is aan maatregelen binnen de KRW. Die maatregelen zijn echter meer gericht op woon- en industriegebieden dan op de landbouw.

² Belvédèregebieden zijn cultuurhistorisch waardevolle gebieden die werden aangewezen in de *Nota Belvedere* uit 1999.

plannen of projectbesluiten leiden tot nieuwe ontwikkelingen (stedelijk of niet) met aanzienlijke ruimtelijke consequenties (zie bijvoorbeeld Provincie Noord-Holland 2004).

Figuur 1.6 geeft een beeld van de gebieden waarvoor momenteel beleid geldt op het gebied van landschap, natuur of aardkundige waarden.¹ We hebben deze hiervoor als beperkingen aangeduid, maar het is zeker niet zo dat de aan-

¹ Bij aardkundige waarden gaat het om zaken als het behoud van natuurlijke geomorfologische verschijnselen (bijvoorbeeld stuwwallen of keileemgebieden), en om wetenschappelijke informatie in de ondergrond - het bodemarchief.

wijzing van aardkundige of landschappelijke kwaliteiten of natuurwaarden noodzakelijkerwijs nadelig is voor de landbouw. Soms gaat het om het openhouden van het landschap, zoals in het geval van de Rijksbufferzones. Dan is de (grondgebonden) landbouw juist in het voordeel. Voorts is, zoals herhaaldelijk gesteld in de workshops die in het kader van dit onderzoek gehouden werden, juist de landbouw vaak de drager van het landschap en zullen maatregelen tot behoud van de agrarische functie onderdeel moeten uitmaken van het landschapsbeleid. Ten slotte kan landschapskwaliteit ook een bron van inkomsten voor de boer vormen: er kunnen immers vergoedingen voor landschapsbeheer worden uitgekeerd, en ook biedt het verbreden van de bedrijfsvoering naar recreatie een mogelijkheid voor boeren om landschapskwaliteit te verzilveren.¹

1.2 Algemene kenmerken van de sector: sterkten en zwakten

Huidige situatie en trends

In 2007² telde Noord-Holland 5.400 land- en tuinbouwbedrijven,³ die een gezamenlijke productiewaarde van 2 miljard euro vertegenwoordigen (toegevoegde waarde 1,2 miljard). Deze bedrijven hadden in totaal 155.000 ha in gebruik, ofwel 54% van het oppervlak van de provincie (waarvan 135.000 netto beteeld oppervlak). Ze boden werkgelegenheid aan ruim 20.000 mensen (17.000 arbeidsjaren). Dit is een beperkt deel van de totale Noord-Hollandse economie. Het belang van de landbouw is echter groter dan deze cijfers uitdrukken:

- de primaire land- en tuinbouw is een essentieel onderdeel van het agrocomplex, dat ruwweg drie keer zo groot is naar toegevoegde waarde en twee keer zo groot naar werkgelegenheid (Van Bruchem en Silvis, 2008:18-19);

¹ Op dit moment worden in Noord-Holland weinig vergoedingen gegeven specifiek voor landschapsbeheer. Vergoedingen zijn overigens maar een onderdeel van landschapsbeleid. Zie hierover Van Huijlenbroeck en Vanslebrouck (2002) en Polman en Slangen (2008).

² In dit rapport worden voornamelijk cijfers gebruikt van 2007 om de huidige situatie weer te geven. Dit is het jaar van de meest recente volledig uitgewerkte landbouw telling. Voorlopige cijfers voor 2008 zijn ten dele bekend (zaken als arealen en aantallen dieren, maar niet productie, inkomen of bedrijfsgrootte) en worden waar opportuun vermeld in de tekst, voornamelijk bij de beschrijving van deelsectoren.

³ Volgens de landbouw telling; hierin worden alle bedrijven meegerekend die een bedrijfsgrootte hebben van ten minste 3 Nederlandse grootte-eenheden (nge). De nge is een maat voor productiecapaciteit, gebaseerd op arealen cultuurgrond en aantallen dieren; ze komt ongeveer overeen met een toegevoegde waarde van € 1.500. In het vervolg van dit rapport wordt met het begrip landbouw ook de tuinbouw bedoeld.

- de Nederlandse (en ook de Noord-Hollandse) economie is zeer divers, en vele belangrijke sectoren vertegenwoordigen elk slechts een klein deel van het totaal;
- de landbouw is in hoge mate een stuwende sector: driekwart van de productie wordt geëxporteerd;
- de Nederlandse landbouw is hoogwaardig en innovatief: in veel productierichtingen is Nederland een leidende speler op de wereldmarkt. Voor Noord-Holland geldt dit bijvoorbeeld voor snijbloemen, bollen, zaden, opengrondsgroenten en pootaardappelen, maar ook voor de melkveehouderij;
- als belangrijkste grondgebruiker speelt de landbouw een sleutelrol in het ruimtelijk beleid van de provincie.

Bijlage 2 van dit rapport toont de agrarische structuur per deelsector en per regio in tabelvorm, evenals de ontwikkelingen sinds 1997.¹ In economisch opzicht is de tuinbouw verreweg de belangrijkste deelsector, met twee derde van de totale productie. Hier zijn met name de glastuinbouw, de bollenkwekerij en de opengrondsgroententeelt van belang. Qua areaal is echter de graasdierhouderij het belangrijkste, met naast melkvee ook schapenteelt. In ruimtelijk opzicht heeft de landbouw (met name de graasdierhouderij)² dan ook nog een ander groot maatschappelijk belang: het beheer van een typisch Hollands landschap, met name in het veenweidegebied (ten noorden en ten zuiden van Amsterdam), maar ook in West-Friesland en op Texel.³ Dit heeft behalve als erfgoed ook grote waarde voor recreatie en toerisme.

Het gemiddeld gezinsinkomen uit bedrijf in Noord-Holland is met € 37.000 iets lager dan landelijk (41.000). Dit betekent niet dat landbouwbedrijven in Noord-Holland het minder goed doen dan elders, maar heeft vooral te maken met de bedrijfsstructuur: de bedrijfstypen die de laatste jaren de hoogste opbrengsten halen zijn in Noord-Holland enigszins ondervertegenwoordigd. Bij het gezinsinkomen uit bedrijf zijn ook de inkomsten uit verbreding (natuurbeheer,

¹ Het is niet mogelijk de ontwikkelingen sinds 1990 per deelregio weer te geven, omdat voor de landbouwtellingen van vóór 1997 de geografische ligging van de bedrijven niet bekend is - alleen de gemeente waarbinnen ze liggen. Omdat de gekozen regio-indeling (ILG-regio's) niet overal gemeentelijke grenzen volgt kunnen de trends op regioniveau alleen worden becijferd vanaf het tijdstip waarop de precieze ligging van de bedrijven bekend is. In de tekst van deze paragraaf wordt echter wel ingegaan op trends vanaf 1990, waar deze de provincie als geheel betreffen.

² De intensieve veehouderij speelt slechts een ondergeschikte rol in Noord-Holland.

³ Als we het landschap definiëren als alle open (niet-bebouwde) terreinen, dan beheert de landbouw 84% van het Noord-Hollands landschap.

energiewinning, recreatie, zorg, stalling en dergelijke) en verdieping (verwerking van landbouwproducten op de boerderij en verkoop aan huis) inbegrepen.

Echter, daarnaast hebben veel boeren ook neveninkomsten buiten het landbouwbedrijf. In 2007 had 29% van alle boeren inkomsten uit werkzaamheden buiten het bedrijf, en voor 13% was dit hun belangrijkste bron van inkomsten. Vooral de schapenhouderij is vaak een secundaire bron van inkomsten, maar ook in de akkerbouw is het percentage vrij hoog. In 2005 (het laatste jaar waar in deze vraag werd gesteld) gaf 21% van de boeren aan dat de landbouw niet hun hoofdberoep was.¹ Daarnaast kunnen uiteraard ook de echtgenoten nog buiten het bedrijf werken; dit is het geval bij een kleine 10% van de bedrijven.

Evenals elders in Nederland daalt het aantal landbouwbedrijven snel: met 3,4% per jaar in de periode 1997-2007. Dit betekent echter geen achteruitgang van de sector, maar is de keerzijde van de schaalvergroting: de gemiddelde economische bedrijfsgrootte is toegenomen van 86 naar 157 nge.² In het algemeen kan dan ook gezegd worden dat het aantal kleine bedrijven afneemt en het aantal grote bedrijven juist stijgt. Kleinere bedrijven stoppen, en hun grond wordt overgenomen door de grotere die van schaalvergroting kunnen profiteren. Er zijn echter ook boeren die een deel van hun bedrijf verkopen, maar een deel aanhouden om als deeltijdboer verder te gaan (zie tabel B2.1 in bijlage 2). De daling van het aantal bedrijven is overigens iets minder dan het Nederlandse gemiddelde.

Het landbouwareaal daalt ook, maar veel langzamer: in de periode 1996-2003 met 0,4% per jaar, voornamelijk door de ruimtebehoefte van woningbouw en bedrijventerreinen en in mindere mate door de omzetting van landbouwgrond in natuur.³ Binnen de landbouwsector zijn de verschuivingen groter, zoals tabel 1.3 laat zien: ongeveer 6.000 ha grasland (10% van het totaal) is overgegaan van melkveehouderij naar 'overige graasdieren' (meest schapen, vaak van gestopte melkveehouders), terwijl de opengrondstuintbouw is toegenomen ten kos-

¹ De twee cijfers (13 en 21%) zijn niet geheel vergelijkbaar, omdat ze uit verschillende jaren zijn. Het verschil zit echter voornamelijk in het verschijnsel van deeltijdboeren die wel andere inkomsten hebben (uitkering of inkomsten uit kapitaal), maar niet uit arbeid.

² De economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke productierichtingen binnen een bedrijf kan worden uitgedrukt met de daarvoor ontwikkelde Nederlandse grootte-eenheden (nge's). De nge is op de saldi per diersoort en per ha gewas gebaseerd (zie LEI/CBS, 2008).

³ Nauwkeurige percentages zijn moeilijk te geven, omdat zowel de definities van de grondgebruiksklassen als de provinciegrenzen tussentijds zijn gewijzigd. Globaal kan echter gezegd worden dat meer dan de helft van het verlies van landbouwareaal ten bate van bebouwd gebied en infrastructuur is, en de rest ongeveer gelijk verdeeld over recreatiegebied en nieuwe natuur.

te van akkerbouw. De glastuinbouw is sterk gegroeid, alhoewel het netto be- teeld oppervlak onder glas niet is gestegen (zie ook tabellen B2.2 en B2.4 in bij- lage 2); de toename van de productie (in nge) is dan ook geheel veroorzaakt door een stijging in de productiviteit en de waarde van de geteelde gewassen.

Tabel 1.3 Kenmerken van de landbouw in Noord-Holland in 1990 en 2007								
Bedrijfstype	Aantal bedrijven		Gem. bedrijfs- grootte (nge) a		Totale productie- capaciteit (nge)		Totaal cultuurgrond kadastraal (ha) b	
	1990	2007	1990	2007	1990	2007	1990	2007
Glasbloemen	1.025	626	128	312	130.829	195.041	1.707	1.667
Glasgroenten	126	69	103	148	12.924	10.230	356	258 c)
Bollenteelt	1.370	676	95	216	129.514	145.974	12.243	12.712
Overige bloemen	239	198	73	297	17.549	58.825	1.009	2.791
Opengronds- groenten	512	198	42	127	21.526	25.110	3.309	5.037
Fruitteelt	179	106	37	63	6.586	6.714	1.227	917
Boomkwekerij	38	58	44	110	1.682	6.374	91	264
Overige tuinbouw	360	91	53	135	19.255	12.240	2.327	1.224
Akkerbouw	981	624	62	69	61.117	43.251	36.200	27.674
Melkveehouderij	2.193	1.042	49	96	107.695	100.353	59.369	51.926
Overige graas- dieren	1.511	1.416	15	25	22.532	26.949	18.064	27.782
Intens. veehoude- rij	115	35	33	79	3.742	2.780	584	301
Combinaties	440	270	53	83	23.447	22.359	8.590	10.312
Totaal	9.089	5.409	61	123	558.398	664.995	145.076	142.866

a) De nge is een maat voor de bedrijfsgrootte en de productiecapaciteit. Het is niet gemakkelijk om vanuit het aantal nge de uiteindelijke productiewaarde te schatten. We kunnen echter zeggen dat het totale aantal nge in de provincie Noord-Holland correspondeert met een brutostandaardsaldo van ongeveer € 932 miljoen. De totale productiewaarde van de Noord-Hollandse landbouw is vermoedelijk van de orde van grootte van 2 miljard, terwijl de toegevoegde waarde op 1,2 miljard kan worden geschat. Dit komt neer op 1,3% van de totale economie van de provincie. b) Cultuur- grond kadastraal betekent het totaal bedrijfsoppervlak minus erven, bos- en natuurgrond die tot het bedrijf behoort, en dergelijke. Het moet worden onderscheiden van het netto beteeld oppervlak (cultuurgrond gemeten maat, zoals die in de landbouwtelling wordt genoemd). Het verschil bestaat uit sloten, toegangswegen, akkerranden, houtwallen en dergelijke. Bovendien moet bij de interpretatie van deze tabel worden bedacht dat de bedrijven zijn geïnclassificeerd naar hoofdactiviteit. Zo kan een akkerbouwbedrijf ook een kas erbij hebben, en een glastuinder kan een stuk weiland in gebruik hebben; c) Het areaal glasgroente is in 2007 sterk uitgebreid door het op gang komen van het nieuwe glas- tuinbouwgebied Agriport A7. Het nettoteeltareaal is nog niet bekend, maar het totaal oppervlak aan uitgegeven glas- kavels bedroeg 410 ha in 2008 (gegevens van Agriport A7 B.V.).
Bron: CBS-landbouwtelling, bewerking LEI.
N.B. Het totaal oppervlak van de provincie is in deze periode ruim 3.000 ha groter geworden, door een wijziging in de provinciegrens in de Vechstreek.

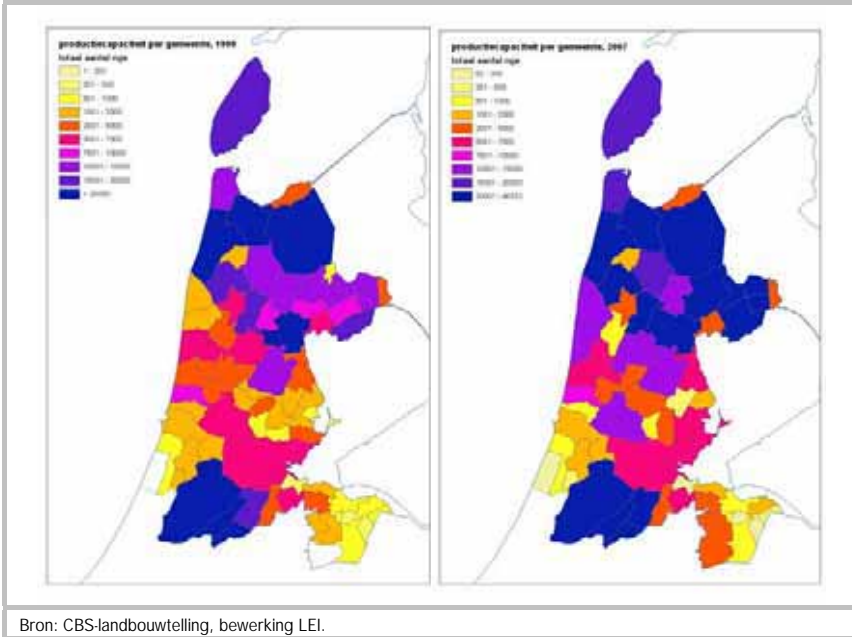
Ondanks de daling van het aantal landbouwbedrijven en de (lichte) daling van het landbouwareaal gaat de landbouwproductie voortdurend omhoog. Tabel 1.3 laat zien hoe de landbouwstructuur in de provincie Noord-Holland is veranderd in de periode 1990-2007. We zien dat het aantal bedrijven bijna is gehalveerd, waar echter meer dan een verdubbeling van de gemiddelde bedrijfs grootte tegenover staat. De landbouwsector als geheel is niet kleiner geworden, integendeel: het totaal aantal nge is met ongeveer 19% gegroeid. Deze groei verschilt overigens sterk per deelsector: vooral de glasbloemen geven een sterke toename te zien, terwijl met name de akkerbouw maar ook de melkveehouderij in productiecapaciteit zijn gedaald. De bollenteelt was in 1990 even belangrijk als de glasbloemeteelt, maar is sindsdien veel minder sterk gegroeid. Overigens geven deze cijfers nog niet de sterke toename van de glasgroenten te zien door het in productie komen van het nieuwe glastuinbouwgebied Agriport A7; dit gebeurde pas in 2007 en is daarom nog niet in de landbouw telling verwerkt.

Figuur 1.7 toont een ruimtelijk beeld van de verschuivingen in productiecapaciteit. In de regio West-Friesland is deze toegenomen. Verder is duidelijk dat de landbouwproductie (in termen van economische waarde) vooral geconcentreerd is in het noordelijk deel van de provincie, en in de Haarlemmermeer en Aalsmeer.

Een indruk van de continuïteit van de landbouwbedrijven kan ook worden verkregen door te kijken naar de opvolgingssituatie en de leeftijd van het (eerste) bedrijfshoofd. Twee derde van de bedrijven geeft aan geen opvolger te hebben, en de gemiddelde leeftijd is 51 jaar. Dit betekent niet noodzakelijkerwijs dat al deze bedrijven over vijftien jaar niet meer bestaan. Interessanter is welke verschillen bestaan tussen de sectoren, en dan valt op dat de sector 'overige graasdierhouderij' (dat wil zeggen schapen, geiten, paarden en vleesvee) de hoogste gemiddelde leeftijd en het laagste percentage opvolgers heeft (tabel B2.1, bijlage 2). Deze bedrijven hebben over het algemeen minder toekomst dan de andere sectoren, maar anderzijds komen er in deze sector voortdurend nieuwe bedrijven bij (zie paragraaf 1.3.9). Nog beter is het echter niet te kijken naar de vooruitzichten per bedrijf, maar per sector. Daarover gaat de volgende paragraaf.

Figuur 1.7

Productiecapaciteit per gemeente, 1990 en 2007

Toekomstverwachtingen

Toekomstvoorspellingen zijn altijd een hachelijke zaak, en des te meer als het gaat over een zo lange periode als hier: meer dan dertig jaar. Wel kan gesteld worden dat demografische en ruimtelijke ontwikkelingen over het algemeen trager verlopen dan economische; vandaar dat we in de vorige paragraaf het ruimtelijke kader waarbinnen de landbouw zich beweegt konden schetsen. Voor de ontwikkelingen binnen de sector zelf moeten we enige slagen om de arm houden; niettemin kan over de middellange termijn wel iets gezegd worden dat als achtergrond kan dienen voor de formulering van beleid. We moeten dan allereerst de stuwende krachten identificeren.

In de eerste plaats is daar de technologische ontwikkeling binnen de landbouw. De productiviteit per hectare (voor gewassen) en per dier (voor de vee-teelt) wordt voortdurend hoger, en we mogen aannemen dat dit proces zich de komende jaren zal voortzetten. Veel van deze innovaties (zij het lang niet alle) vereisen schaalvergroting. Er is nog een andere reden waarom productiviteitsverhoging en schaalvergroting noodzakelijk zijn voor een vitale landbouw - tenminste binnen het huidige economische systeem. Dat is de algemene

productiviteitsstijging in de economie: die maakt het noodzakelijk dat de landbouw gelijke tred houdt, anders vloeien kapitaal en arbeid weg uit de sector. Alleen lokaal verzorgende diensten (die niet op de wereldmarkt concurreren) kunnen het zich permitteren om de loonkosten te laten stijgen zonder een hogere productiviteit.

De tweede stuwende kracht is de markt. Verreweg het grootste deel van de Nederlandse landbouwproductie wordt geëxporteerd; het is dan ook vooral de Europese markt die van belang is, en in toenemende mate de wereldmarkt - zeker voor typisch Nederlandse producten als bollen, snijbloemen, zaden en poot-aardappelen. Over het algemeen wordt verwacht dat de economische groei in de wereld op langere termijn wat lager zal liggen dan de afgelopen dertig jaar het geval is geweest, en bovendien zal de groei in Europa beneden het wereldgemiddelde liggen (zie bijvoorbeeld Bagnoli et al., 2005). Dit hoeft voor de vraag naar Nederlandse landbouwproducten niet negatief te zijn: de welvaart in veel tot voor kort arme landen neemt toe, en dit betekent een hogere vraag naar dierlijke producten en siergewassen.

De derde factor is het beleid, en voor de landbouw is dan vooral het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU (GLB) van invloed. In de loop der jaren is het GLB sterk veranderd, en verdere veranderingen zijn ongetwijfeld ophanden. In het huidige politieke klimaat gaan die over het algemeen in de richting van liberalisatie en verduurzaming/vermaatschappelijking. Steun aan de landbouw in de vorm van marktregulering en subsidies wordt geleidelijk afgebouwd en vervangen door directe inkomenssteun, die dan weer gebonden is aan voorwaarden van goed grondbeheer. Deze hervormingen zetten de landbouw onder druk, maar de Nederlandse landbouw is relatief goed toegerust om aan de gestelde voorwaarden te voldoen.

In de landbouwcrisis van rond 1890 koos de Nederlandse regering tegen steun aan de eigen landbouw, en hierdoor waren boeren gedwongen om te concurreren op de wereldmarkt. Daardoor krompen de productielijnen gericht op nationale voedselvoorziening, en kwamen de internationaal gerichte lijnen tot bloei. Nu nog profiteert de Nederlandse landbouw hiervan: ze is minder afhankelijk van subsidies dan andere landen, en haar concurrentiekracht is sterk - al is er wel een aantal factoren waardoor die concurrentiepositie in gevaar lijkt te komen (zie De Bont en Van Berkum, 2004).

De overgang naar meer duurzame vormen van landbouw biedt de Noord-Hollandse landbouw kansen, mits ze in staat is de nodige innovaties van teelt-systemen en -technieken door te voeren. Qua kennis- en ondernemerschap scoort Nederland hoog, en in dit opzicht doet Noord-Holland zeker niet voor an-

dere provincies onder. Het kan echter nodig zijn om de overgang te faciliteren met onderzoek, subsidieregelingen en dergelijke. Uiteraard zijn er ook tussen en binnen de sectoren verschillen in innovatiekracht, zodat door dergelijk beleid de krachtenverhoudingen tussen sectoren kunnen wijzigen, wat bijvoorbeeld op de ruimteclaims en grondprijzen in de regio's tot uiting kan komen.

Modelberekeningen

Met een combinatie van modellen (AGMEMOD, ESIM en DRAM) zijn door het LEI projecties gemaakt voor de periode tot 2020; voor akkerbouw en veeteelt zijn deze projecties gespecificeerd naar landbouwgebieden waarvan er in Noord-Holland acht zijn (Helming en Van Leeuwen, 2008).¹ Deze projecties zijn gebaseerd op een scenario (het zogenaamde Baseline-plus-scenario) dat deels wordt bepaald door historische trends (afname landbouwgrond, bevolkings- en economische groei) en deels door aannames ten aanzien van beleid - met name het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de EU. De belangrijkste van deze aannames voor de Noord-Hollandse landbouwsector zijn: volledige ontkoppeling van inkomenssteun en productie vanaf 2011; geleidelijke afschaffing van de melkquota tot 2015; beëindiging van de braakregeling; en 5% modulatie in 2020.² Ook een aantal milieugerelateerde beleidsaannames zijn meegenomen.

De projecties voor akkerbouw en veeteelt worden behandeld in de betreffende sectorparagrafen (1.3.7, 1.3.8 en 1.3.10). De verwachte afname van het totaalareaal grondgebonden landbouw in de provincie werd in de vorige paragraaf besproken. Hier zullen we de gevolgen per regio inschatten, om tot een eerste schets van een agrarische zonering te kunnen komen. De aannames van het model leiden ertoe dat vooral West-Friesland, de Haarlemmermeer en het gebied van Aalsmeer hun landbouwareaal kunnen handhaven (figuur 1.8). De Wieringermeer, het Noordelijk Zandgebied en Laag Holland daarentegen staan onder druk. Een model is een vereenvoudiging van de werkelijkheid, en voor de verdeling van landbouwproductie en -arealen over de regio's zijn alleen bekende en meetbare regiokenmerken meegenomen. Voor de Haarlemmermeer verwachten wij daarom, mede gebaseerd op de ruimtelijke ontwikkelingen be-

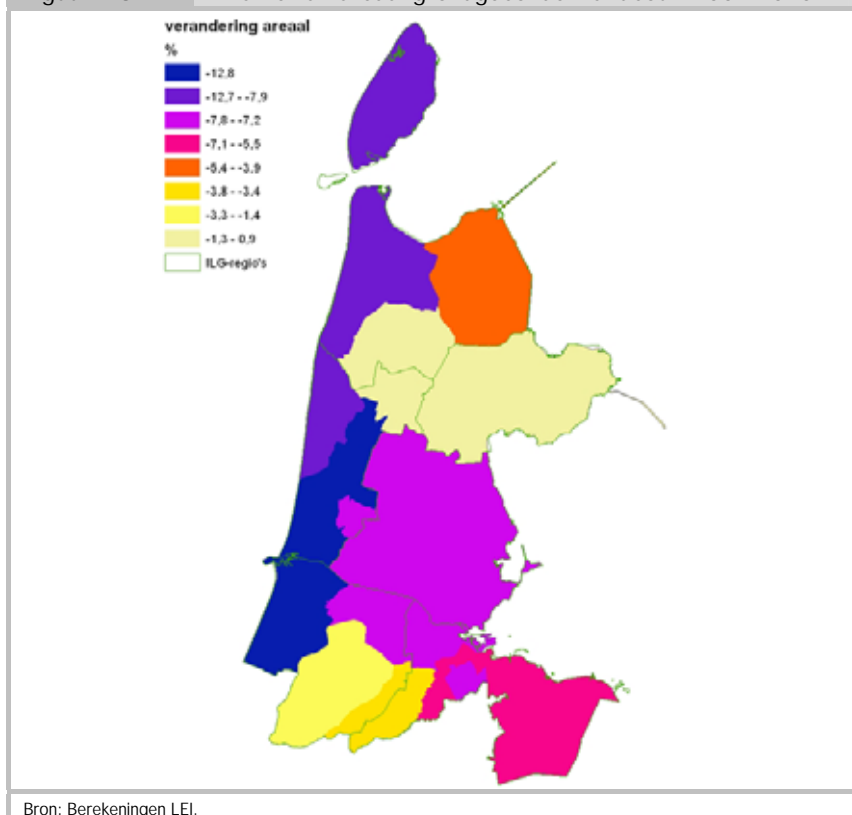
¹ Deze gebieden komen maar ten dele overeen met de zeven ILG-regio's in Noord-Holland, zoals figuur 1.8 duidelijk maakt.

² Op 20 november 2008 maakte de Europese Commissie bekend dat ze besloten had tot een snelle stijging van de modulatie: 10% in 2012.

schreven in de vorige paragraaf, een hogere daling van met name het areaal akkerbouw dan berekend met het model; dit wordt weerspiegeld in tabel 1.4.

Voor de tuinbouw en haar diverse subsectoren zijn dergelijke ruimtelijk specifieke projecties te onzeker. Hier kunnen we alleen projecties op nationaal niveau gebruiken; deze zijn gemaakt met het model HORTUS (Bunte en Dijkxhoorn 2008). De resultaten wijzen op een expansie in de sierteelten, maar een krimp in de voedselteelten (behalve voor een deel in de fruitteelt); de krimp in de ene sector is echter minder groot dan de groei in de andere. Met name de bollen-teelt en de snijbloemen zullen extra ruimte nodig hebben. Voor de bollenteelt zal deze ruimte vooral in Noord-Holland gevonden moeten worden, omdat het Zuid-Hollandse gebied (Lisse, Hillegom) kampt met ruimtegebrek door verstedelijking.

Figuur 1.8 Afname van areaal grondgebonden landbouw 2007-2020

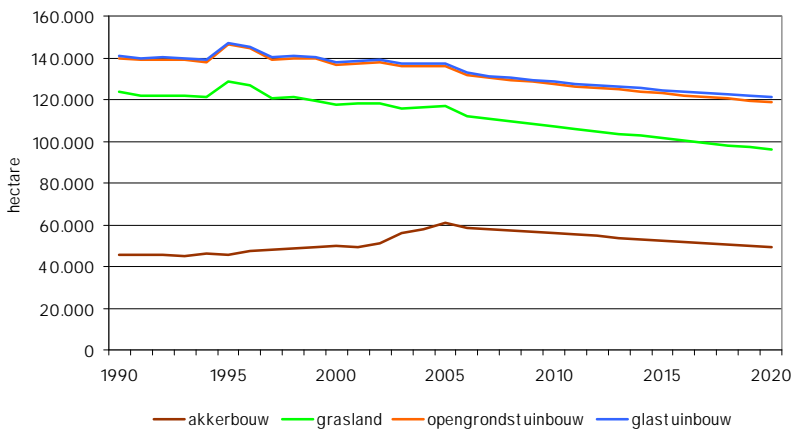
De verdeling van de areaalverandering tot 2020 over sectoren en over regio's kan op basis van ruimtelijke claims van buiten de landbouw (en vanuit de tuinbouw) en op basis van de concurrentiekracht van de agrarische sectoren op regionaal niveau worden ingeschat (zie tabel 1.4). Deze cijfers zijn uiteraard zeer globaal; voor de cijfers van toe- en afname van areaal moet een onzekerheidsmarge van 20% worden aangenomen, gegeven de ontwikkelingen zoals geschetst in deze en de vorige paragraaf.

De afname van landbouwgrond in deze tabel is aanzienlijk lager dan de 18.000 ha die berekend kan worden uit het Trendscenario van het Milieu- en Natuurplanbureau (2007, zie de vorige paragraaf). In de eerste plaats zijn de cijfers niet geheel vergelijkbaar: de tweede gaat over brutolandbouwgebied, en betreft 2040, terwijl tabel 1.4 over nettoteeltoppervlakken gaat en de veranderingen tot 2020 ingeschat. Echter, het grootste verschil tussen onze projectie en het genoemde trendscenario zit in onze verwachting dat de groei van bebouwd gebied de komende jaren lager zal zijn dan de trend uit het recente verleden: afname van de bevolkingsgroei, lagere economische groei, minder sterke groei van het aantal huishoudens.

Figuur 1.9 brengt de trends in areaal sinds 1990 in beeld voor de provincie als geheel, samen met de projecties voor 2020 uit tabel 1.9. In de akkerbouw zijn hier inbegrepen de groenvoedergewassen zoals snijmaïs, tijdelijk grasland (dat onderdeel uitmaakt van een rotatiesysteem), evenals akkerbouwmatig geteelde groenten. De opvallende stijging van het akkerbouwareaal in de periode 2003-2005 wordt veroorzaakt doordat het voor boeren voordelig werd om grasland als tijdelijk te bestempelen; dit correspondeert dus met een afname van het areaal grasland.

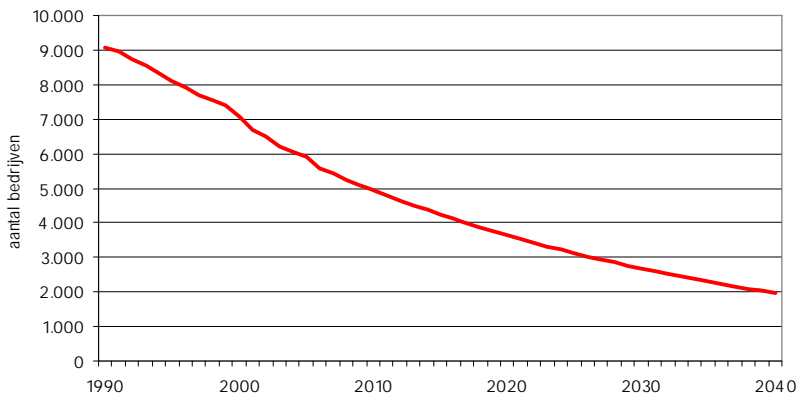
De trend tot afname van het aantal bedrijven is eveneens doorgetrokken naar 2020, simpelweg op basis van de trend over 1990-2007 (figuur 1.10). Als deze daling zich in hetzelfde tempo voortzet zijn er in 2040 nog ongeveer 2.000 landbouwbedrijven over in Noord-Holland.

Figuur 1.9 Trends in landbouwareaal voor Noord-Holland (cultuurgrond gemeten maat)

Bron: CBS-Landbouwteiling (1990-2007).

Figuur 1.10 Afname aantal bedrijven, 1990-2040 (geprojecteerd)

Bron: CBS-Landbouwteiling (1990-2007).

Tabel 1.4 Inschatting verandering landbouwareaal per sector en regio, 2007-2020 (cultuurgrond gemeten maat, in hectare)

Sector	Areaal a)	Texel	Kop van Noord-Holland	West-Friesland	Noord-Kennemerland	Laag Hol-land	Zuidwest/Rijnland	Amstel-, Gooi- en Vecht-streek	Totaal
Akkerbouw	2007	3.456	16.972	1.514	772	3.143	6.451	554	32.861
	2020	-500	-3.000	-600	-300	-600	-3.500	-100	-8.600
Grasland	2007	4.383	10.869	14.631	7.550	24.488	2.939	7.195	72.054
	2020	-100	-1.000	-1.000	-1.500	-2.000	0	-600	-6.200
Opengronds-tuinbouw	2007	415	8.918	6.860	2.284	497	685	128	19.788
	2020	+100	+2.400	+100	+500	0	+200	0	+3.300
Glastuinbouw	2007	1	54	214	156	30	184	276	915
	2020	0	+1.000	+100	+100	0	+200	+100	+1.500
Alle sectoren	2007	8.832	38.869	24.453	11.303	29.387	10.600	8.472	131.915
	2020	-500	-600	-1.400	-1.200	-2.600	-3.100	-600	-10.000

a) Voor 2007 totaal areaal, voor 2020 netto verandering.

Bron: CBS-landbouwtelling (2007).

1.3 Perspectieven per deelsector

1.3.1 Glastuinbouw

Noord-Holland biedt in principe gunstige omstandigheden voor de glastuinbouw. Qua natuurlijke omstandigheden is er veel licht en een gematigd klimaat (koele zomers en zachte winters). Noord-Holland (evenals Zuid-Holland en Zeeland) is hier dankzij zijn ligging in het voordeel. Verder is de bereikbaarheid van (internationale) markten van belang, en ook hier is de positie van Noord-Holland in de Randstad zeer gunstig, door de nabijheid van transportassen en Schiphol.

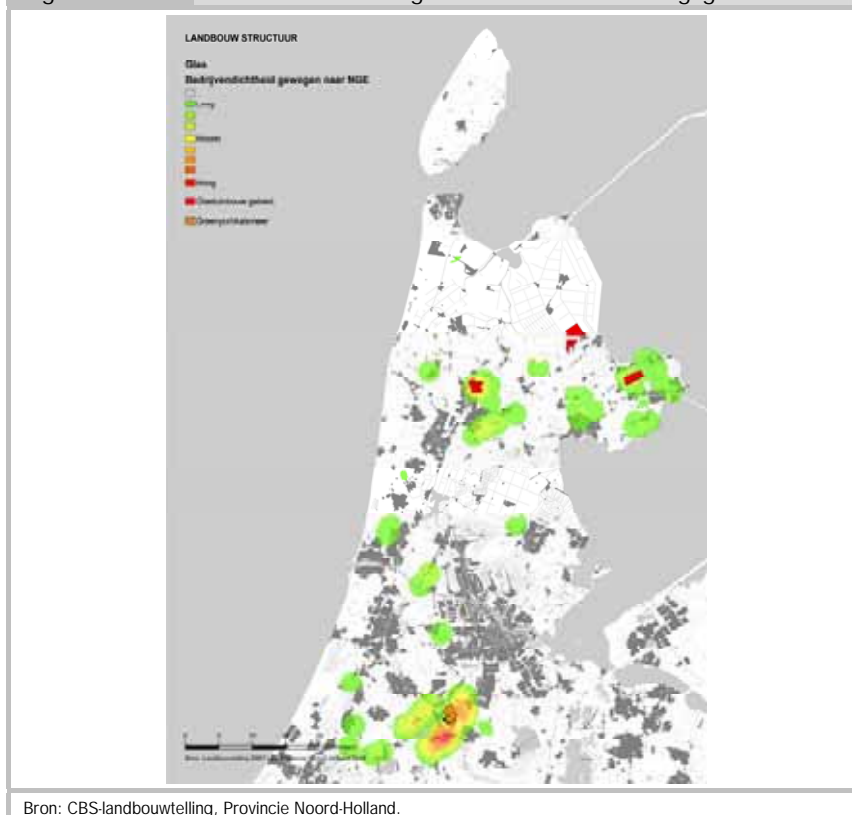
De glastuinbouw in de provincie kent twee kerngebieden: in het zuiden de Greenport Aalsmeer en in het noorden de zogenaamde Glasdriehoek, die bestaat uit het Altongebied bij Heerhugowaard, het Grootslag in West-Friesland, en de Agriport A7 in de Wieringermeer. De Greenport Aalsmeer is een sierteeltcluster van wereldformaat, waar naast de primaire productie ook veredeling, toelevering, diensten en handel van eminent belang zijn. In het Altongebied zijn zowel sierteelten als glasgroenten belangrijk, terwijl in het Grootslag en de Agriport A7 de glasgroenten dominant zijn. Op kleinere schaal komt ook elders in de provincie glastuinbouw voor, met het gebied ten westen van Heemskerk als voornaamste concentratie. Een deel hiervan valt onder het verspreid en ondersteunend glas, dat in paragraaf 3.7 wordt behandeld.

Het nettoteeltareaal onder glas bedroeg 1.030 ha in 2007 (Land- en Tuinbouwcijfers; CBS); dit areaal is in 2008 gestegen door de ontwikkeling van de Glasdriehoek, met name Agriport A7. Verreweg het grootste deel van de glastuinbouw bevindt zich in het gebied rond Aalsmeer, maar de groei concentreert zich in de noordelijke glasdriehoek (zie figuur 1.11). In de Greenport Aalsmeer zijn naast snijbloemen, die ruim de helft van het beteelde oppervlak innemen, ook pot- en perkplanten van belang. In het noorden zijn het vooral snijbloemen en glasgroenten. Het totale areaal snijbloemen is de laatste tien jaar overigens gedaald, terwijl pot- en perkplanten constant zijn gebleven; glasgroenten zijn gestegen - in 2008 met 35%.

De sierteeltsector in Noord-Holland omvat 625 meest grote bedrijven (>250 Nederlandse grootte-eenheden of nge). In termen van nettoteeltoppervlak is het gemiddelde bedrijf 2,6 ha, groter dan het Nederlandse gemiddelde van 2 ha. Zoals in alle sectoren vindt ook hier schaalvergroting plaats, wat betekent dat het aantal bedrijven daalt - in tien jaar met 36%; deze daling zal zich ongetwijfeld voortzetten, gegeven dat 64% van de bedrijfshoofden aangeeft niet te beschikken over een opvolger. Het gezinsinkomen uit het bedrijf ligt op 62.000 euro, ongeveer gelijk aan het gemiddelde in heel Nederland.

Er waren in 2007 69 glasgroentebedrijven in Noord-Holland; de nieuwe bedrijven in de Agriport A7 zijn hierin nog niet meegeteld. Dit is een overloopgebied voor het Westland, waar men met ruimtegebrek kampt. De bestaande bedrijven zijn gemiddeld 3,4 ha groot, identiek aan het Nederlands gemiddelde. Qua productiecapaciteit zijn ze echter relatief klein: 148 nge, vergeleken met een landelijk gemiddelde van 410 nge in deze sector. Ook het gezinsinkomen ligt met 34.000 euro ver onder het Nederlands gemiddelde (67.000). Deze cijfers zullen echter zeker veranderen: in de Agriport A7 vestigen zich vooral grote bedrijven van minimaal 20 ha. Het belangrijkste product van de Noord-Hollandse glasgroenteteelt - tenminste tot 2007 - is groentezaden. De nieuwe bedrijven in de Agriport A7 zijn echter meest tomaten- en paprikakwekers (www.agriporta7.nl/).

Figuur 1.11 Glastuinbouw: huidige situatie en ontwikkelingsgebieden

Bron: CBS-landbouwtelling, Provincie Noord-Holland.

De bedrijven in de gebieden Alton en Grootslag, waarover we informatie hebben over 2007, zijn relatief groot, zoals tabel 1.5 laat zien.

Tabel 1.5		Bedrijfsstructuur van glastuinbouwbedrijven in Alton 1 en 2 en in het Grootslag, 2007		
	Grootslag	Alton 1 en 2	Noord-Holland	
Aantal bedrijven (glasgroente)	6	4	69	
Aantal bedrijven (glasbloemen)	9	24	626	
Gem. bedrijfsgrootte (nge)	453	466	295	
Totaal bedrijfsoppervl. (ha)	96	175	2557	

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI a).
a) Geteld zijn alle bedrijven die zich binnen een straal van 500 m van de projectgebieden bevinden.

De totale vraag naar ruimte voor glas in de groentesector voor heel Nederland neemt af, maar in de sierteeltsector neemt ze toe (zie tabel 1.6). Noord-Holland zal echter niettemin een toename te zien geven, ten eerste omdat het vooral de groentezaden zijn die op dit moment van belang zijn; en ten tweede omdat Noord-Holland een overlooptgebied voor Zuid-Holland is, en dus sowieso meer ruimte voor glasgroenten nodig heeft/zal bieden. Voor het succes van het glasgroentecomplex is het van belang dat een breed pakket van producten wordt aangeboden; dit maakt de logistieke verbinding met de afnemers kansrijker. In dit verband kan men ook denken aan 'etnische' groenten die in Nederland de laatste jaren populair zijn geworden, en die nu nog grotendeels uit de landen rond de Middellandse Zee en uit Azië worden geïmporteerd.

Tabel 1.6		Projecties voor teeltareaal onder glas, verandering tot 2020 (heel Nederland)	
Gewas			Areaal (ha)
Komkommer			-180
Paprika			-120
Potplanten			320
Snijbloemen			800
Tomaten			-210

Bron: Bunte en Dijkxhoorn (2008).

Deze projecties wijzen op een nettotoename van het totale nettoteeltareaal van ongeveer 500 ha, ofwel in de orde van 1.000 ha bruto. Dit is ongeveer 5%

van het areaal in 2007. Nemen we aan dat uit Zuid-Holland nog eens 1.000 ha bruto (10% van het huidige totaal)¹ wordt verplaatst naar Noord-Holland, dan komen we op een ruimteclaim van 2.000 ha - aangenomen dat de totale expansie van de glastuinbouw wordt gerealiseerd in deze provincie. Dit laatste is niet ondenkbaar: het gunstige licht, de hogere wintertemperaturen en de logistieke situatie plaatsen Noord- en Zuid-Holland in het voordeel.

Voor de Greenport Aalsmeer is tot 2025 een totale extra ruimtebehoefte van 345 ha berekend, uiteraard voor sierteelten (Provincie Noord-Holland 2007:20, Greenport Aalsmeer 2008). Van deze extra ruimtebehoefte ligt 115 ha in het kerngebied rondom Aalsmeer, en 230 ha moet worden gerealiseerd in de Haarlemmermeer (Nieuw-Rijnsenhout), ten bate van de zogenaamde dynamische dagvoorraad. Dan nog is er een ruimtetekort van circa 180 ha. Verdere uitbreiding van de Greenport na 2025 lijkt echter, gezien de ruimtelijke beperkingen en de verwachte ruimtelijke ontwikkelingen zoals geschetst in paragraaf 2.2, niet haalbaar. Dit betekent dat binnen de Greenport zelf de bedrijvigheid zich in toenemende mate zal richten op de meest kennisintensieve en activiteiten: dienstverlening, handel, logistiek en veredeling. Een groter deel van de directe sierteeltproductie zal elders plaatsvinden. Deze ontwikkeling wordt uiteraard geconditioneerd door die van Schiphol: versterking van de 'perishable logistics hub' betekent ook versterking van de doorvoerfunctie van de Greenport.

In de noordelijke Glasdriehoek is voorlopig nog wel ruimte. In de Agriport A7 wordt momenteel 450 ha ontwikkeld (eerste fase). Tussen 2007 en 2015 wil men fase 2 realiseren, waardoor op termijn in totaal 975 ha bruto glastuinbouw zal ontstaan (mondelijke info Agriport A7). Ook het Grootslag en het Altongebied hebben nog ruimteclaims, bedoeld voor minder grote bedrijven. In het Streekplan Noord-Holland Noord van 2004 is hiervoor tot 2014 in totaal 250 ha voorzien (dat wil zeggen 150 ha bovenop het bestaande areaal) voor het Grootslag en 35 ha voor Alton (Provincie Noord-Holland 2004:159). Hiervoor is een sterke regie nodig van de provincie, die de samenwerking tussen gemeenten moet stimuleren; een Begeleidingsgroep Glasdriehoek is daartoe in het leven geroepen.

¹ Zuid-Holland richt hanteert een streefgetal van 5.800 ha teeltareaal; echter, het blijkt zeer moeilijk dit te realiseren door gebrek aan geschikte grond. In 2007 zat men op 5.400 ha. Op de langere termijn is daarom een verplaatsing van 1.000 ha niet onrealistisch, ook al past dit niet in het provinciale beleid.

Uitbreiding van glastuinbouw stuit vaak op maatschappelijke bezwaren: aantasting van het landschap, lichtvervuiling, vermindering van het oppervlak voor infiltratie van hemelwater, enzovoort. Voor een groot deel kan hieraan tegemoet worden gekomen: waterbassins, afscherming van licht, en vooral: innovatieve en aantrekkelijke ontwerpen, die niet misstaan in de omgeving van woonwijken. Hiermee kan tegelijkertijd een slag in de richting van duurzaamheid worden gemaakt (zie bijvoorbeeld Wortmann, 2005; Oei, 2006; Oei, 2008). In de Agriport A7 zijn tussen de tuinders enerzijds en de omgeving en milieugroepen anderzijds convenanten gesloten, waarin is afgesproken welke duurzaamheidsmaatregelen worden getroffen door de tuinders.

De energiehuishouding in de glastuinbouw kan op langere termijn een knelpunt vormen voor de concurrentiepositie. Energieprijzen zullen vermoedelijk stijgen, en de bevoordeelde positie van de glastuinbouw qua energielevering is voor de toekomst niet gegarandeerd. Bovendien is het denkbaar dat emissierechten voor de uitstoot van CO₂ moeten worden aangekocht. Dergelijke ontwikkelingen kunnen de concurrentiepositie van de Nederlandse glastuinbouw (bijvoorbeeld ten opzichte van Spanje) aanzienlijk aantasten, zeker in de groenteteelt. Het antwoord daarop moet gevormd worden door innovaties in de energiehuishouding: de energieleverende kas, en het aanwenden van CO₂ in de kassen. Deze innovaties vinden al plaats, maar zullen op grote schaal moeten worden doorgevoerd. Hierbij kan de provincie een faciliterende rol spelen, door te streven naar een goede aansluiting tussen energieleverende glastuinders en energiebedrijven.

Bereikbaarheid is voor de glastuinbouw een zeer belangrijk punt. Behalve de functie van Schiphol voor de bloemenketen is ook vervoer over de weg een aandachtspunt, zowel voor Aalsmeer als in het noorden. De huidige congestie op de wegen is een groot gevaar voor de toekomst van de glastuinbouw. Daarom wordt veel belang gehecht aan de verbetering van de oost-westcorridor tussen Alkmaar/ Heerhugowaard en Enkhuizen, de A4-corridor Noord-Zuid en de N201 (die onder andere de A4 en de A2 met elkaar verbindt).

Het areaal glasgroenten in Nederland is reeds geruime tijd dalende. Zoals we zagen is de verwachting ten aanzien van de markt op middellange termijn niet bijzonder gunstig. De realiteitswaarde van de ruimteclaim voor deze sector hangt dan ook sterk af van de vraag in hoeverre de Nederlandse glasgroenten concurrerend kunnen blijven. Dit hangt weer af van externe omstandigheden zoals de bereikbaarheid, maar meer nog van innovaties: technische, zoals de emissieloze kas; en organisatorische, zoals verticale integratie.

1.3.2 Bollenteelt

Noord-Holland is het belangrijkste productiegebied van bloembollen in Nederland: 676 van de in totaal 1.736 bloembollenbedrijven in Nederland zijn hier gevestigd (tabel B.2.1 in bijlage 2). Het aantal bedrijven is de laatste tien jaar met 24% gedaald, een daling die vrijwel gelijk is aan het landelijke gemiddelde; zoals eerder gezegd betekent dit geen daling van de productiewaarde van de sector, maar duidt op schaalvergroting. Ook de gemiddelde bedrijfsomvang in Noord-Holland wijkt met 216 nge en 17,9 ha nauwelijks af van het landelijk gemiddelde. Het aantal zeer kleine tot middelgrote bedrijven (3-150 nge) is met 381 nog groot, maar is tussen 1997 en 2007 met ongeveer de helft teruggelopen. Het aantal grote bedrijven (>150 nge) bedraagt 295 en is in diezelfde periode met slechts 14% gedaald. Het aantal kavels per bedrijf is sinds 1997 met 35% gestegen, terwijl de huiskavel in grootte met 10% is afgenomen.

Het gezinsinkomen uit bedrijf bedroeg voor de bloembollenteelt in Noord-Holland in de periode 2002-2006 gemiddeld € 41.000: € 4.000 meer dan het gemiddelde voor alle bedrijfstypen in de provincie en € 7.000 meer dan het gemiddelde voor alle bloembollenbedrijven in Nederland (bijlage 2). De gemiddelde leeftijd van het oudste bedrijfshoofd in 2004 bedroeg 50 jaar en het percentage bedrijven zonder opvolger 63 en daarmee wijkt de bloembollenteelt nauwelijks af van het gemiddelde voor alle bedrijfstypen in Noord-Holland.

Binnen Noord-Holland zijn de meeste bloembollenbedrijven gevestigd in de Kop van Noord-Holland (292), West-Friesland (151) en Noord-Kennemerland (101). Ook op Texel speelt de bloembollenteelt een relatief belangrijke rol met 41 van de in totaal 224 bedrijven (bijlage 2, tabel B.2.6). Van de 12.260 ha bloembollen in de provincie wordt 56% geteeld in de Kop van Noord-Holland, 29% in West-Friesland en 9% in Noord-Kennemerland. De belangrijkste gewassen zijn tulpen (6.732 ha), lilies (1.202 ha), narcissen (1.155 ha) en hyacinten (756 ha). Het bollenareaal is in 2008 met 2,5% gestegen.

In Noord-Holland doet zich in sterke mate het verschijnsel van de 'reizende bollenkraam' voor: bollentelers (vooral voor de tulpen en in mindere mate de lilies) zijn voortdurend op zoek naar nieuwe grond die ze pachten van akkerbouwers en soms van graasdierhouders. Dit betekent dat een deel van het areaal bollenteelt als vermeld in de Landbouwtelling in feite elders gelegen is. Van de

11.600 ha bollengrond in gebruik bij Noord-Hollandse bedrijven in 2007¹ ligt 1.500 ha buiten de provincie - meest in Flevoland. Dit is niet alleen van belang voor de bollenteler, maar ook voor de akkerbouwer die hier een extra inkomen aan ontleent. Ongetwijfeld blijft dit verschijnsel van belang.

Bijlage 3 bevat een notitie over drijvende krachten in de Nederlandse bloembollenteelt, die gebruikt is voor de beleidsnota van LNV *Kiezen voor landbouw*. Daarnaast is in bijlage 4 een samenvatting van 'De Kop Omhoog' opgenomen, dat de visie weergeeft van agrarische sectororganisaties op het Noordelijk Zandgebied in de periode 2008-2015.

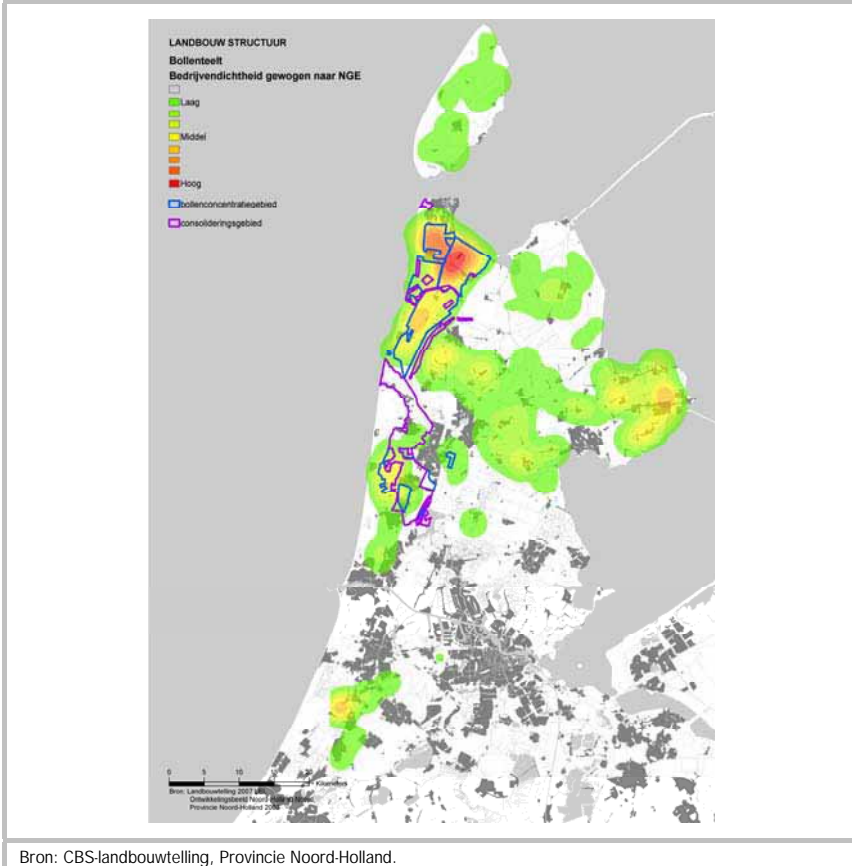
Toekomstperspectief

Bunte en Dijkxhoorn (2008) berekenen met behulp van het model HORTUS voor de bloembollenteelt in Nederland in de periode 2005-2020 een toename van het areaal met ruim 8.000 ha. Deze toename is echter sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de wereldwijde marktvraag naar bloembollen en aldus van de economische groei in de belangrijkste importlanden van Nederlandse bloembollen en de euro/dollarwisselkoers.

De belangrijkste afzetkanalen van Nederlandse bloembollen zijn de binnenlandse en buitenlandse broeierij met respectievelijk ongeveer 25 en 40% van de afzet. Hierin hebben de producten tulp en lelie verreweg het grootste aandeel. De droogverkoop naar hoofdzakelijk het buitenland heeft een aandeel van circa 35%. Dit aandeel neemt gestaag af ten gunste van de broeierij, en met name van die in Nederland. Dit hangt samen met de consumententrends beleving en gemak, waaraan bloembollen voor in de tuin minder voldoen.

¹ De oplettende lezer zal merken dat dit cijfer afwijkt van de 12.260 ha die even eerder werd gegeven. Dat laatste is het totaaloppervlak bollen in gebruik bij bedrijven gevestigd in Noord-Holland - inclusief bedrijven die behalve bollenteelt ook nog andere productierichtingen hebben. De 11.600 ha is in gebruik bij gespecialiseerde bollentelers, en hiervan ligt dus 1.500 ha niet in Noord-Holland zelf. Uiteraard doet het verschijnsel zich ook binnen de provincie voor: bollenteelt in de Wieringermeer en de Haarlemmermeer.

Figuur 1.12 Bollenteelt met plangebieden

Bron: CBS-landbouwtelling, Provincie Noord-Holland.

Ruimteclaim

De tot 2020 benodigde ruimte van 8.000 ha voor uitbreiding van de bloembollenteelt in Nederland moet voor een belangrijk deel gevonden worden in de provincie Noord-Holland, het grootste productiegebied van bloembollen in Nederland. Gezien de relatief grotere groei van de marktvraag naar tulpen en lelies in vergelijking met andere bloembolgewassen en het reeds (te) grote aandeel van deze gewassen in het bouwplan, zal echter ook de reizende bollenkraam van tulpen en lelies buiten de provinciegrenzen fors in areaal moeten toenemen. In tabel 1.3 (paragraaf 2.3) rekenen we met een toename van

het areaal opengrondstuintbouw van 3.200 ha; deze toename komt bijna geheel voor rekening van de bollenteelt.

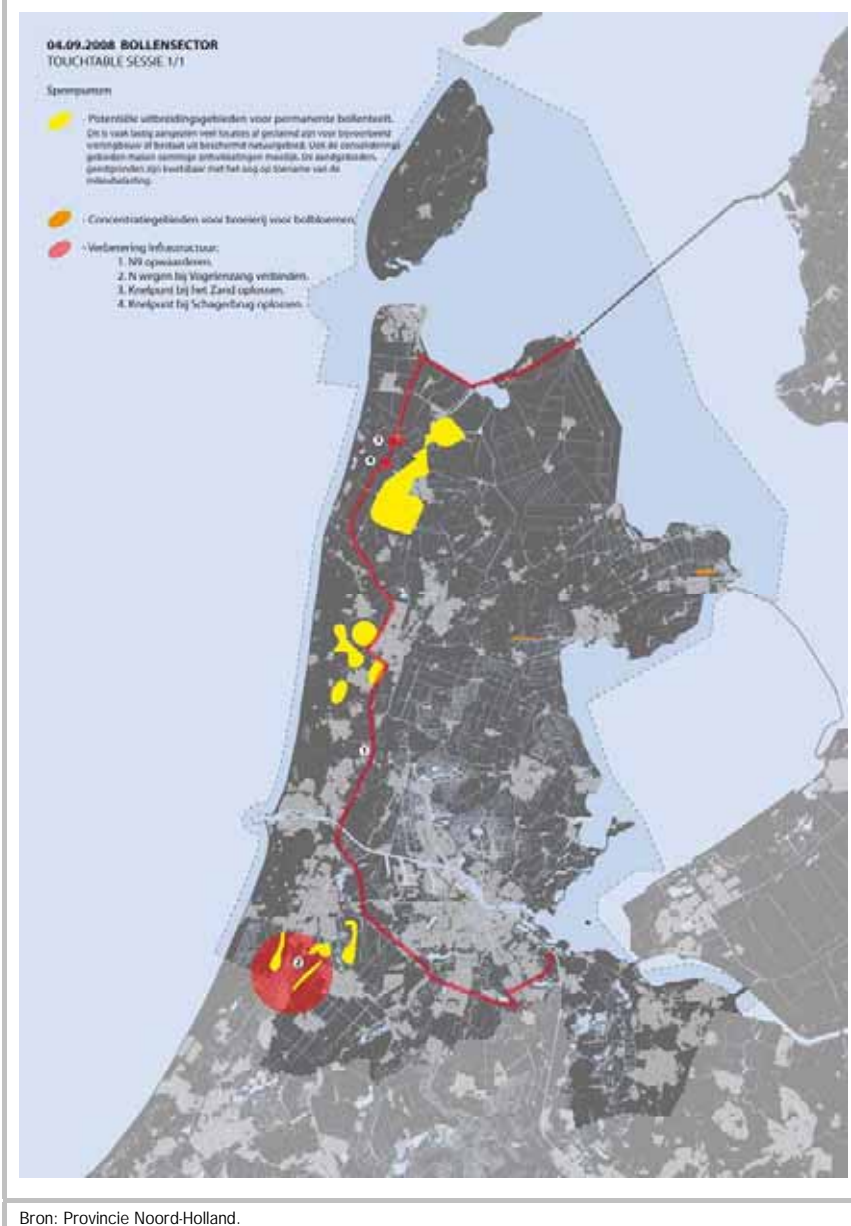
Tijdens de workshop in Haarlem op 4 september 2008 heeft de KAVB (Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur) op kaart ingetekend (figuur 1.13), waar in de provincie Noord-Holland zij uitbreidingsmogelijkheden voor de bloembollenteelt ziet en wenst. Op verzoek van de provincie geschiedde dit ongeacht de mogelijke ruimteclaims voor onder andere woningbouw, natuur en landschap en waterberging. Deze claims spelen vooral in de Bollenstreek - grotendeels gelegen in de provincie Zuid-Holland - en in Kennemerland. De claims in figuur 1.13 kunnen als zoekgebieden worden beschouwd. Indien generaliseerd zouden dergelijke uitbreidingen tevens een spilfunctie kunnen vervullen bij de broodnodige herstructurering en schaalvergroting van de bloembollenteelt in deze gebieden.

De beste mogelijkheden voor uitbreiding zijn echter gelegen in de Kop van Noord-Holland, waar toch al het grootste aaneengesloten teeltgebied ligt met relatief grootschalige bedrijven en waar de concurrerende ruimtelijke claims minder zwaar zijn. Voor een deel zou die uitbreiding in de Wieringermeer moeten plaatsvinden, daar in het Noordelijk Zandgebied zelf nauwelijks nog ruimte over is, zoals figuur 1.2 duidelijk laat zien. In dit verband bepleit de sector het intrekken van de in het kader van de EHS gemaakte plannen voor de Noordboog in dit gebied. Voor deze Noordboog is geen nauwkeurige begrenzing gemaakt (Van der Velden et al., 2005), maar hij zal in ieder geval dwars door het Noordelijk Zandgebied lopen, dat een aanzienlijke agrarische waarde vertegenwoordigt (zie figuur 1.12). Realisatie van de Noordboog zal uiteraard leiden tot enige beperkingen op de ontwikkelingsmogelijkheden van de bollenteelt beperken; er zijn echter ook oplossingen te bedenken waarbij natuur, recreatie en duurzame bollenteelt samengaan - zoals bijvoorbeeld in het project Hollands Bloementuin in Anna Paulowna.

In West-Friesland is geen uitbreidingsgebied aangewezen, omdat hier hoofdzakelijk sprake is van een reizende bollenkraam, zowel binnen het gebied als buiten de provinciegrenzen in onder andere Flevoland. Gezien de almaar voortschrijdende schaalvergroting in de teelt en broeierij is meer ruimte nodig voor gebouwen. Dit kan, althans waar het de broeierij betreft, plaatsvinden in geconcentreerde vorm op bedrijventerreinen (zie ook paragraaf 2.1 en 3.2).

Figuur 1.13

Claims voor bollenteelt volgens de KAVB, 4-9-2008

1.3.3 Opengrondsgroenten

Noord-Holland is na Noord-Brabant de grootste producent van opengrondsgroenten, met 18% van alle bedrijven in deze sector en 22% van het areaal. Het gemiddelde bedrijf is qua areaal (maar niet in productiewaarde) groter dan het landelijk gemiddelde: 27 ha (landelijk 19). Het aantal bedrijven is als gevolg van de schaalvergroting in de afgelopen 10 jaar met 43% gedaald. Tabel 1.7 geeft de verschillende groenten weer die in de open grond verbouwd worden. Er zijn duidelijke verschillen te zien tussen Noord-Holland en Nederland. In Noord-Holland worden voornamelijk kool, peen en sla verbouwd, en weinig aardbeien en peulvruchten. Het totaal areaal opengrondsgroenten is in 2008 met ruim 5% gestegen.

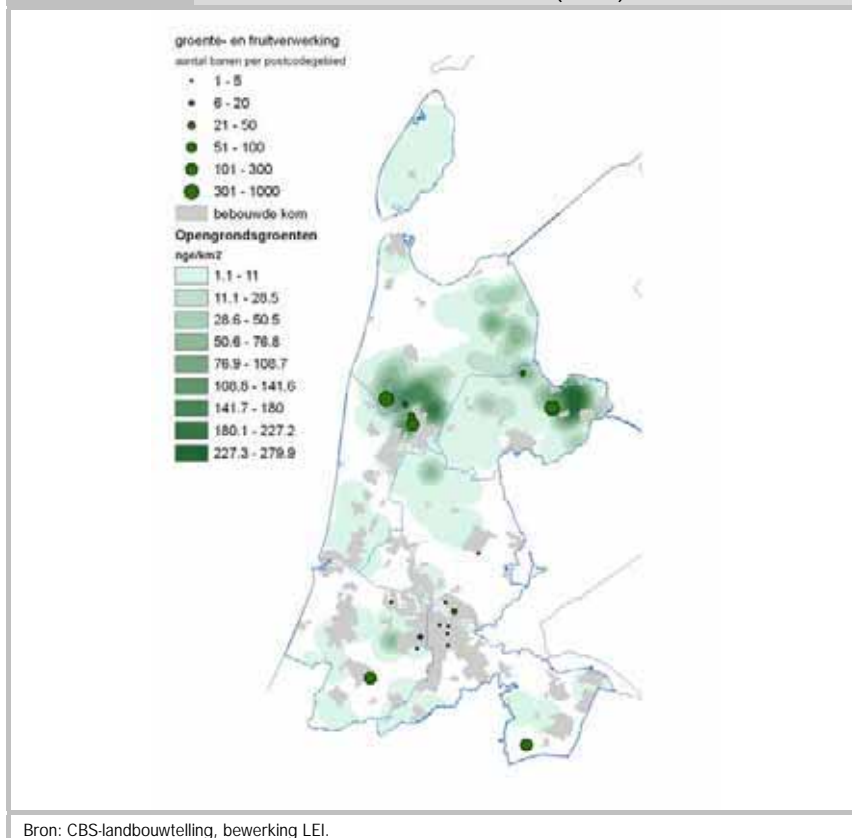
Opengrondsgroenten	Noord-Holland		Nederland	
	2006	2007	2006	2007
Kool, totaal	80,2	82,3	42,5	43,7
- Sluitkool	37,6	37,3	11,2	11,7
- Bloemkool	31,2	30,7	10,9	10,8
- Broccoli	9,2	11,0	6,1	6,5
- Spruitkool	2,0	2,0	13,7	13,7
- Chinese kool	0,2	1,3	0,6	0,9
- Koolrabi	0,0	0,0	0,0	0,1
Peen, totaal	14,3	12,4	25,4	33,2
- Bospeen	0,2	0,0	1,0	0,9
- Waspeen	1,3	1,4	10,1	9,9
- Winterpeen	12,8	11,0	24,3	22,4
Sla	11,0	12,8	6,5	7,9
Peulvruchten, totaal	1,1	1,3	11,1	10,4
Aardbeien	0,6	0,9	12,1	12,1

Bron: CBS (2008).

De belangrijkste regio voor deze sector is West-Friesland, met daarnaast een aanzienlijke concentratie in het Geestmerambacht; ook in de Wieringermeer is de groenteteelt van belang (figuur 1.14). Vanwege de zware klei, het windrige klimaat en de relatief lage vorstgevoeligheid heeft West-Friesland gunstige

voorwaarden voor de teelt van kool. De laatste jaren wordt de concurrentiepositie van Noord-Holland echter ondermijnd door de stijgende import van kool uit onder andere Spanje.

Figuur 1.14 Opengrondsgroenten naar nge en verwerkende bedrijvigheid naar aantallen werknemers (2007)

Toekomstperspectief

De eerder geciteerde projecties met het model HORTUS wijzen in de richting van een daling van de teeltarealen voor de belangrijkste groenten in Noord-Holland (tabel 1.8). In het geval van kool is de daling relatief gering, maar omdat zo'n 60% van alle Nederlandse kool uit Noord-Holland komt zal het effect niettemin voelbaar zijn. De slateelt daalt procentueel het sterkst, en omdat Noord-

Holland 35% van alle sla in Nederland verbouwt zal deze daling hier groot zijn - misschien voor kool en sla elk 100 ha minder. De daling in peulvruchten is voor Noord-Holland minder belangrijk, zoals tabel 1.7 aantoont. Voor peen, die wel veel voorkomt in Noord-Holland, is de daling bescheiden. Voor aardbeien wordt juist een stijging verwacht. Nederland heeft hier een sterke positie. Echter, deze teelt is in Noord-Holland van weinig belang.

Tabel 1.8 Areaalvoorspelling op basis van HORTUS 2005-2020			
Producten	Areaal in ha 2005 Nederland a)	Verandering tot 2020	Verskil in %
Kool	7.305	-155	-2
Sla	1.303	-322	-25
Peen	8.123	-539	-7
Peulvruchten	8.952	-1.576	-18
Aardbeien	2.300	67	+3

a) Werkelijke areaal op basis van CB- gegevens; deze kunnen verschillen met de definitie van HORTUS.
Bron: Bunte en Dijkhoorn (2008).

1.3.4 Zaadteelt

Zowat een derde van het areaal tuinbouwzaden in Nederland bevindt zich in Noord-Holland, waarbij de groentezaden het belangrijkste zijn (tabel 1.9). De Kop van Noord-Holland is de belangrijkste regio met 76% van het areaal. Ook de teelt van landbouwzaden (vooral graszaad) kent een behoorlijke omvang, met een totaaloppervlak van 1.926 ha, waarvan het merendeel in de Kop van Noord-Holland; West-Friesland heeft een minder groot areaal zaadteelt, maar is wel een wereldcentrum voor de veredeling van en handel in zaad.

Tabel 1.9 Tuinbouwzaden in Noord-Holland en Nederland (ha)

Areaal	Noord-Holland		Nederland	
	2006	2007	2006	2007
Groentezaden, opengronds	311	220	597	520
Groentezaden onder glas a)	54	54	144	149
Bloemzaden, opengronds	24	27	376	391
Bloemzaden onder glas	8	7	15	15
Totaal	396	309	1.132	1.076

a) Deze arealen zijn ook meegerekend onder glastuinbouw (paragraaf 1.3.1); de arealen in tabel B2.2 van bijlage 2 betreffen alleen de opengrondsteelt.

Bron: CBS, 2008.

De agrarische activiteit is echter slechts een klein deel van het zaadcomplex. In Enkhuizen zijn vier van de tien grootste zaadbedrijven ter wereld gevestigd. De sector biedt in de regio aan meer dan 2.500 mensen werk, waarvan een groot deel hoger opgeleid is.¹ De sector staat echter onder druk door groeiende internationale concurrentie en door een tekort aan gekwalificeerd personeel op de arbeidsmarkt. Daarom heeft het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland-Noord in 2007 het initiatief genomen tot het programma Seed Valley, waarmee men het Nederlandse zaadveredelingscluster hoopt te versterken.

Seed Valley is bedoeld om het imago van de sector te verbeteren en gericht te zoeken naar nieuw talent en personeel. Het ontbreekt de regio aan gespecialiseerde kennisinstellingen. Er zijn meerdere initiatieven om bijvoorbeeld een hbo-opleiding op te richten in de agro-sector, bijvoorbeeld als dependance van de hogeschool voor voeding, milieu en landbouw in Leeuwarden. Ook zijn er relaties met de universiteit in Wageningen (Decisio, 2008).

Toekomstperspectief

De zaadsector in Noord-Holland heeft een sterke internationale concurrentiepositie, maar de toekomstige ontwikkeling zal afhangen van de mate waarin men problemen als het gebrek aan geschoold personeel kan oplossen. De economische waarde van deze sector voor de regio is groot, maar de ruimteclaim is beperkt, zoals tabel 1.9 laat zien. Het is moeilijk deze ruimteclaim voor de toekomst te specificeren, omdat die voor een groot deel afhangt van strategische

¹ In de KvK regio Noord-Nederland West zijn 245 zaadveredelingsbedrijven geregistreerd.

beslissingen van de betrokken bedrijven met betrekking tot eventuele uitbreiding en/of uitbesteding van werk naar het buitenland.

1.3.5 Fruitteelt

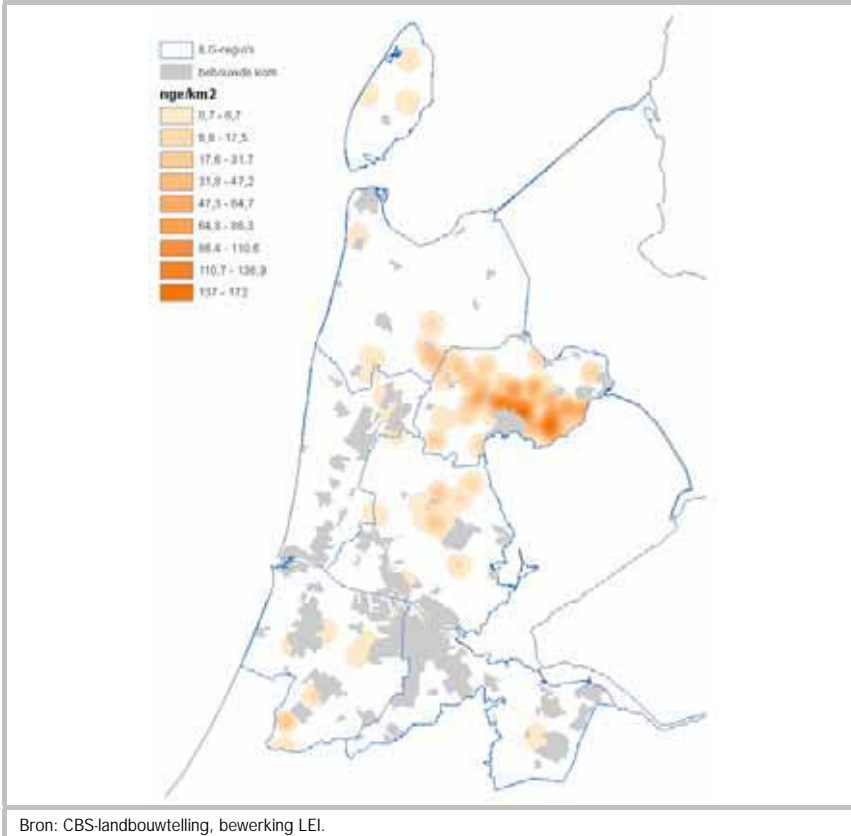
De fruitteelt is in Noord-Holland een kleine sector: ze telt ruim 100 bedrijven, grotendeels geconcentreerd in West-Friesland (figuur 1.15). Het areaal fruit besloeg 872 ha in 2007 en steeg in 2008 naar 893 ha. De Noord-Hollandse fruitteeltbedrijven zijn gemiddeld kleiner dan in de rest van het land: 8,2 ha tegen 11 ha gemiddeld in Nederland. De belangrijkste teelten zijn peren (62%) en appels (29%). De afgelopen jaren is het areaal appelbomen afgenomen en zijn er peren en pruimen voor in de plaats gekomen.

Toekomstperspectief

De Nederlandse appelsector heeft een relatief sterke positie in de internationale markt. Dit komt door de beperkte houdbaarheid van appels tijdens transport, wat voor Nederland een voordeel is dankzij de centrale locatie op de Europese markt. De concurrentiepositie van Nederland komt op de korte termijn niet in gevaar, ondanks de toenemende export van appels uit landen als Chili, Zuid Afrika en Argentinië. Niettemin is de toename voorspelt met het model HORTUS beperkt (tabel 1.10). Noord-Holland heeft overigens slechts een klein aandeel in de Nederlandse appelteelt (3%).

Figuur 1.15

Fruiteelt in Noord-Holland naar nge (2007)

De perenteelt heeft een sterkere positie. Deze is opgebouwd door een sterke export en goed ontwikkelde productietechnieken. De afgelopen jaren heeft de perenteelt zich krachtig ontwikkeld doordat telers appelbomen hebben vervangen door perenbomen. HORTUS voorspelt voor de perensector in Nederland dan ook een aanzienlijke toename in areaal (tabel 1.10). Dit heeft zeker ook gevolgen voor Noord-Holland, waar zich 8% van het areaal peren bevindt; dit areaal zou dus kunnen toenemen met zo'n 100 ha. Pruimen nemen weliswaar slechts een klein percentage van het fruitareaal in, maar dit is wel een vrij belangrijk aandeel in de nationale pruimenproductie: 15%. De verwachting is dat dit percentage in de toekomst zal groeien, maar met een huidig areaal van 40 ha zal het geen grote invloed op de ruimteclaim uitoefenen.

Product	Areaal Nederland 2005 (ha)	Verandering tot 2020 (ha)	Verandering tot 2020 %
Appels	9.737	12	0,1
Peren	6.692	1.186	17,7
Overig a)	2.301	67	2,9

a) Overig: onder andere inclusief aardbeien en pruimen.
Bron: Bunte en Dijkshoorn (2008).

De concurrentiepositie van de Nederlandse fruitsector is goed, hoewel Nederland een kleine speler is op de wereldmarkt. Het wordt echter gekenmerkt, evenals in andere deelsectoren van de land- en tuinbouw, door hoge productiviteit en innovatiekracht. Het aantal bedrijven daalt overigens wel (in Noord-Holland met 30% in de afgelopen 10 jaar), maar dit is een uitvloeisel van het proces van schaalvergroting (Van Galen en Hietbrink, 2008). Er is geen reden om aan te nemen dat de groei in areaal, zoals aangegeven in tabel 1.8, zich op een andere wijze zal manifesteren in de provincie Noord-Holland. De fruitteelt heeft zich hier in de afgelopen decennia goed ontwikkeld, op vergelijkbare wijze als de sector op landelijk niveau.

1.3.6 Boomkwekerij

Nog kleiner dan de fruitteelt is de boomkwekerijsector in Noord-Holland: hij bestaat uit slechts 58 bedrijven met 238 ha, grotendeels geconcentreerd in het zuidelijk deel van de provincie. De gemiddelde bedrijfsomvang is met 110 nge kleiner dan het landelijk gemiddelde van 157. Trek- en besheesters en sierconiferen vormen de belangrijkste producten. In tegenstelling tot de andere sectoren in de landbouw is het aantal bedrijven de afgelopen 10 jaar niet gedaald - er zijn zelfs 2 bedrijven bijgekomen. Dat is niet verwonderlijk, omdat deze sector als geheel de afgelopen jaren sterk gegroeid is. In 2008 is het areaal in Noord-Holland overigens met 201 ha gedaald, terwijl het voor Nederland als geheel verder is gestegen.

Toekomstperspectief

De boomkwekerijsector is een van de sterkst groeiende sectoren geweest van de Nederlandse tuinbouw in de afgelopen jaren en heeft een sterke exportoriëntatie. Sinds 2002 is het totale areaal met 23% gegroeid tot het huidige niveau

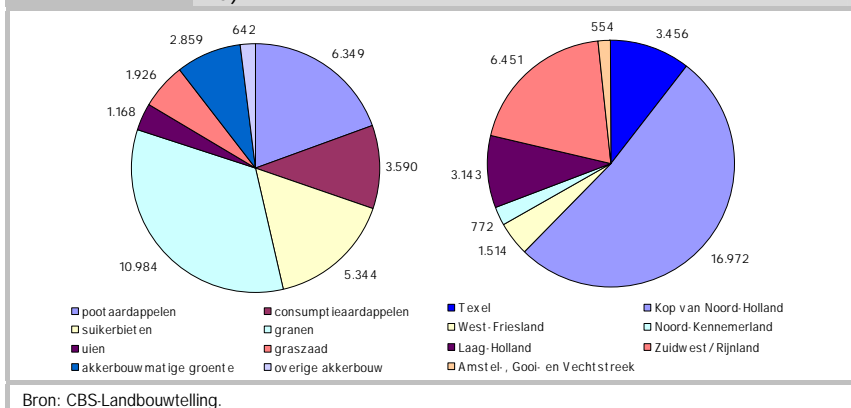
van 15.000 ha in heel Nederland.¹ Ook internationaal heeft de Nederlandse boomkwekerij een sterke positie verworven waardoor op korte termijn de positie van deze sector niet in gevaar komt, Ongeveer 60% van de totale productie-waarde wordt geëxporteerd (CBS, 2008). De eerder geciteerde berekeningen met het model HORTUS wijzen op een landelijke uitbreiding van het areaal met 10% over de periode 2005-2020. De ruimtelijke invloed hiervan op Noord-Holland zal beperkt zijn: een claim van enkele tientallen hectare.

1.3.7 Akkerbouw

Tot de akkerbouw wordt gerekend braakland, maar niet de teelt van groenvoedergewassen (snijmais). Sommige groenten worden akkerbouwmatig geteeld; in dat geval worden ze tot de akkerbouw gerekend, terwijl tuinbouwmatige teelt tot de opengrondstuinbouw behoort. Akkerbouw vindt voornamelijk plaats op de kleigronden in de droogmakerijen: de Wieringermeer, de Haarlemmermeer en in mindere mate de 17e-eeuwse droogmakerijen in Laag Holland; ook op Texel is de akkerbouw van belang. Van deze gebieden is de Wieringermeer verreweg het belangrijkste, met ruim de helft van de 33.100 ha akkerbouw in de provincie (figuur 1.16 en 1.18). De granen nemen daarvan het grootste deel in beslag, maar naar economische waarde zijn de pootaardappelen het belangrijkste. Daarnaast wordt een keur aan andere gewassen geteeld. Ook ligt er in totaal ongeveer 1.200 ha braak; in 2007 was er nog een braakverplichting voor bedrijven met meer dan 12 ha graan.

¹ Periode 2002-2007. Groei exclusief vaste planten (CBS, Landbouwtelling).

Figuur 1.16 Oppervlakte akkerbouwgrond naar regio en gewas, 2007 (in ha)

De afgelopen jaren is de teelt van akkerbouwgewassen snel verminderd, ondanks de verbeterde rentabiliteit: in tien jaar tijd daalde het areaal met bijna 5.000 ha. Deze krimp vond vooral in de periode 2002 tot 2007 plaats (tussen 2007 en 2008 bleef het stabiel). Consumptieaardappelen, suikerbieten en graszaad daalden het meest, maar ook granen en pootaardappelen verloren terrein. Daarentegen is het areaal uien en akkerbouwgroenten gestegen. In 2007 is de steun voor suikerbieten in de EU sterk verminderd, en het areaal suikerbieten in Noord-Holland daalde in 2008 dan ook met 9%.

Aangenomen wordt dat het akkerbouwareaal tussen 2007 en 2020 verder zal afnemen, met ongeveer 3.000 ha (zie figuur 1.17). Deze afname wordt ten dele veroorzaakt door een algemene afname van het landbouwareaal (uitbreiding bebouwd gebied, aanleg van het Wieringer Randmeer), maar ook door de toenemende vraag naar ruimte van de tuinbouw. De akkerbouwsector trekt bij die concurrentie veelal aan het kortste eind, omdat andere sectoren (inclusief de melkveehouderij) hogere saldi per hectare halen en daardoor ook een hogere grondprijs kunnen betalen. Ook in een agrarische Zonering zal de concurrentie om grond binnen agrarische zones meestal in het nadeel van de akkerbouwsector uitpakken, al zal de grondprijs lager zijn dan wanneer functieverandering zonder restricties is toegestaan. Een lage grondprijs is gunstig voor schaalvergroting. Die schaalvergroting is van groot belang om de concurrentie met andere landen aan te kunnen. Een andere strategie is het vergroten van de toegevoegde waarde van de productie. Dat kan onder andere door een groter deel van de keten op het land- of tuinbouwbedrijf uit te voeren, bijvoorbeeld het

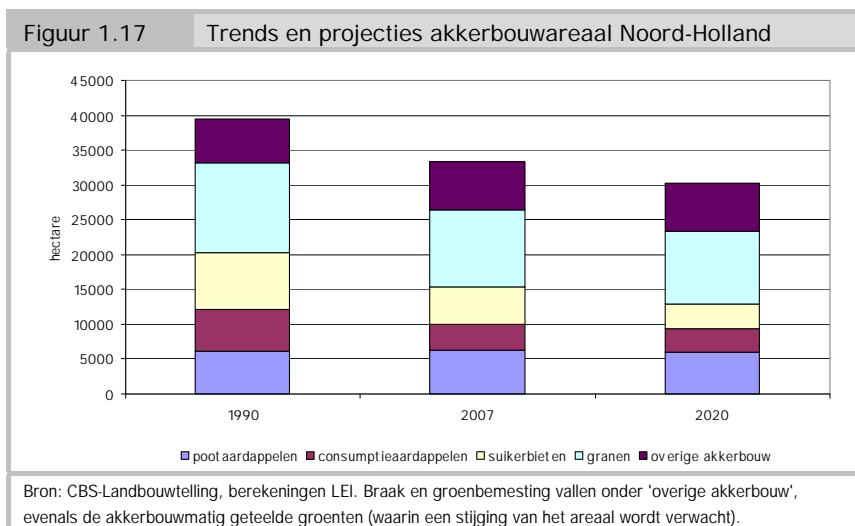
sorteren, wassen en inpakken van producten. Voor beide strategieën zijn bouwblokken van voldoende grootte nodig.

De daling van het akkerbouwareaal zal zich vooral voordoen bij suikerbieten (maar dan als gevolg van quotumafname en stijging van de productie per hectare) en in mindere mate bij consumptieaardappelen; voor pootaardappelen wordt daarentegen verwacht dat het huidige areaal zal worden gehandhaafd. Bij de granen blijft het areaal tarwe min of meer op peil (de tarweprijs wordt gestimuleerd door de wereldwijde vraag naar biobrandstoffen), maar gerst en andere granen nemen af. Aangezien het areaal braak sterk afneemt is de daling van het daadwerkelijk betaalde areaal minder groot dan uit figuur 1.17 blijkt. Overigens verwacht men op basis van de projecties dat de saldi per hectare in de meeste gevallen toenemen, zodat het totale saldo in de akkerbouw vrijwel constant blijft ondanks de afname van het totale areaal.

De vraag naar biobrandstoffen zal mogelijk stijgen, maar dit hangt enerzijds sterk af van de olieprijs en anderzijds van de mate waarin bijvoorbeeld de EU het gebruik van biobrandstoffen blijft stimuleren. De animo hiervoor is gedaald, omdat het rendement van biobrandstoffen qua duurzaamheid tegen lijkt te vallen (met name de CO₂-balans pakt minder gunstig uit dan eerder gedacht werd); maar ook vreest men dat door de teelt van bio-energiegewassen de voedselprijzen toenemen. Voorzover er al een uitbreiding van het areaal gewassen voor biobrandstoffen zoals koolzaad mag worden verwacht, zal deze nauwelijks in Nederland optreden. De grond is in ons land en zeker ook in Noord-Holland te duur in verhouding tot de vrij lage saldi van dit soort bulkgewassen (Janssens et al., 2005).

De Nederlandse akkerbouw zal zich vooral moeten richten op gewassen met relatief hoge saldi, zoals pootaardappelen en akkerbouwmatige groenten, zo mogelijk in combinatie met extra toegevoegde waarde en op steeds grotere schaal. De schaalgrootte zal nog flink toenemen om de concurrentie op de wereldmarkt goed aan te kunnen, zodat het areaal per bedrijf stijgt. In combinatie met een dalend totaal areaal leidt dit tot een sterke afname van het aantal (vol-tijds)akkerbouwbedrijven in de provincie. Dit vraagt sterke ondernemers met een hoog niveau van vakmanschap en managementkwaliteiten en met meer personeel op het bedrijf dan de laatste jaren te doen gebruikelijk was op de traditionele eenmansbedrijven. Die behoefte aan personeel komt voort uit de verwachte schaalvergroting en het toenemende aantal bewerkingen op de bedrijven. Het adequaat opleiden van dat personeel is een belangrijke voorwaarde voor het hier geschetste toekomstbeeld. Ook samenwerking tussen boeren en in de keten zal steeds belangrijker worden om enerzijds met col-

lega's samen grote afnemers jaarrond te kunnen voorzien van een kwaliteitsproduct en anderzijds de consument op zijn wenken te kunnen bedienen (Smit et al., 2008).

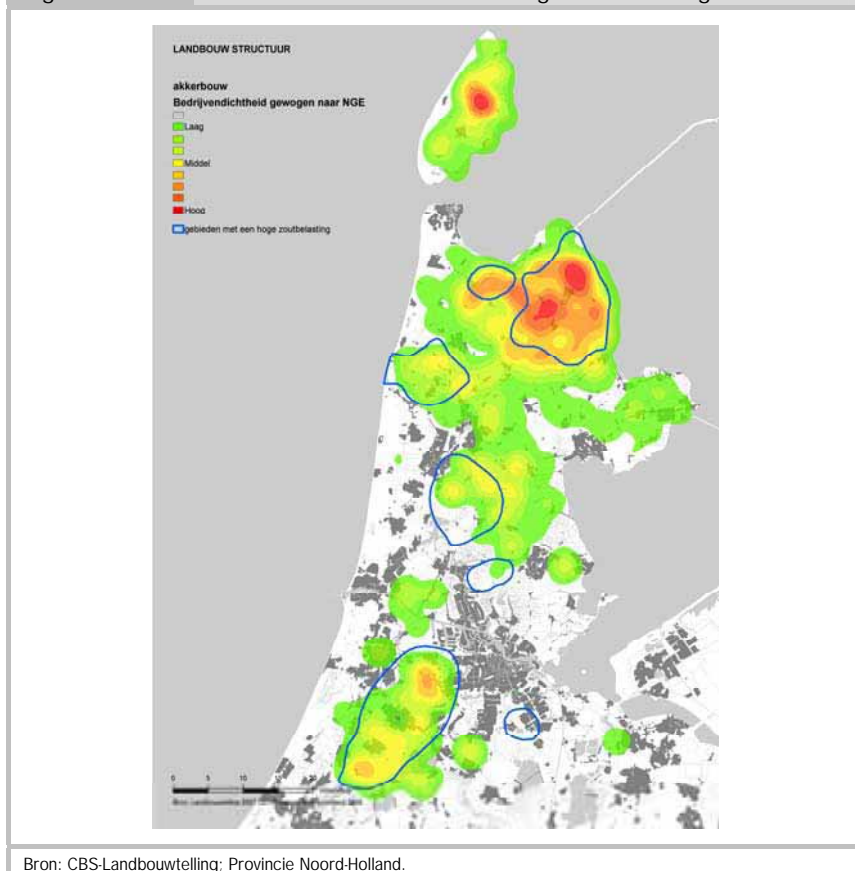

Voor de periode na 2020 is het wat betreft de marktsituatie moeilijk voorspellingen te maken. De akkerbouw zal echter dan zeker te maken krijgen met de gevolgen van klimaatverandering. Zoals we al zagen in paragraaf 2.3 zijn deze niet onverdeeld ongunstig: de goede waterhuishouding en hogere temperaturen kunnen de concurrentiepositie van de akkerbouw in Noordwest-Europa verbeteren ten opzichte van andere delen van de wereld. Wel moet rekening gehouden worden met de gevolgen van verhoging van de zeespiegel, met name de verzilting. Juist in de akkerbouwgebieden in Noord-Holland is de zoutbelasting nu al hoog (figuur 1.18).

Samengevat: de akkerbouwsector in de provincie Noord-Holland zal in de komende jaren verder krimpen in areaal, maar niet in omzet; integendeel, de toegevoegde waarde kan verder toenemen door het toepassen van meer bewerkingen op de boerderij zelf. Doordat de concurrentie op de wereldmarkt toeneemt zullen de bedrijven groeien in areaal. Grotere bedrijven op een kleiner areaal betekent een daling van het aantal bedrijven. Op de overblijvende grote bedrijven zijn sterke ondernemers, goed personeel en grote bouwblokken nodig. Dit vraagt een en ander van de opleiding van boeren en werknemers en van het ruimtelijke orderingsbeleid. Een sterke akkerbouwsector is echter goed

voor de economie van de provincie en kan het beste voldoen aan allerlei wettelijke en bovenwettelijke maatregelen op het gebied van milieu, natuur en landschap. Op de langere termijn zullen maatregelen nodig zijn om ofwel de zoutbelasting op akkerbouwgrond terug te dringen, ofwel de teelten aan te passen aan een hoger zoutgehalte.

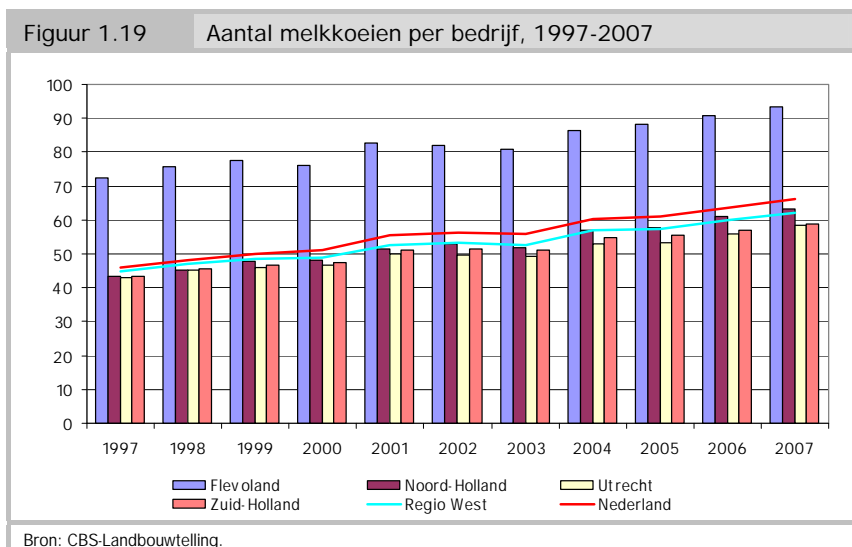
Figuur 1.18 Akkerbouw in relatie tot een hoge zoutbelasting

1.3.8 Melkveehouderij

Ongeveer 5% van de Nederlandse melkveehouderij - zowel naar aantal bedrijven als naar veestapel - bevindt zich in Noord-Holland. De gemiddelde bedrijfsom-

vang in de provincie is met 96 nge vergelijkbaar met de rest van de melkveehouderijbedrijven in Nederland. Het aantal melkkoeien per bedrijf ligt echter iets lager dan het landelijk gemiddelde, wat betekent dat er minder koeien per hectare worden gehouden (figuur 1.19). Ruim de helft van de melkveebedrijven bevindt zich tegenwoordig in de groep middelgrote bedrijven (70-150 nge). Het aantal grote bedrijven (>150 nge) is in de periode 1997-2007 met 16% toegenomen. De sector had in 2007 ruim 54.000 ha grond in gebruik - ruim 6.000 minder dan in 1990.

De meerderheid van de 1.040 melkveebedrijven in Noord-Holland bevindt zich in Laag Holland (315) en West-Friesland (266), maar de melkveehouderij is in alle regio's van belang (figuur 1.22). Het gezinsinkomen is met € 55.000 per jaar per bedrijf relatief hoog, zowel in vergelijking de landbouw als geheel in de provincie (€ 37.000) als met het gemiddelde voor de melkveehouderij in Nederland (€ 48.000). Relatief veel bedrijven hebben een opvolger (55%). Deze twee gegevens wijzen op gunstige perspectieven voor de Noordhollandse melkveehouderij.

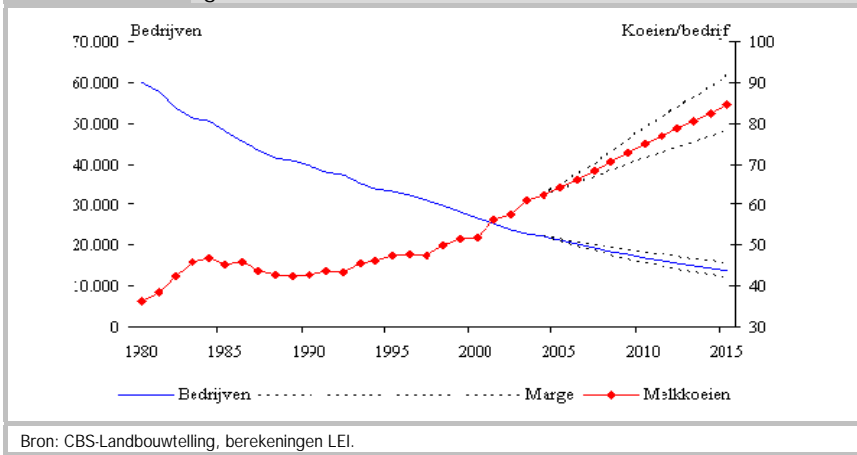
Het gemiddelde melkquotum per bedrijf is de laatste tien jaar sterk gestegen, van 280.000 kg in 1997 naar 500.000 in 2007. Het afvallen van kleinere inefficiënte bedrijven en het doorgaande schaalvergrotingsproces zijn hier debet aan. Het totale melkquotum van Noord-Holland is namelijk licht gedaald: van 600

miljoen kg in 1992 naar 578 miljoen in 2007 - dit bij een zeer lichte stijging van het totale Nederlandse melkquotum (cijfers: Productschap Zuivel/CBS).

Perspectief Noordhollandse melkveehouderij naar 2020

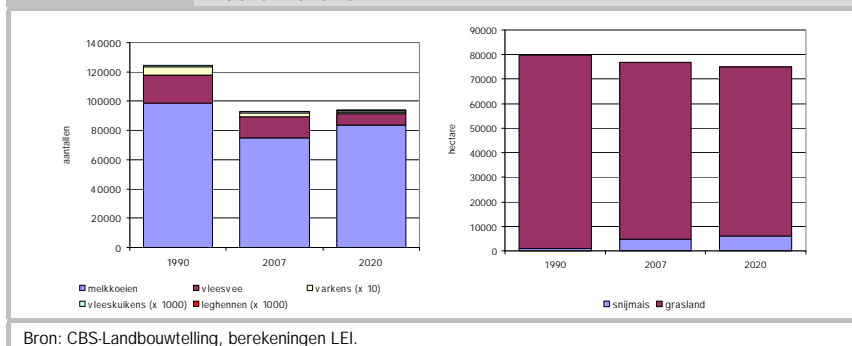
Volgens een rapport van het ministerie van LNV (2005) zal het aantal gespecialiseerde melkveebedrijven in Nederland in de periode 2005-2015 met ongeveer een derde teruglopen. De gemiddelde omvang neemt toe van ongeveer 60 naar ongeveer 90 melkkoeien (figuur 1.20). In deze analyse is nog geen rekening gehouden met de afschaffing van het melkquotum; deze kan het schaalvergrotingsproces nog versnellen. In de periode 1984-2008 is de melkveestapel afgenomen door enerzijds het productieplafond (melkquotum) en anderzijds de stijgende melkproductie per koe. De verruiming van de quota tot 2015 zal de melkveestapel doen toenemen. Na de afschaffing van het melkquotum in 2015 wordt verwacht dat de Nederlandse melkproductie constant blijft, wat bij een verdergaande groei van de melkproductie per koe betekent dat de melkveestapel na 2015 weer zal afnemen. De verwachting is dat de Nederlandse melkproductie via dit geleidelijk groeiproces in 2020 16% hoger uit zal komen dan nu het geval is.

Figuur 1.20 Ontwikkeling van het aantal melkveebedrijven en het aantal koeien per bedrijf in heel Nederland, 1980-2015. Voor de periode 2005-2015 zijn waarschijnlijksmarges aangegeven

De modelberekeningen voor de landbouwperspectieven voor 2020, waarover in paragraaf 2.3 werd gesproken, betekenen voor de Noord-Hollandse rundvee­veehouderij een lichte afname van het areaal grasland en een even lichte toename van het areaal snijmaïs; dit was ook de trend in het recente verleden, zij het dat de toename van de snijmaïs minder spectaculair zal zijn (figuur 1.21). Per saldo zal er in 2020 zo'n 2.000 ha minder in gebruik zijn voor groenvoer dan nu (tabel 1.11). Voor beide wordt echter een hoger saldo per hectare verwacht, en daarmee ook een hoger totaal saldo op provincieniveau. Ook het totale saldo op bedrijfsniveau blijft in reële termen gelijk: de melkprijs zal dalen na liberalisatie en afschaffing van het quotum, maar zoals hierboven beredeneerd zal de melkproductie stijgen, en deze twee tendenzen houden elkaar ongeveer in evenwicht.

Figuur 1.21 Trends en projecties in de veeteelt en groenvoerproductie, Noord-Holland

Bron: CBS-Landbouw­tel­ling, berekeningen LEI.

Tabel 1.11		Verwachte ontwikkelingen Noord-Hollandse veehouderij in periode 2006-2020			
	Aantallen (* 1.000)	Saldo (€)	Verandering tot 2020 (2006=100)	Saldo (2006=100)	Totaal saldo (2006=100)
Grasland (ha)	69	2297	96	137	131
Snijmais (ha)	6	1811	105	124	131
Melkkoeien (aantal dieren)	84	1536	111	90	100
Vleesvee (aantal dieren)	5	36	40	49	20
Vleeskalveren (aantal dieren)	2	130	85	48	41

Bron: LEI, uitkomsten DRAM.

Dit is de verwachting voor de provincie als geheel. Het regionale patroon zal echter veranderen: de veenweidegebieden en de geestgronden verliezen relatief veel areaal, terwijl in de Wieringermeer juist met een toename van grasland wordt gerekend (tabel 1.12). Het areaalverlies in de genoemde gebieden wordt veroorzaakt door de stedelijke druk, met andere woorden: het landschap zal in deze gebieden verder worden aangetast, tenzij het beleid erin slaagt om deze ontwikkeling tegen te houden. Omdat de melkveehouderij een relatief sterke concurrentiepositie heeft geeft zij deze druk door in de vorm van een ruimteclaim op de akkerbouw, die minder grote opbrengsten per hectare halen kan.

Tabel 1.12 Ontwikkeling per jaar 2006-2020 naar regio (mutatie per jaar in %)

Regio	Grasland	Melkkoeien
- Wieringermeer	0,30	1,62
- Haarlemmermeer	0,08	0,21
- Amstelland, Aalsmeer	-0,57	0,15
- Texel, Land van Zijpe	-0,34	0,60
- West-Friesland e.o.	-0,02	0,84
- Waterland en NH Droogmakerijen	-0,62	0,51
- 't Gein en Gooiland	-0,56	2,46
- Kennemerland	-0,69	0,93
Totaal Noord-Holland	-0,36	0,87

Bron: LEI, uitkomsten DRAM.

Of deze projecties werkelijkheid zullen worden zal behalve van de ontwikkelingen op de markt ook afhangen van het ruimtelijk beleid van provincies en gemeenten: natuur, woningbouw, bedrijventerreinen, waterbeleid, bouwblokken, kansen rond verbrede landbouw, en dergelijke.

Wat betekent dat op bedrijfsniveau?

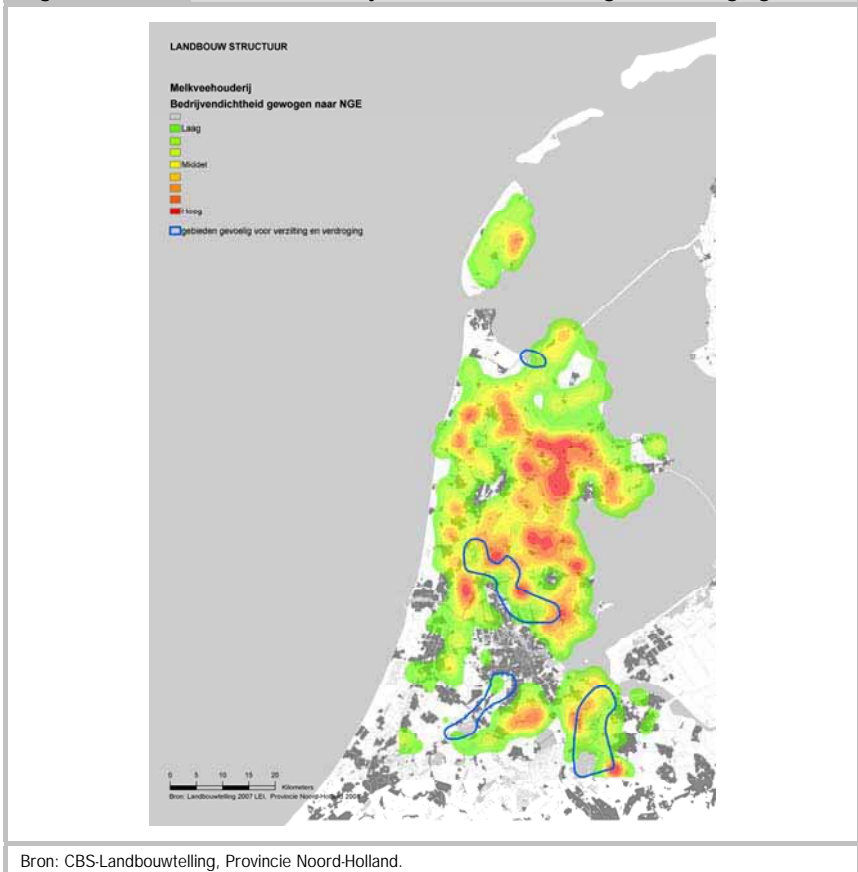
Met een jaarlijks aantal stoppers rond de 2 à 3% zal het aantal bedrijven teruglopen tot zo'n 600-750 in 2020 (tabel 1.13). Dit zal mede afhankelijk zijn van de financierbaarheid van de optredende schaalvergroting en de marktkansen voor verbrede landbouw. Uit nader onderzoek is bekend dat vooral de grotere melkveebedrijven er financieel beter dan gemiddeld voorstaan en meer mogelijkheden hebben tot financiering van schaalvergroting. Toch blijkt ook dat financiering van forse schaalvergroting op grondgebonden bedrijven lang niet altijd mogelijk is (Daatselaar et al., 2007). Met meer kansen op inkomen uit verbredingsactiviteiten zullen meer bedrijven perspectief behouden en minder stoppen.

Tabel 1.13 Kerngetallen melkveehouderij in Noord-Holland, 1990-2020

	Melkvee 1990	Melkvee 2007	Melkvee 2020 (prognose)
Aantal bedrijven	2.200	1.040	600-750
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	49	96	135-165
Totale productiecapaciteit (*1.000 nge)	107,7	100,3	100
Oppervlakte (*1.000 ha)	60,6	54,5	52,5

Bron: LEI, uitkomsten DRAM.

Figuur 1.22 Melkveehouderij in relatie tot verzilting en verdroging

Evenals voor de andere sectoren is de periode na 2020 moeilijker in te schatten. De druk op het areaal zal vermoedelijk sterk afnemen, maar de sector zal in toenemende mate te maken krijgen met bedreigingen van de kwaliteit van de grond: verzilting en verdroging zullen een rol gaan spelen. Dit doet zich echter alleen in bepaalde delen van de provincie voor, zoals figuur 1.22 laat zien: in de veenweidegebieden ten zuiden van Amsterdam en in de Zaanstreek, maar niet in West-Friesland en de noordelijke delen van Laag Holland. Verder moeten we bedenken dat de kwaliteit van de bedrijfsvoering in Noord-Holland vrij hoog is, zoals blijkt uit de goede bedrijfsresultaten. De vooruitzichten op de langere termijn zijn dan ook niet ongunstig, al zullen aanpassingen nodig zijn aan de veranderende economische en natuurlijke omstandigheden.

1.3.9 Overige grondgebonden veehouderij

Onder deze sector vallen schapen en geiten, vleesvee en paarden, en hiervan is de schapenhouderij het belangrijkste.¹ Enkele numerieke gegevens maken snel duidelijk met wat voor bedrijven we hier te maken hebben: de gemiddelde bedrijfsgrootte is klein (25 nge), te weinig om zonder andere activiteiten een gezin te onderhouden; de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden is hoog (58 jaar), en 87% heeft geen opvolger. Het aantal bedrijven is min of meer stabiel, en met name hierin verschilt deze sector sterk van de andere.

Het gemiddelde inkomen uit bedrijf in deze sector is landelijk 12.000 euro - fors lager dan bij andere bedrijfstypen. Dit inkomen zal ongetwijfeld voor een deel worden aangevuld met inkomsten uit vermogen of andere inkomensbestanddelen (uitkering, AOW of uit arbeid buiten het bedrijf). We kennen het cijfer voor Noord-Holland niet, omdat de steekproef waaruit deze gegevens worden verzameld (het Bedrijven-Informatienet) daarvoor te klein is. We mogen echter wel aannemen dat het cijfer in Noord-Holland niet veel van het landelijke zal afwijken.

Deze kenmerken worden veroorzaakt doordat veel van deze bedrijven voormalige melkveehouders zijn, die gestopt zijn met hun hoofdactiviteit maar niettemin boer willen blijven. Ze houden dan een beperkte hoeveelheid grond aan, die ze gebruiken voor minder arbeidsintensieve vormen van veehouderij. De reden dat de aantallen bedrijven stabiel zijn is dat weliswaar veel van deze bedrij-

¹ De paardenhouderij is misschien van groter economisch belang, maar valt slechts voor een klein deel onder de landbouw. Zie hierover verder de desbetreffende paragraaf in hoofdstuk 3.

ven verdwijnen door natuurlijk verloop, maar dat er ook voortdurend nieuwe bijkomen als gevolg van de schaalvergroting in de melkveehouderij.

Er zijn overigens ook grotere, gespecialiseerde bedrijven in deze sector, en hun aantal is groeiende. In 2007 waren er 89 met een bedrijfsgrootte van meer dan 70 nge. Binnen de groep overige graasdierhouderij zitten ook relatief veel verbreders.

Er zijn in totaal 1.400 overige graasdierhouderijen, en de meeste bevinden zich in Laag Holland, West-Friesland en de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek. Ook op Texel zijn er relatief veel, al is hun absolute aantal niet groot.

Schappen zijn het belangrijkste binnen deze groep: er zijn er (in 2008) in totaal 198.000 in de provincie, met de grootste concentratie in Laag Holland.¹ Dit aantal is sterk gedaald: in 1990 waren het er 302.000. De verwachting is dat deze bedrijfstak tot 2020 niet veel zal veranderen (afhankelijk van marktontwikkelingen en beleid). Een deel van deze bedrijven met schappen of geiten zal een verdere schaalvergroting (specialisatie) realiseren.

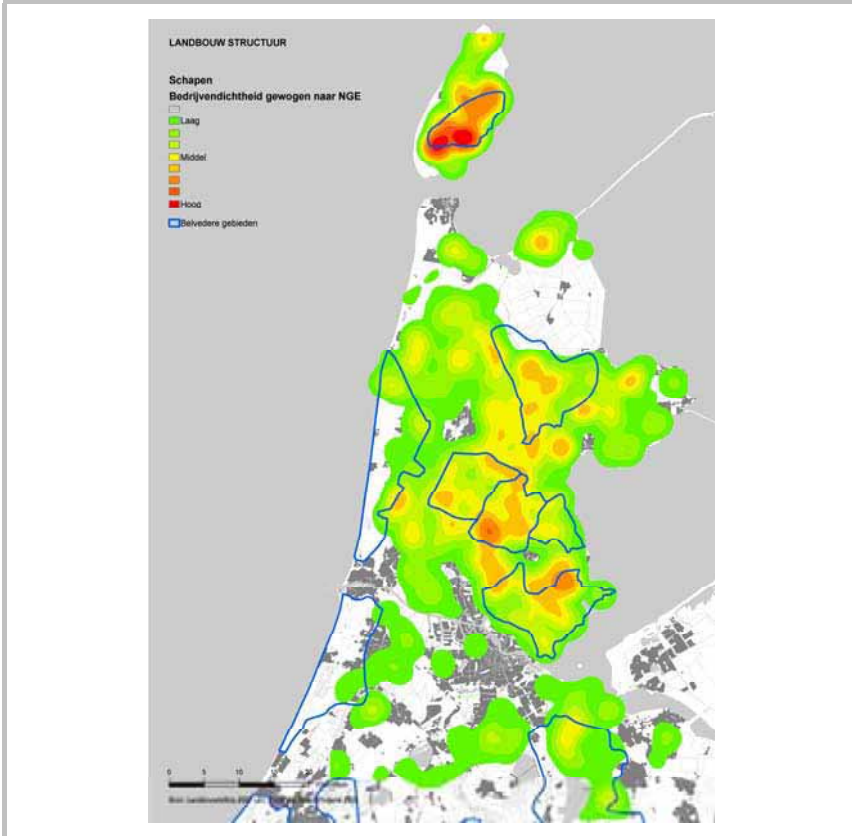
De aantallen runderen voor vlees zijn relatief klein in Noord-Holland; de meeste rundvleesproductie in de provincie is een bijproduct van de melkveehouderij. De aantallen vleesvee (momenteel zo'n 17.000 tegenover een totale rundveestapel van ruim 150.000) zullen nog verder afnemen door de hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Zo neemt de zoogkoeienstapel af door ont koppeling van de zoogkoeienpremie. Wel zal, door de toename van de melkproductie en het aantal koeien, het aantal kalveren van melkkoeien stijgen. In 2020 worden naar verwachting respectievelijk zo'n 9% meer koeien en 5% meer kalveren geslacht dan in de periode met melkquotum.

Hoewel de schapenhouderij van beperkt economisch belang is, bevindt een groot deel van deze bedrijfstak zich in gebieden van landschappelijke waarde (figuur 1.23). Juist voor deze groep bedrijven kan landschaps- en natuurbeheer een aantrekkelijke extra bron van inkomsten vormen.

¹ Dit is inclusief lammeren. Het cijfer van 114.000 in tabel 2 van bijlage 2 slaat uitsluitend op volwassen schappen.

Figuur 1.23

Schapenhouderij en Belvédère-gebieden

1.3.10 Intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij in Noord-Holland is met niet meer dan 35 bedrijven (2007) zeer klein. Dit aantal is sinds 1990 gehalveerd, waarbij overigens de totale productiecapaciteit met 17% is toegenomen. De meeste van deze bedrijven zijn te vinden in de Kop van Noord-Holland en in West-Friesland. Er zijn ongeveer evenveel varkens- als pluimveebedrijven, maar de laatste zijn gemiddeld groter (respectievelijk 61 en 99 nge). De varkensstapel (met 28.000 het kleinst van alle provincies) is sinds de varkenspest van 1998 voortdurend gedaald; in 2008 is het aantal varkens verder gedaald, tot 23.000. Deze daling zien we ook elders in Nederland, maar in Noord-Holland is de situatie extra ongunstig doordat

de sector klein is. Sinds de varkenspest-epizoötie gelden nieuwe regels voor het vervoer van varkens, waardoor het minder aantrekkelijk is geworden om kleinere aantallen varkens te houden buiten de grote productiegebieden. De verwachting op basis van berekeningen met DRAM en andere LEI-modellen is dat het aantal varkens nog verder zal dalen: de prijsontwikkeling is ongunstig (zie tabel 1.14).

In de pluimveehouderij daarentegen zijn de vooruitzichten gunstig, vooral voor de eierproductie, als gevolg van positieve marktontwikkelingen en een sterke positie van de sector in Nederland. Hier wordt dan ook een toename verwacht, maar het blijft in deze provincie een kleine bedrijfstak. Waar deze toename zich zal voordoen hangt af van mogelijkheden die het ruimtelijk beleid kan creëren.

Er waren in 2007 ongeveer 1,3 miljoen kippen in de provincie, een lichte toename sinds 1990; in 2008 steeg het aantal met 7%, naar 1,4 miljoen. Andere hokdieren worden (behoudens een enkele kalvermesterij) in de provincie niet (meer) op commerciële schaal gehouden.¹

	Dieren (*1.000)	Saldo (€)	Dieren (2006=100)	Saldo (2006=100)	Totaal saldo (2006=100)
Vleesvarkens	10	21	94	34	32
Zeugen	3	346	93	82	77
Varkens	13	98	94	74	70
Leghennen	400	0,378	102	133	136
Vleeskuikens	900	0,252	94	108	101

Bron: LEI, uitkomsten DRAM.

Deze projecties zijn uiteraard van beperkte waarde: ze geven aan wat er gebeurt als aan bepaalde aannames wordt voldaan. Het inslaan van totaal nieuwe richtingen door ondernemers of door beleid is er niet in verwerkt. De trendmatige daling van het aantal varkens plus het feit dat dit een marginale bedrijfstak is in Noord-Holland betekent niet dat een op nieuwe leest geschoeide grootschalige varkenshouderij in ruimtelijke combinatie met andere intensieve agrarische

¹ Hoewel het aantal 'overig pluimvee' in 2008 steeg van vrijwel niets naar ruim 100.000. Het is niet bekend om welke dieren het hier gaat.

bedrijfstakken niet mogelijk is; er moet alleen rekening gehouden worden met de voorspelde prijsontwikkeling - evenals met andere beperkingen.

1.3.11 Aquacultuur

Aquacultuur is de teelt van aquatische organismen op het land of op zee, in kooien, vijvers of bassins. Het begrip strekt zich uit van de productie van algen en wormen tot de kweek van vissen, schaal- en schelpdieren, evenals in water groeiende planten. Naast menselijk voedsel produceert de aquacultuur ook voor sierdoeleinden (siervis en aquariumplanten), en verder (met name de algenteelt) voor waterzuivering, voedingssupplementen, cosmetica, diervoeder en kleurstoffen. Ook de teelt van zilte gewassen wordt tot de aquacultuur gerekend.

Aquacultuur in Nederland

Recent is aquacultuur op de politieke agenda terechtgekomen vanwege steeds verdergaande vangstbeperkingen in de visserij. De inkrimping van de visvangst hoeft niet te betekenen dat ook het visserijcluster kleiner wordt. Nederland (en ook Noord-Holland) heeft een belangrijke infrastructuur en logistieke voorzieningen die aan de visserij zijn gekoppeld. Kweekvis kan een alternatieve aanvoerbron zijn waarmee deze infrastructuur wordt benut. Op dit moment speelt aquacultuur slechts een beperkte rol in de Nederlandse economie, maar er zijn veel initiatieven die proberen hier verandering in te brengen.

Nederland kent vanouds de kweek van schelpdieren (mosselen en oesters) in de provincie Zeeland. De kweek van vis (met name paling en meerval) is meer verspreid over Nederland, maar vertoont een hoge concentratie in met name Gelderland en Noord-Brabant. Vis wordt in Nederland voornamelijk binnen gekweekt in recirculatiesystemen, waarbij vissen in relatief hoge dichtheden in bassins worden gehouden in een afgesloten gecontroleerde omgeving. Volgens de meest recente cijfers voor visproductie van het LEI (2007) is er in 2006 ongeveer 11.000 ton kweekvis geproduceerd met een totale productiewaarde van rond de 48 miljoen euro. De teelt van zilte gewassen is beperkt tot een aantal kleinschalige producenten van met name zeekraal en zeeaster; vooral Zeeland, Friesland en Groningen hebben goede mogelijkheden voor deze teelten. De kweek van algen is in Nederland een recente ontwikkeling. Er zijn op dit moment vijf bedrijven die zich hiermee bezighouden.

Aquacultuur in Noord-Holland

In de provincie Noord-Holland vindt aquacultuur momenteel op zeer bescheiden schaal plaats:

- de traditionele palingkwekerij in Volendam betreft het opkweken van glasaal tot paling, niet de reproductie;
- de Zeeuwse mosselkwekerij heeft enige activiteiten in Noord-Holland;
- er is een aantal kleinschalige producenten van zeekraal, lamsoor (zeeaster) en zilte zeekool;
- verder zijn er een experimentele tongkwekerij (IJmuiden); een eveneens experimentele algenkwekerij (Science Park Watergraafsmeer), en twee snoekbaarskwekerijen in aanbouw.

Daarnaast kent de provincie Noord-Holland een aantal projecten die de ontwikkeling van aquacultuur willen bevorderen:

- Aqua Agri, een project dat aquacultuur stimuleert als agrarische neventak voor ondernemers in Noord-Holland;
- InnoFisk beoogt door middel van wetenschappelijk onderzoek de reproductie van paling te realiseren;
- op Texel houdt de Stichting Sint Donatus zich in diverse samenwerkingsverbanden bezig met de ontwikkeling van en onderzoek naar de (ecologische) teelt van gewassen op zilte gronden;
- de ontwikkeling van een aquacultuurpark bij het glastuinbouwgebied Agriport A7 in de Wieringermeer.

Knelpunten en kansen voor aquacultuur in Noord-Holland

Een belangrijk knelpunt voor de ontwikkeling van aquacultuur in Nederland en ook voor Noord-Holland zijn goede afzetmogelijkheden. De sector wordt momenteel eerder door het aanbod dan door de marktvraag gestuurd. Op een concurrerende wereldmarkt moet juist gewerkt worden aan de productie van soorten die een plek kunnen veroveren in bestaande ketens en afzetkanalen.

Een ander knelpunt is het ontbreken van risicodragend kapitaal. De kweek van vis op het land in recirculatiesystemen is zowel kapitaal- als kennisintensief (LNV, 2004). Hetzelfde geldt voor de kweek van algen in reactoren in plaats van in open vijvers. Door het gebrek aan risicodragend kapitaal zijn innoverende aquacultuurprojecten afhankelijk van subsidies. Er moet gezocht worden naar manieren om de diversiteit aan soorten en technieken evenals de in verhouding tot andere agrarische activiteiten relatief lange investeringshorizon meer inzichtelijk te maken voor potentiële investeerders. Op deze manier kan een overgang

worden gemaakt van gesubsidieerde innovatieve visteelt naar een bedrijfsmatige opzet waarin de rentabiliteit van de onderneming centraal staat.

Ten derde kan aquacultuur grote effecten op het milieu hebben, en moet ze daarom voldoen aan zware vergunningprocedures en stringente milieueisen. Wel wordt de aquacultuur in de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening erkend als agrarische activiteit, wat het gemakkelijker zal maken om een aquacultuurproject in te passen in een bestemmingsplan (www.aquacultuur.nl).

Gezien deze wet en de hoge milieueisen kan het nuttig zijn om reststromen van aquacultuur te verbinden met die van andere agrarische bedrijfstakken. Dit kan gebeuren in combinaties van bijvoorbeeld glastuinbouw en viscultuur. Zo levert de concentratie van aquacultuur in een agropark of aquacultuurpark naast voordelen voor natuur en milieu ook vanuit een economisch perspectief voordelen op. Net zoals het binnen een systeem combineren van organismen van verschillende trofische niveaus vormen de verschillende activiteiten onder het dak van het agropark zoveel mogelijk een gesloten systeem. Het idee is dat de afval en reststromen van dieren de voedingsstoffen leveren voor de planten en dat het overschot gebruikt wordt voor het produceren van warmte en energie.

Spanningsvelden treden op bij discussies over de teelt van zilte gewassen. Zoals aangegeven in paragraaf 2.2 wordt de komende decennia een aanzienlijke toename van de verzilting verwacht. De teelt van zilte gewassen lijkt in deze context een logische optie; echter, er moet ook rekening worden gehouden met de belangen van de zoetwaterlandbouw en van natuurorganisaties. De zoetwaterlandbouw is bezorgd over de gevolgen van verdere verzilting terwijl natuurorganisaties in zilte gebieden het natuurbelang vooropstellen. Bovendien vormen de zilte teelten tot nu toe een nichemarkt - het is niet gezegd dat er voldoende vraag zal zijn voor de afname van grote hoeveelheden zeekraal en dergelijke. Het is denkbaar dat de zilte teelten op dit moment hoogwaardig zijn juist omdat ze een nichemarkt vormen. In de Nederlandse landbouw is de trend sinds jaar en dag een verschuiving van laagwaardige producten (granen) naar hoogwaardige (snijbloemen, bollen, groenten, zaden, melk, pootaardappelen). Juist die hoogwaardige producten zijn gevoelig voor verzilting, en zijn vaak pas mogelijk geworden door de dalende zoutbelasting in de afgelopen eeuw. In die optiek vormen zilte teelten dus een interessante oplossing voor een probleem dat zich plaatselijk voordoet, maar ze kunnen de huidige landbouw in Noord-Holland niet vervangen (Brouwer en Huitema, 2007).

Een geheel nieuwe situatie kan ontstaan indien de voorstellen van de Delta-commissie voor kustuitbreiding door zandsuppletie worden gerealiseerd (Delta-commissie 2008). Dit zou een gebied voor de kust creëren waar zeer goede

mogelijkheden voor aquacultuur kunnen bestaan. Het is nog te vroeg om hier meer over te zeggen, maar in een perspectief voor 2040 verdient het in ieder geval genoemd te worden als kans.

Samengevat: er zijn goede mogelijkheden voor niet-grondgebonden aquacultuur in combinatie met andere niet-grondgebonden agrarische activiteiten (bijvoorbeeld glastuinbouw) op agrarische bedrijventerreinen. Daarnaast is er lokaal perspectief voor de teelt van zilte gewassen op plekken waar de zoutbelasting te hoog wordt voor andere opengrondsteelten. Dit is het geval in een strook langs de Noordzee- en Waddenkust van Petten tot Den Oever (Martens, 2007).

2 Thema's

In dit hoofdstuk gaan we in op een aantal thema's die een rol zullen spelen in het ruimtelijk beleid van de provincie in de komende jaren. De thema's die achtereenvolgens worden behandeld zijn schaalvergroting, verbrede landbouw, biologische landbouw, paardenhouderij, stad en landbouw, en ondersteunend glas. Ten slotte doen we in dit hoofdstuk een poging de vraag van de provincie naar de haalbaarheid van een agrarische zonerings te beantwoorden. Deze thema's worden afzonderlijk besproken omdat ze niet altijd direct verbonden aan een specifieke sector zoals die worden behandeld in hoofdstuk 1. Ook hebben ze gemeenschappelijke elementen die voor meerdere gebieden van de provincie van belang kunnen zijn en daarom worden ze niet bij elk gebied afzonderlijk in detail besproken.

2.1 Schaalvergroting

Reeds eerder in dit rapport is gesproken over de aard van het schaalvergrotingsproces, de onvermijdelijkheid ervan (gegeven de productiviteitsstijging in de economie als geheel, de technologische ontwikkeling, en de internationale oriëntatie van de Nederlandse landbouw), en de snelheid waarmee het zich voltrekt. In deze paragraaf gaat het om het doortrekken van die lijnen in het licht van de verwachte economische en ruimtelijke ontwikkelingen tot 2040, en vooral om de knelpunten die zich voordoen in het realiseren van de schaalvergroting.

Allereerst de voortgang van het proces zelf. In de periode 1990-2007 is de achteruitgang van het aantal bedrijven gemiddeld 3% per jaar geweest. Een voortzetting van die trend zou betekenen dat er in 2040 van de huidige 5.400 bedrijven nog 2.000 over zijn. We moeten dan denken aan akkerbouwbedrijven van 100 ha, en melkveebedrijven van 120-200 melkkoeien. Momenteel is dat respectievelijk 44 ha en 85 koeien. Vergelijkbare verschuivingen zullen zich voordoen in de diverse tuinbouwsectoren. Een analyse van de trends per sector laat zien dat deze weinig verschillen - behalve bij de overige graasdierhouderij, wat zoals we zagen een verhaal apart is.

Verkavelingstructuur

Bij de schaalvergroting doen zich twee knelpunten voor van ruimtelijke aard. Ten eerste kan de uitbreidende boer alleen bij toeval weleens grond kopen die aan de zijne grenst; vaak zal hij het met een verderop gelegen kavel moeten doen. De ruimtelijke structuur van zijn bedrijf is dan niet optimaal. Dit is vooral een probleem voor de melkveehouderij, die overigens zoals we in het vorige hoofdstuk zagen de belangrijkste van de grondgebonden sectoren is. Immers, de weidegang van het vee wordt bemoeilijkt als ze niet vanuit de stal naar de weide kunnen lopen.

De eenvoudigste manier om de verkavelingssituatie te meten is door de verhouding in oppervlak tussen de huiskavel en de totale cultuurgrond. Dit wordt gedaan in figuur 2.1. We vergelijken daar de situatie met de locatie van melkveebedrijven; immers, een ongunstige verhouding is vooral nadelig in een gebied met veel melkveehouderij. Echter, ook andere factoren zoals het aantal veldkavels spelen een rol. In opdracht van STIVAS heeft het Kadaster een algemene beoordeling gemaakt van de verkavelingssituatie (Van Diepen et al., 2008). In een groot deel van Noord-Holland wordt deze als redelijk tot goed beoordeeld, zie figuur 2.2. Toch zijn er aanzienlijke regionale verschillen. In het grootste deel van Noord-Holland is de verhouding tussen huiskavel en veldkavel tussen de 30/70 en 50/50. Het aantal veldkavels is in het grootste deel van Noord-Holland redelijk goed en ligt grotendeels onder de 2. Toch is er ook een zorgpunt: de situatie wordt ongunstiger, zoals tabel B2.1b in bijlage 2 laat zien: in tien jaar is het gemiddelde aantal kavels per bedrijf in de melkveehouderij met de helft toegenomen; wel is het oppervlak van de huiskavel ook toegenomen (tot 21 ha gemiddeld), maar die toename is kleiner dan nodig zou zijn op basis van schaalvergroting. De verslechtering van de verkavelingssituatie zal leiden tot minder weidegang.

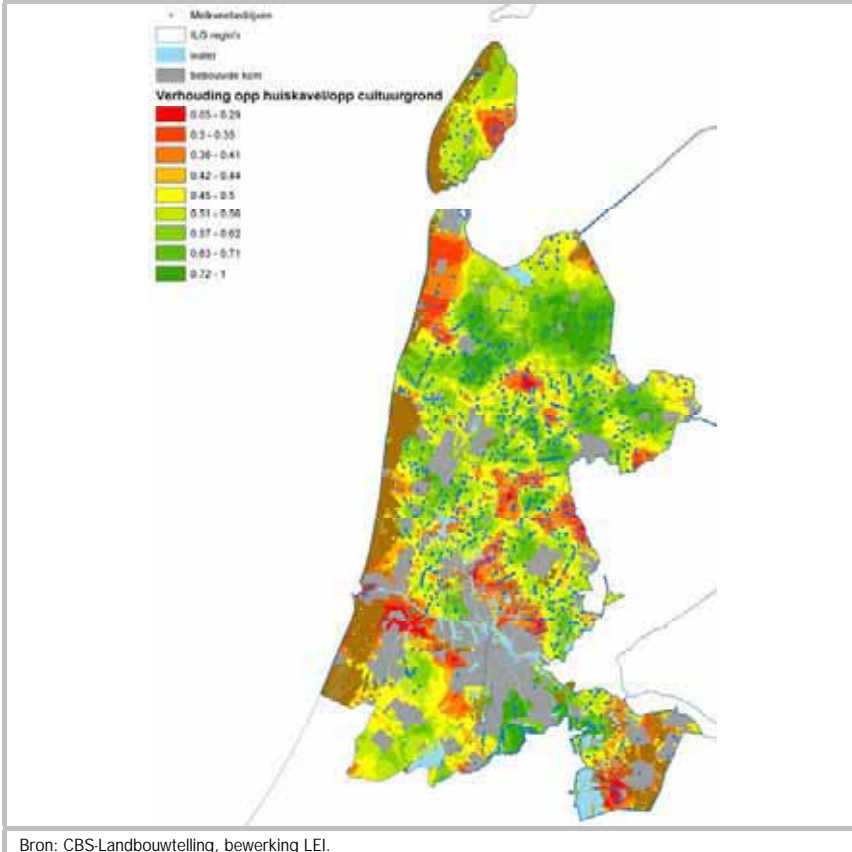
Wordt behalve de kavelbeoordeling eveneens gekeken naar het realiseren van toekomstige natuurdoelen (hoewel een belangrijk deel van de EHS en de Natura-2000-gebieden buiten de agrarische gebieden liggen), en naar lopende landinrichtingsprojecten (zoals in de slecht beoordeelde gebieden Heemskerk, Beverwijk en Kwadijk), dan worden in het rapport van het Kadaster de volgende aanbevelingen gedaan voor potentiële kavelruilgebieden:

- Jisp en Oostzaan (beide in combinatie met EHS- en Natura 2000-realisatie) en Aalsmeer;
- in minder sterke mate worden toekomstige kavelruilwerkzaamheden aanbevolen in Wieringen, Anna Palowna, rondom Schagen dat niet in landinrich-

tingsgebied ligt, en de strook Castricum - Akersloot - Graft - de Rijk (deels in combinatie met EHS- en Natura 2000).

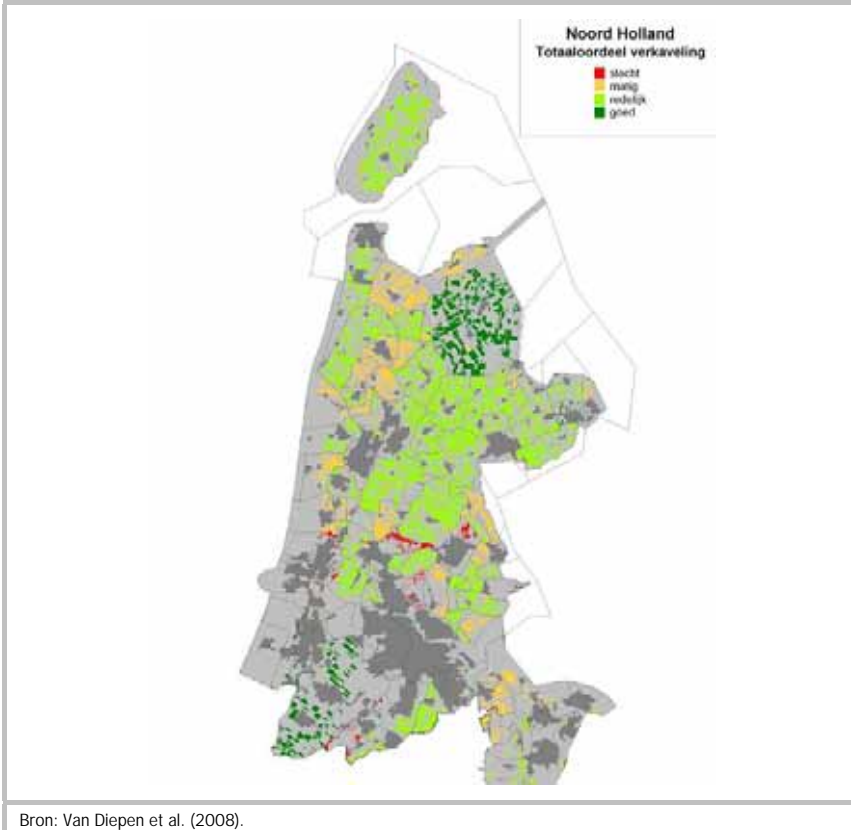
Mede door dynamiek in ontwikkelingen op gebied van landbouw, natuur en landschap zal er in de toekomst periodiek moeten worden onderzocht waar en in welke mate er behoefte is aan nieuwe ruilverkavelingen.

Figuur 2.1 Verkavelingssituatie 2007 in relatie tot melkveebedrijven

Figuur 2.2

Totaaloordeel verkavelingssituatie in Noord-Holland

Bouwblokken

Het tweede ruimtelijke knelpunt is de grootte van bouwblokken. In het algemeen geldt hiervoor een limiet van 1 ha per bedrijf, dit om de openheid van het buitengebied optimaal in stand te kunnen houden. Een groter bedrijf heeft al gauw ook grotere gebouwen nodig, en soms zullen er additionele gebouwen nodig zijn, bijvoorbeeld voor mestvergisting - een van de meer veelbelovende vormen van energieproductie in de landbouw in Nederland. Vanuit de landbouwsector wordt dan ook aangedrongen op het toestaan van grotere bouwblokken, tot 2 of 2,5 ha.

Het is niet mogelijk een realistische bovengrens voor de bouwblokken aan te geven. De situatie is per bedrijfstak en per gebied anders. Sommige activiteiten

van landbouwbedrijven passen in feite beter op specialistische bedrijventerreinen, waar ze naast bedrijven uit de agroketen kunnen worden ingepast (met logistieke en andere voordelen).

Voor melkvee- en akkerbouwbedrijven gaat dit echter niet op. Hier zijn dus grotere bouwblokken nodig, wil men het schaalvergrotingsproces niet onmogelijk maken. Verhindert men dat, dan wordt niet alleen de dynamiek in de landbouw belemmerd, maar kan zelfs het voortbestaan van de betreffende sectoren op lange termijn in gevaar komen. Het verdwijnen van de landbouw uit landschappelijk belangrijke gebieden is niet in het belang van behoud van het cultuurlandschap: de boeren kunnen een belangrijke rol spelen als landschapsbeheerders.

Echter, de vrees bestaat dat grotere bouwblokken niet goed in het landschap passen. De vraag is dus of dit kan worden voorkomen, met andere woorden, of de gebouwen beter kunnen worden ingepast in het landschap. Mogelijke problemen zijn: (a) de gebouwen contrasteren te sterk met het groen; (b) ze versnipperen het landschap en maken het minder open; (c) ze zijn te hoog ten opzichte van andere bebouwing; en (d) ze zijn lelijk. Voor een deel van deze problemen zijn oplossingen mogelijk die nadelige effecten beperken:

- door houtwallen kan de bebouwing (mits niet te hoog) aan het zicht worden onttrokken, al is het maar aan de straatkant (elders blokkeert het verdere ontwikkeling van het bedrijf);
- grotere bouwblokken kunnen worden gecompenseerd door elders storende bebouwing weg te halen, zodat de totale bebouwing in een bepaald gebied netto niet noodzakelijkerwijs toeneemt;
- versnippering kan worden geminimaliseerd door de meest intensieve sectoren op bedrijventerreinen te bundelen. Bij glastuinbouw is dat al het streven, maar ook de gebouwen voor de bollenteelt en de broeierij zouden geconcentreerd kunnen worden;
- een bepaalde mate van verandering zal voor lief moeten worden genomen. De landschappen die we nu zo waarderen zijn in het verleden ook veranderd, op basis van economische noodzaak. Het landschappelijk criterium voor de aanvaardbaarheid van verandering is dat de 'leesbaarheid' van het landschap behouden blijft (Provincie Noord-Holland, 2006a:20);
- het beleid zal per gebied moeten verschillen: in de Wieringermeer zullen andere regels moeten gelden dan in de Beemster. Een mogelijkheid is dat de provincie kaders schept per regio, die dan door gemeenten nader ingevuld worden;

- bij deze regionale verschillen moet de rol van de verbreding worden meege-
nomen. Bijvoorbeeld: windmolens zijn geschikt voor grootschalige open land-
schappen zoals de Wieringermeer en de Kop van Noord-Holland; mestvergis-
ters moeten worden ingepast in veehouderijgebieden; mogelijkheden voor
agrotourisme zijn van belang in Laag Holland en Texel; bij stalling van cara-
vans kan men zich afvragen of hierin vanuit maatschappelijk oogpunt 'niet
beter kan worden voorzien op bedrijventerreinen dan op bouwblokken van
landbouwbedrijven.

Aangezien de implicaties van bouwblokken lokale belangen (landschap) over-
stijgen lijkt het aanbeveling te verdienen om dit een onderwerp van provinciaal
beleid te maken (via de structuurvisie) en niet geheel aan gemeenten over te la-
ten.

2.2 Verbrede landbouw

Zo'n 20% van de bedrijven doet aan enige vorm van verbreding of verdieping,
zoals recreatie, verwerking en/of verkoop van landbouwproducten aan huis,
stalling van paarden of caravans, productie van energie, therapeutische zorg,
en natuur- en landschapsbeheer (cijfers uit 2003, zie tabel B2.1c in bijlage 2).
Natuurbeheer is met meer dan 10% van alle bedrijven de belangrijkste activiteit.
Voor Texel en Laag Holland is verbreding relatief belangrijker dan voor andere
regio's. Op Texel ligt de nadruk op agrarisch natuurbeheer, recreatie en de ver-
koop aan huis. In Laag Holland is agrarisch natuurbeheer veruit de belangrijkste
vorm van verbreding is. In de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek is met 9% agrarisch
natuurbeheer relatief belangrijk ten opzichte van andere verbredingactiviteiten in
dit gebied. In de meeste andere gebieden variëren activiteiten tussen de 0,1%
en circa 4% en is er geen activiteit die daar ver boven uit steekt.

Verbreding van de landbouw is in de hele provincie van belang. Bekende
vormen van verbreding zijn recreatie, verkoop aan huis, verwerking van produc-
ten, stalling, zorglandbouw, energie en agrarisch natuur en landschapsbeheer.
Op Texel en in Laag Holland is verbreding relatief belangrijker dan in andere re-
gio's. Op Texel ligt de nadruk op agrarisch natuurbeheer, recreatie en de ver-
koop aan huis. In Laag-Holland is agrarisch natuurbeheer veruit de belangrijkste
vorm van verbreding. In de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek is agrarisch natuurbe-
heer nog steeds relatief belangrijk ten opzichte van andere verbredingactivitei-
ten in dit gebied. In de andere gebieden komt verbreding minder voor en is er

geen activiteit die eruitspringt. Het aantal zorgboerderijen is klein, maar neemt wel toe. Figuur 2.3 geeft een beeld van de ruimtelijke spreiding van bedrijven met en zonder verbreding. Figuur 2.4 toont een ruimtelijk beeld van de verschillende soorten agrarisch natuurbeheer.

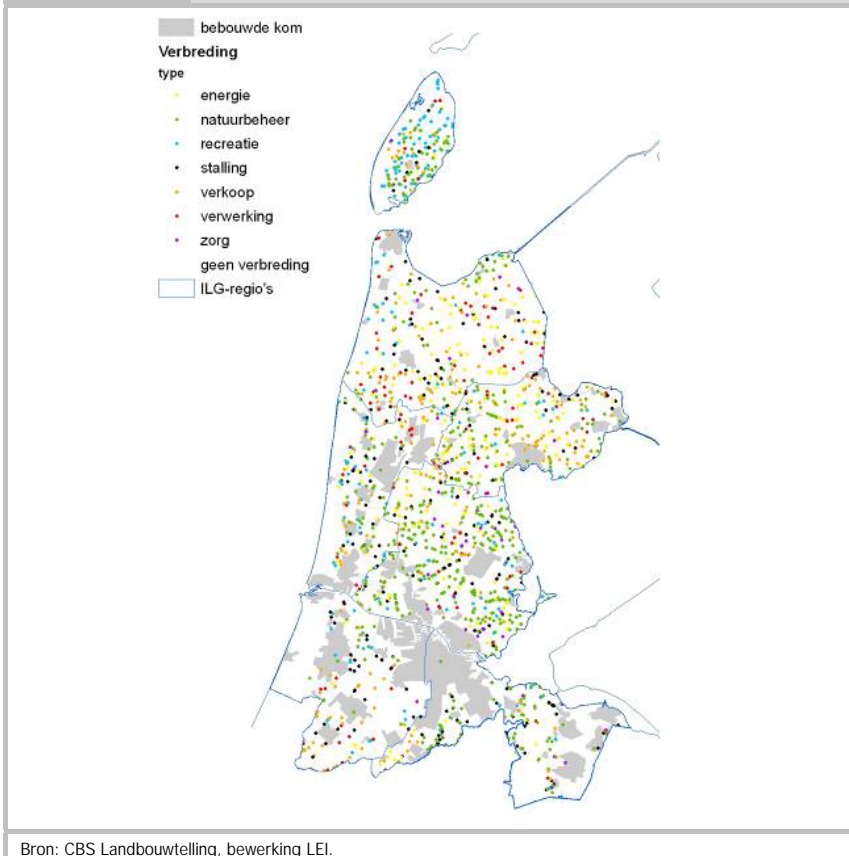
Verbreding is niet voor elke boer op elke plek in de provincie een mogelijkheid (Jongeneel et al., 2008). Bij sommige bedrijfsvormen is de inzet van arbeid bijvoorbeeld niet flexibel genoeg om een extra activiteit op te pakken. Huisverkoop gaat vaak samen met niet-gespecialiseerde bedrijfsvormen of gemengde bedrijven waarbij dan een brede productmix ontstaat die aantrekkelijker is voor consumenten. Echter, de huisverkoop is vaak een nichemarkt die alleen geschikt is voor enkele bedrijven in een regio. Of boeren wel of niet deelnemen aan activiteiten die (gedeeltelijk) afhankelijk zijn van overheidsfinanciering (zoals agrarisch natuurbeheer) hangt voor een belangrijk deel af van het vertrouwen in die overheid. Mogelijkheden voor verbreding in de vorm van agrarisch natuurbeheer beperken zich daarbij tot enkele (specifiek aangewezen) gebieden (tenzij bijvoorbeeld regelgeving verandert).

Niet alle boeren hebben dezelfde voorkeuren, houdingen en interesses. Sommigen vinden directe contacten met consumenten prettig en kunnen daarmee succesvol zijn bij toerisme. Anderen kiezen meer voor specialisatie in landbouwactiviteiten ten opzichte van verbreding. Ook activiteiten op het terrein van toerisme zijn van de locatie van het bedrijf afhankelijk (bijvoorbeeld Texel).

Ten slotte is er geen algemene vorm van (provinciaal) beleid die voor alle vormen van verbreding geschikt is (zie ook Van der Ploeg, 1999). Er mag dus niet verwacht worden dat verbreding in elke regio van de provincie even belangrijk wordt. Er is geen reden om aan te nemen dat de accenten en locaties in de provincie zullen veranderen. Veranderingen in de EHS en verdere verstedelijking zullen wel invloed hebben.

Figuur 2.3

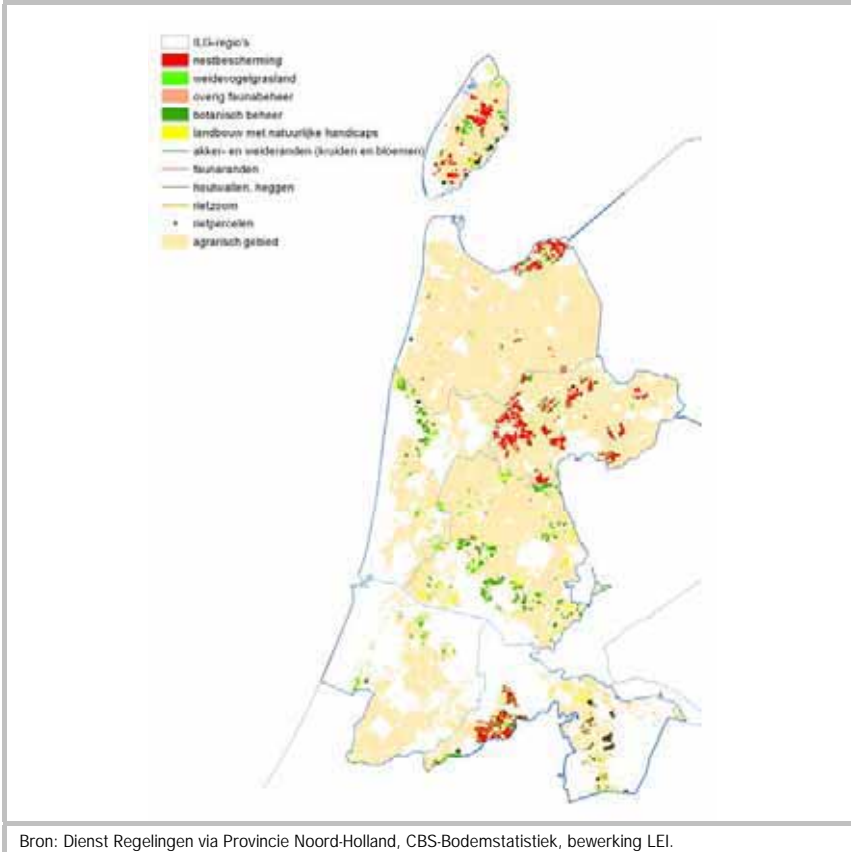
Locatie van landbouwbedrijven met en zonder verbreding, 2005

Bron: CBS Landbouw telling, bewerking LEI.

Figuur 2.4

Agrarisch natuurbeheer in Noord-Holland, 2007

2.3 Biologische landbouw

Het aandeel van biologische bedrijven is gering in Noord-Holland, met 123 bedrijven in 2007 en ruim 4.000 ha cultuurgrond.¹ Dit percentage (2) komt over-

¹ Dit zijn de bedrijven die 100% biologisch werken en als zodanig gecertificeerd zijn. Het aantal bedrijven dat zich in een omvormingsfase bevindt of ten dele biologisch produceert omvat een veelvoud hiervan.

een met het aandeel voor Nederland als geheel. Ze zijn het sterkst vertegenwoordigd onder de graasdierbedrijven in de regio Laag Holland.

Biologische bedrijven in de glasgroente zijn er naar verhouding met andere sectoren relatief veel in Noord-Holland. Maar liefst 7% van het aantal bedrijven in Noord-Holland teelt biologische glasgroente. Andere agrarische sectoren in Noord-Holland scoren beduidend lager. Ook is dit percentage hoger dan het landelijk gemiddelde van ongeveer 3%. Wat verder opvalt, is dat het gaat om enkele bedrijven die qua bedrijfsomvang (in hectare) zeer groot zijn vergeleken met de gangbare bedrijven in Noord-Holland en het gemiddelde van Nederland.

Het aandeel biologische bedrijven in de categorie 'overig glas' is klein (0,5%). De gemiddelde bedrijfsgrootte van deze bedrijven (3,2 ha.) ligt iets hoger dan de gemiddelde bedrijfsgrootte van een gangbaar bedrijf (2,6 ha.). In nge gemeten hebben de biologische bedrijven een score van 472 tegen 311 voor gangbare bedrijven. Met name tulpen worden biologisch gebroeid.

Het aantal biologische bloembollenbedrijven in de provincie Noord-Holland en Nederland als geheel is zeer gering (bijlagen 2) en een vergelijking met de gangbare bloembollenteelt is daarom, dus weinig zinvol.

De teelt van biologische opengrondsgroenten in Noord-Holland is beperkt. Slechts 3 van de bedrijven teelt biologisch. In totaal zijn het 5 bedrijven met een gemiddeld areaal van 18 ha. Ten opzicht van het landelijk percentage biologische opengrondsgroenten van 23,5 is de biologische teelt zeer klein.

De biologische fruitteelt in Noord-Holland is ten opzichte van het landelijke aantal telers dat biologische teelt relatief sterker ontwikkeld. In 2007 waren er in totaal 5 bedrijven die volledig biologisch produceerden. Ten opzicht van het landelijk aantal van 56, is dit een relatief hoog percentage. Qua gemiddelde areaal (8,2 ha) zijn de biologische bedrijven vergelijkbaar met de niet-biologische bedrijven.

In Noord-Holland zijn er geen biologische boomkwekerijen. Ook in Nederland is dit aantal ten opzichte van de totale populatie relatief laag. Er zijn in Nederland 15 boomkwekerijen die volledig biologisch kweken.

Bijna 3% van de melkveebedrijven in Noord-Holland hebben een biologische bedrijfsvoering (bijlage 2). Hun omvang is 10% kleiner dan die van alle melkveebedrijven in nge gemeten; in hectaren is deze 12% hoger, zoals te verwachten is: biologische bedrijven hebben per eenheid product meer land nodig. Voor heel Nederland is het aandeel biologische melkveebedrijven 1,6% (bijlage 2).

Bijna 3,5% van de overige graasdierbedrijven is biologisch en hun aandeel is hiermee de helft groter dan gemiddeld voor de gehele provincie. De gemiddelde omvang van de biologische bedrijven is ruim tweemaal zo groot in hectaren en

bijna tweemaal zo groot in nge gemeten. De gemiddelde leeftijd van de oudste biologische ondernemer is 51 jaar en hiermee 7 jaar jonger dan op alle overige graasdierbedrijven in de provincie.

De provincie Noord-Holland wil boeren stimuleren om te schakelen naar biologische landbouw. Voorbeelden zijn de grootschalige campagne van de provincie die biologische landbouw een impuls moet geven, de 'Biologische oogstweek Noord-Holland' en de subsidie die de provincie beschikbaar stelt voor boeren die willen omschakelen. Sukkel en Van der Waal (2007) constateren dat voor de meeste sectoren de vraag naar biologische producten in ruime mate het aanbod overtreft. In de jaren 2002-2005 was er een sterke groei van het aanbod, die gepaard ging met ongunstige afzet- en prijsontwikkelingen. Daardoor raakten ondernemers ontmoedigd en daalde het aantal biologische bedrijven. Anno 2007 is er volgens Sukkel en Van der Waal voor de meeste productgroepen weer ruimte voor uitbreiding van het aanbod.

2.4 Paardenhouderij

De afgelopen decennia lijkt het paard een opvallende comeback gemaakt te hebben in het Nederlandse landschap. Echter, ondanks een in september 2004 ingevoerd verplicht chipregistratiesysteem van het productschap voor Vee en Vlees is niet bekend hoeveel paarden er precies in Nederland zijn. Schattingen gaan uit van 400.000 paarden en pony's en ongeveer 80.000 paardenhouders (LNV, 2006).¹ De groeiende belangstelling voor de ruitersport heeft geresulteerd in meer en grotere maneges, meer pensionstallen en meer particulieren die hobbymatig één of enkele paarden houden. De ruimtelijke consequenties van deze groei van de paardenhouderij zijn daarmee volop merkbaar. Figuur 2.5 geeft een beeld van ruimtelijke consequenties van professionele paardenhouderij in Noord-Holland. Concentraties zijn groter in het zuiden van de provincie.

Een veel gehoorde kritiek is dat de groei van de paardenhouderij leidt tot verrommeling van het landschap (Van der Windt et al., 2007). Het gaat dan om de landschappelijke impact van paardenbakken, lichtmasten, weilandjes met witte linten, zeecontainers of andersoortige bouwwerken die als stal moeten dienen. Ook verrijzen er grote rijhallen op bouwblokken van vrijkomende agrarische

¹ De landbouwtelling registreert alleen paarden in bezit van boeren. Dit waren er in 2008 144.000 in Nederland als geheel en 11.000 in Noord-Holland; het is sterk stijgende (met 14% in 2007/8).

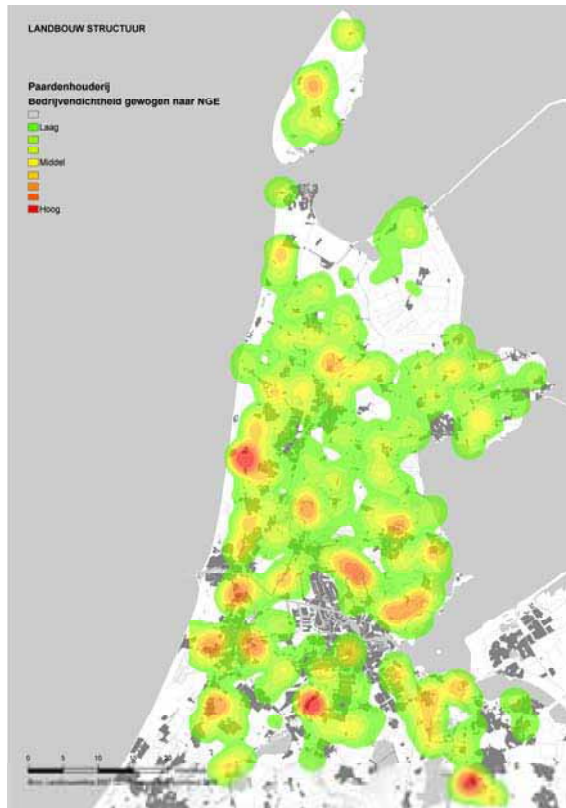
bebouwing. De ruimtelijke uitstraling van dergelijke hallen is vergelijkbaar met die van megastallen in de veehouderij. Over het algemeen blijkt deze 'verpaarding' het sterkst te spelen in kleinschalige gebieden op de zandgronden en aan de stadsranden.

De paardenhouderij wordt vaak opgevoerd als een nieuwe economische drager voor het buitengebied - een voorbeeld van wat men ziet als de overgang van een productie- naar een consumptielandschap. Hierin wegen toeristisch-recreatieve behoeften steeds zwaarder. Als daarbij wordt ingezet op een groene omgeving - als visitekaartje van de ondernemer - dan kan paardenhouderij het landschap juist helpen versterken. Het paard als nieuwe economische drager voor het buitengebied of als bedreiging van het landschap, het lijken twee kanten van één medaille. In feite gaat het echter om twee verschillende verschijnselen. Immers, de wildgroei van de paardenhouderij, ofwel de verpaarding van Nederland, wordt vooral veroorzaakt door de particuliere hobbyhouders, niet door ondernemers - al komen deze beide groepen samen bij de pensionstalling. Slechts 5 à 10% van de paardenhouders kunnen aangemerkt worden als professioneel ondernemer.

De overheid heeft pas sinds enkele jaren specifiek aandacht voor de paardenhouderij. Gemeenten werken aan visie- en beleidsontwikkeling. Ter facilitatie van dit proces heeft de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) samen met de Sectorraad voor Paarden (SRP) in mei 2006 de handreiking *Paardenhouderij en Ruimtelijke Ordening* opgesteld (SRP en VNG, 2006). Het vormt een leidraad voor gemeenten hoe om te gaan met deze veelzijdige sector. Deze leidraad wordt door gemeenten goed benut. Opvallend is wel dat de gedetailleerde aanwijzingen in de handreiking eigenlijk alleen van toepassing zijn op nieuwe aanvragen van professionele paardenbedrijven (Berkhout en Van Bruchem, 2008: 117-18). Van der Windt et al. (2007) geven aan dat paardenhouderijen met vaak vrij eenvoudige ingrepen kunnen bijdragen aan herstel en ontwikkeling van het landschap.

Figuur 2.5

Paardenhouderij

Bron: CBS-Landbouwelling, bewerking Provincie Noord-Holland.

2.5 Stadslandbouw

De laatste jaren is er belangstelling voor concepten waar landbouw in de nabijheid van steden zich richt op de behoeften van die steden - en dan niet in de eerste plaats de behoefte aan voedsel en andere landbouwproducten, zoals ze altijd al gedaan heeft. Het gaat dan meer om de behoefte aan recreatie, aan educatie (leren waar het voedsel vandaan komt) en zorg. Bij recreatie moet niet alleen gedacht worden aan boerderijen die men kan bezoeken, maar ook aan een fraai agrarisch landschap in de directe omgeving van de stad - of zelfs mid-

denin de stad. Ook denkt men aan duurzaamheidsfuncties, zoals korte ketens, energieproductie vanuit de glastuinbouw, en het verwerken van afvalstoffen.

PPO (2007) stellen dat er in Nederland in potentie volop kansen liggen voor verweving van agrarische en andere duurzame functies met (rand)stedelijk wonen. Stadslandbouw houdt in dat de boeren in het gebied naast of in plaats van voedselproductie 'groene diensten' gaan aanbieden voor een regionale markt.

Stadslandbouw is een vorm van multifunctionele landbouw

Groene diensten kunnen liggen op het gebied van welzijn en zorg (bijvoorbeeld zorgboerderijen), recreatie en toerisme, huisverkoop/kwaliteitsvoedsel en natuur-, landschaps- en milieudiensten (natuurbeheer, waterberging, CO₂-berging). Verrommeling en opkomende steden worden als probleem gezien. In en tussen de van oorsprong agrarische bebouwing ontwikkelen zich de laatste decennia vele functies ontwikkeld, zoals kassen, autosloperijen, loodsen, bouwbedrijven en nieuwe, vaak vrijstaande woningen. In en rond de stad is plaats voor alle soorten landbouw, van grootschalige glas- of vollegrondstuinbouw tot kleinschalige geitenmelkbedrijfjes (Dekker, 2008). Verschillende vormen van landbouw passen bij verschillende vormen van verstedelijking. Intensieve landbouw past niet middenin in een wijk, terwijl zorgboerderijen wel passen in meer verstedelijkte gebieden.

Bij de 'Traditionele burgerij' (18% van de Nederlandse bevolking) en 'Postmaterialisten' (10% van de Nederlandse bevolking) bestaat een positieve houding ten opzichte van stadslandbouw.¹ De traditionele burgerij zijn de moralistische, plichtgetrouwe en op de status-quo gerichte burgerij die vasthoudt aan tradities en materiële bezittingen. Zij zien graag een boerderij die past in een Nederlandse traditie. Vaak is sprake van binding met het platteland. Postmaterialisten zijn maatschappijkritische idealisten die zichzelf willen ontplooiën en opkomen voor sociaal onrecht en het milieu.

Voorbeelden van stadslandbouw in Noord-Holland zijn de 'Tuinen van West' en de 'Buurderij Haarlemmermeer-Zuid'. De Tuinen van West is de naam gekozen voor het groene recreatiegebied dat de gemeente Amsterdam en de stadsdelen Geuzenveld-Slotermeer en Osdorp de komende jaren gaan ontwikkelen. De Tuinen van West kennen een gevarieerd landgebruik, dat zichtbaar de ligging in de stadsrand weerspiegelt. Het landgebruik is een mengvorm tussen restan-

¹ Bureau Motivaction op pagina 12 van de brochure *Stad en Landbouw: een vruchtbare combinatie*, PPO, Lelystad mei 2006.

ten agrarisch gebruik, luxe wonen en kleinschalige bedrijvigheid, vooral functies die vanwege milieuwetgeving niet toegestaan zijn in de woongebieden dieper in de stad. In de Buurderij Haarlemmermeer-Zuid willen drie agrarische ondernemers het beheer van een 240 ha groot gebied tussen Nieuw-Vennep en Lissersbroek vorm geven. Deze drie zijn het akkerbouwbedrijf van de gebroeders Ham, het landgoed/fruitteeltbedrijf de Olmenhorst en Kunst in de Polder, de galerie en beeldentuin van beeldhouwer Gert-Jan van Maris. Zij willen vernieuwen door uiteenlopende functies te combineren, zoals het organiseren van nieuwe vormen van verantwoordelijkheid voor het gebied. Het doel is 'de waarde, beleving en toegankelijkheid van het gebied voor omliggende dorpen te vergroten'.¹

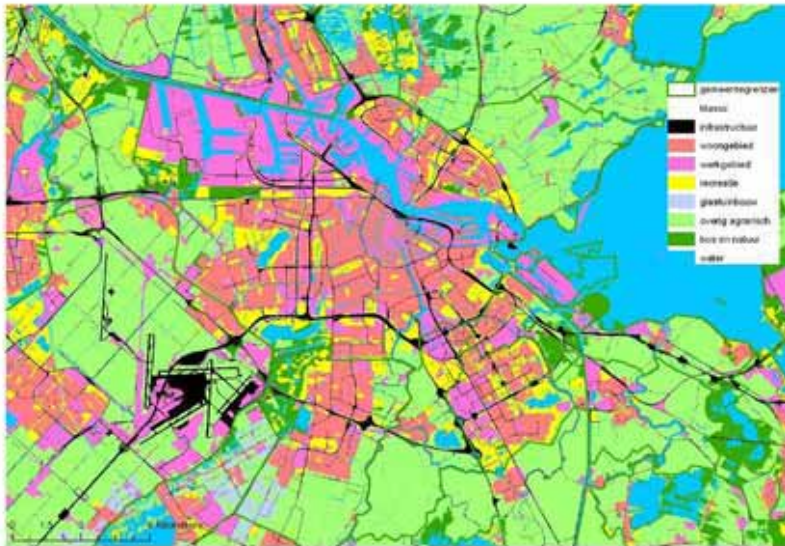
Gemeenten bepalen de stedenbouwkundige randvoorwaarden (zie ook PPO, 2007). Voor gemeenten wordt een rol gezien bij het wegnemen van obstakels of de rol van makelaar - het bij elkaar brengen van vragers, aanbieders (boeren) en kennisdragers. Er bestaat echter nog onduidelijkheid over de doelstellingen die gemeenten voor het overgangsgebied tussen stad en platteland stellen en de condities die ze willen scheppen om stadslandbouw te bevorderen. Hierbij wordt de boer gezien als beheerder van het gebied die allerlei functies op zich kan nemen waarbij het van belang is of dit past binnen de voorkeuren van de agrarische ondernemers en de stedenbouwkundige randvoorwaarden. Dit beheer omvat onder andere het in stand houden van het landschappelijke beeld.

Voor de provincie is het vooral van belang om gebieden aan te wijzen die geschikt zijn voor stadslandbouw. Een in het oog springend geval zijn de zogenaamde scheggen van Amsterdam: de groene ruimten tussen de verschillende uitbreidingen van de stad. Amsterdam heeft zich sinds 1850 steeds uitgebreid in de vorm van lobben, waartussen ruimte overbleef die in het algemeen met parken werd opgevuld. Bij de grote naoorlogse uitbreidingen (de tuinsteden) zijn die scheggen (zoals het Rembrandtpark) voor een groot deel inmiddels volgebouwd, maar voor een deel bestaan ze nog, zoals het gebied tussen Geuzenveld en Osdorp, het Amsterdamse Bos en het gebied langs de Amstel (figuur 2.6). Hierop komen we terug in paragraaf 3.7.

¹ Executive Summary Buurderij Haarlemmermeer-Zuid 20 juni 2008.

Figuur 2.6

De scheggen van Amsterdam

Bron: CBS-Bodemstatistiek, bewerking LEI.

Een andere mogelijkheid voor het beleid om stadslandbouw te ondersteunen kan zijn het verpachten van overheidsgrond tegen een lage prijs aan boeren om grond open te houden (volgens Van Rij, 2008).

2.6 Verspreid en ondersteunend glas

Hoewel kassen niet per definitie een lage ruimtelijke kwaliteit inhouden, is in de praktijk versnippering van het areaal glas vaak ongewenst - zowel uit een oogpunt van logistieke efficiency als van de genoemde ruimtelijke kwaliteit. Daarom streeft de overheid naar het concentreren van kassen in daartoe aangewezen en geschikte locaties. In paragraaf 1.3.1 is over deze locaties gesproken in de provincie Noord-Holland: de Greenport Aalsmeer en de Glasdriehoek, met hun respectievelijke uitbreidingen. Figuur 1.11 in die paragraaf laat zien dat er ook buiten deze gebieden glastuinbouw voorkomt. Hierin kunnen, voor beleidsdoel-einden, de volgende categorieën worden onderscheiden:

- kleinere complexen. Het belangrijkste van deze is het complex bij Heems-kerk, dat in paragraaf 4.4 (Noord-Kennemerland) wordt beschreven;

- verspreide glastuinbouwbedrijven buiten deze complexen. Deze bestaan voor een deel uit gespecialiseerde glasbedrijven, gedeeltelijk uit landbouwbedrijven die glastuinbouw als nevenbedrijf uitoefenen;
- ondersteunend glas. Dit zijn kassen die gebruikt worden voor de broeierij, hetzij als zelfstandig bedrijf, hetzij als onderdeel van bollen- of opengronds-groententeelt;
- kassen die gebruikt worden voor de stalling van caravans en andere recreatiegoederen.

De provincie is bezig een glastuinbouwmonitor op te stellen om deze verschillende categorieën in het vizier te krijgen. Deze monitor nadert voltooiing (Wisse, 2008). Voor het provinciale beleid is van belang om, behalve het verkrijgen van de benodigde gegevens (wat gebeurd is) duidelijk te definiëren wat onder de diverse categorieën valt - met name categorie 2 van bovengenoemde lijst. Voor het gegeven structuuronderzoek is de belangrijkste taak om de huidige situatie binnen deze categorieën te schetsen, en vooral de autonome ontwikkelingen aan te geven waarop het beleid kan inspelen.

Kleinere complexen

Zoals reeds aangegeven is het gebied ten westen van Heemskerk het belangrijkste. De glastuinbouw is hier aan een geleidelijke krimp onderhevig. Anderzijds is het complex van belang wegens de bijzondere sierteeltgewassen die hier voorkomen. Er lijkt dan ook geen goede reden om het voortbestaan van dit kleine complex niet te faciliteren.

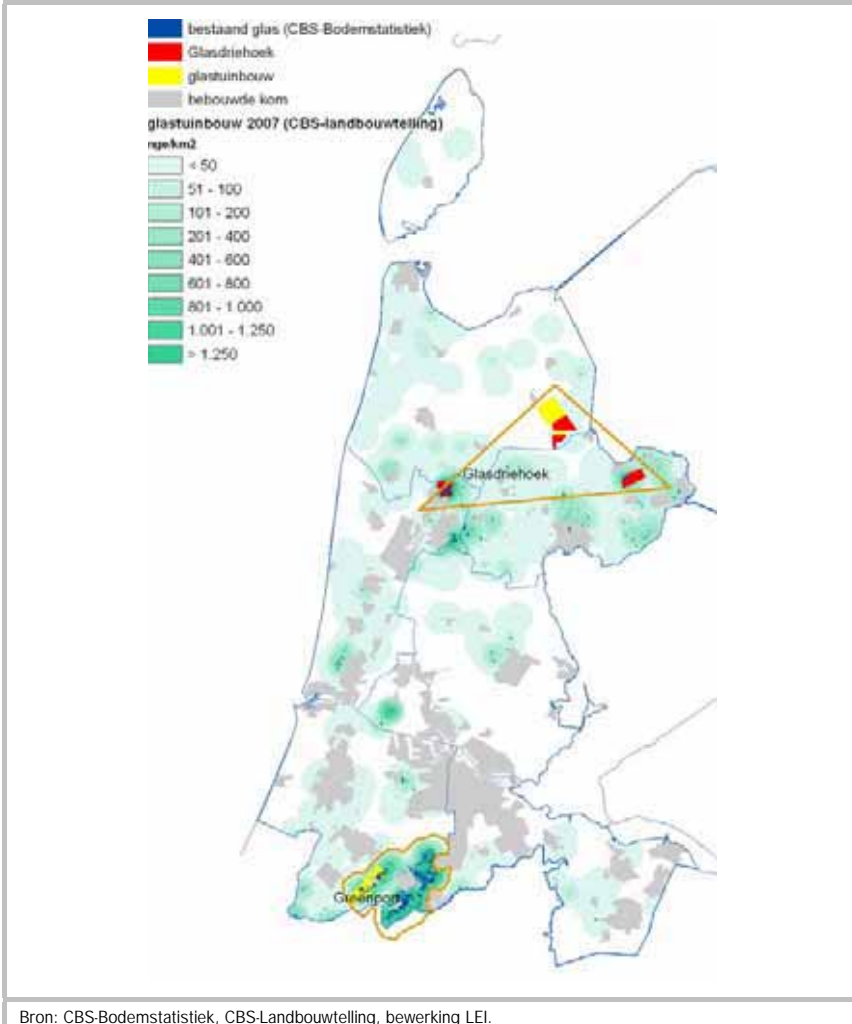
Figuur 2.7 geeft een totaalbeeld van de glastuinbouw, toegespitst op de tegenstelling tussen geconcentreerd en verspreid glas. We zien dat buiten de Greenport en de Glasdriehoek (inclusief de omgeving van de laatste) er eigenlijk maar één complex is dat die naam verdient: in het zuidoostelijk deel van de Beemster; dit complex bestaat uit een tiental bedrijven - waarvan 5 kleine tot zeer kleine. De rest kan als verspreid glas worden gekarakteriseerd.

Verspreide glastuinbouw

Uit figuur 2.7 is gemakkelijk af te lezen waar in de provincie verspreid glas voorkomt en hoe belangrijk dit verspreide glas is qua productiewaarde. De meeste van deze bedrijven zijn niet groot. Uit de figuur is niet te zien hoeveel van dit glas in gebruik is bij gespecialiseerde glastuinders en hoeveel als ondersteunend glas kan worden gekenmerkt. Over dat laatste gaat de volgende paragraaf.

Figuur 2.7

Ruimtelijke patronen en ontwikkelingen in de glastuinbouw

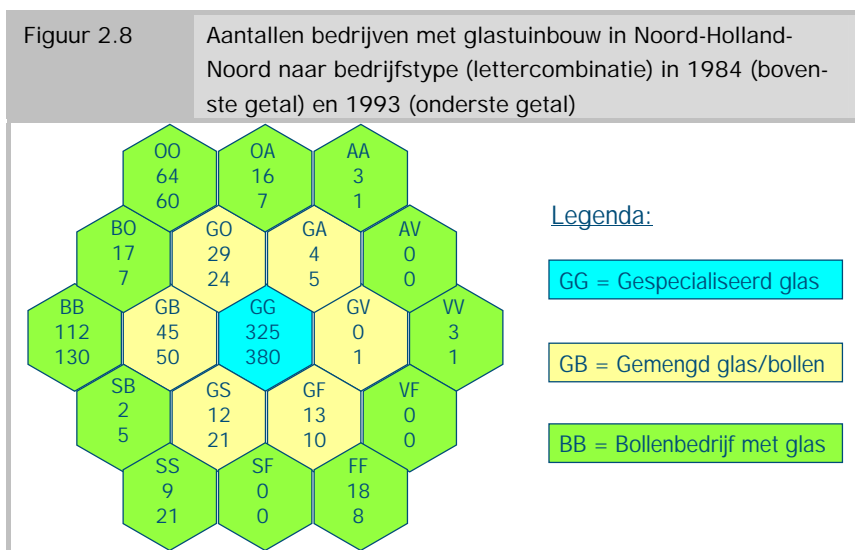

Ondersteunend glas

In 1996 heeft het LEI in opdracht van de Provincie Noord-Holland een prognose gemaakt van de behoefte aan ondersteunend glas in Noord-Holland-Noord (Burma et al., 1996). Bij de opstelling van die prognose is een grondige analyse gemaakt van de opengrondsteelten en de bedrijfstypen waar ondersteunend glas volgens de CBS-Landbouw telling vaak voorkwam. Tulpen, lelies, bloemkwe-

kerij, bloemkool en sluitkool kwamen in voornoemde analyse als de voornaamste vragers/dragers van ondersteunend glas te voorschijn.

Voor de analyse werd gebruik gemaakt van een honingraatindeling voor de bedrijven met glastuinbouw. De honingraat in figuur 2.8 is opgebouwd uit een centrale cel met daarin de gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven (GG) en eromheen twee celringen. De binnenste celring laat de bedrijven zien waar glastuinbouw ongeveer de helft van de bedrijfsomvang uitmaakt, naast bloembollen (GB), respectievelijk opengrondsgroente (GO), akkerbouw (GA), veehouderij (GV), fruitteelt (GF) en siergewassen (GS) elk. De buitenste celring laat de gespecialiseerde bedrijfstypen (BB = bloembollen, BO = bloembollen/opengrondsgroente, OO = opengrondsgroente, enzovoort) zien, waar ook glastuinbouw voorkomt. De beide celringen vertegenwoordigen samen het ondersteunende glas. De figuur laat zien dat bloembollen en opengrondsgroente in het LEI-onderzoek van 1996 belangrijkste vragers/dragers van ondersteunend glas waren. Sierteelt met ondersteunend glas was destijds in opkomst. Ondersteunend glas op vollegrondsgroentebedrijven was destijds op zijn retour.

Uit de tabellenset met CBS-gegevens over de ontwikkeling van de glastuinbouw 1997-2007 zijn de glasarealen op de overige bedrijven (complement van gespecialiseerde glastuinbouw) samengevat in tabel 2.1. De betreffende glas-

arealen zouden bij een honingraatindeling terecht komen in de beide celringen zoals afgebeeld in figuur 2.8.

Tabel 2.1		Arealen ondersteunend glas (ha) in de provincie Noord-Holland in 1997 en 2007 naar deelgebied		
	1997	2007	Mutatie	
Noord-Holland	99	78	-21	
waarvan				
- Kop van Noord-Holland	5	9	+4	
- West-Friesland	46	35	-11	
- Noord-Kennemerland	17	10	-7	
- Zuidwest Rijnland	23	11	-12	
- Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	6	10	+4	

Tabel 2.1 laat zien dat het areaal ondersteunend glas in de provincie Noord-Holland is ingekrompen van 99 ha in 1997 naar 78 in 2007: een afname van ruim 21%. De inkrimping is de resultante van enerzijds een toename van 8 ha in de 'buitengewesten' van de provincie (de Kop van Noord-Holland en de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek) en anderzijds een afname van 30 ha in 'tuinbouwgewesten' van de provincie (West-Friesland, Noord-Kennemerland en Zuidwest/Rijnland). De afname in West-Friesland hangt samen met het geleidelijk verdwijnen van plantenopkweek op bloemkool/sluitkoolbedrijven. In het segment van sier-teeltbedrijven met ondersteunend glas is waarschijnlijk een doorgroei naar gespecialiseerde glasbloemenbedrijven gaande - zowel in West-Friesland als in Noord-Kennemerland en Zuidwest/Rijnland. De toename van het ondersteunend glas in de Kop van Noord-Holland en in de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek is niet aan een specifieke gewasgroep te koppelen.

Het areaal ondersteunend glas is op zijn retour in Noord-Holland. In het LEI-onderzoek van 1996 werd nog een toename voorzien, vooral op bedrijven met opengrondsteelt van tulpen, lelies en bloemkwekerij. Deze voorspelling is niet uitgekomen. Waarschijnlijk is een andere dynamiek opgetreden. De teelttechniek en de klimaattechniek in de glastuinbouw worden steeds ingewikkelder. Door de liberalisering van de energiemarkt zijn de energiekosten voor kleinschalige en extensieve glastuinbouw excessief gestegen. De keus voor bedrijven met ondersteunend glas was zodoende afbouwen of juist doorgroeien naar gespecialiseerde glastuinbouw. De conclusie is daarom dat technisch-economische ontwikkelingen in de glastuinbouw de groei van ondersteunend glas vrijwel on-

mogelijk maken. De tijd zal het vraagstuk van ondersteunend glas oplossen, waarschijnlijk sneller dan een restrictief beleid vanuit de publieke sector.

Blijft de vraag wat wijsheid is voor de gesignaleerde groei van het ondersteunend glas in de 'buitengewesten' van de provincie. De kans is niet denkbeeldig dat wat met ondersteunend glas begint op termijn doorgroeit naar gespecialiseerd glas. Dat is wellicht een ongewenste ontwikkeling, omdat deze kan leiden tot toename van verspreid glas. Handhaving van de restricties die de provincie rond 1996 aan ondersteunend glas heeft gesteld kan voorkomen dat kleinschalige glastuinbouw in het buitengebied doorgroeit naar grootschalige (en verspreide) glastuinbouw. Overigens is de kans op doorgroei naar kleinschalige glastuinbouw klein, omdat de technisch-economische ontwikkelingen eerder tot schaalvergroting aanleiding geven. Zoals we in figuur 2.7 zien komt grootschalige verspreide glastuinbouw slechts op enkele plekken in de provincie voor.

Kassen als stalling

Er moet inderdaad niet 'koud' gesaneerd worden maar 'geconditioneerd'. Het is duur om niet gebruikt glas weg te halen. Daarom blijft het staan en wordt er een andere functie aan gegeven zoals een caravanstalling. Om dit te saneren is een regeling nodig die althans een deel van de kosten dekt. De glastuinbouwmonitor zal uitsluitel kunnen geven over waar dit verschijnsel zich voordoet.¹

2.7 Naar een agrarische zonerings?

Betere ruimtelijke borging landbouwbelangen

Landbouw is meestal een restpost in de ruimtelijke ordening: als er grond nodig is voor een nieuwe ontwikkeling gaat dat vaak ten koste van de primaire landbouw. Omdat het totaaloppervlak niet toeneemt (behalve bij landaanwinning) levert per saldo uiteindelijk de landbouw in. Vroeger was dat de natuur, die dan ook als woeste grond werd aangeduid: nog te ontginnen. Nu er weinig natuur

¹ In principe zou dit ook op te maken moeten zijn uit figuur 2.3: waar volgens de Bodemstatistiek kassen stonden, maar volgens de Landbouwtelling geen glastuinbouw was, mogen we uitgaan van alternatief gebruik van de kassen. Een dergelijke discrepantie is op de kaart echter niet te vinden: kassen die voor stalling worden gebruikt bevinden zich in glastuinbouwgebieden.

meer over is worden de restanten hogelijk gewaardeerd en wordt zelfs naar uitbreiding gestreefd.

Om de primaire landbouw - de basis van het totale agribusinesscomplex - voor Noord-Holland te behouden, is het zaak zoveel mogelijk zekerheden te scheppen voor de sector: planologische zekerheid, planologische mogelijkheden om op te schalen, optimaal waterpeil, goede verkaveling. Tegen deze achtergrond wordt in deze paragraaf een aanzet gedaan tot een agrarische zonering.

Doel van een dergelijke zonering is vooral te voorkomen dat agrarisch waardevolle gebieden verloren gaan door uitbreiding van bebouwd gebied, natuur en recreatie. In een agrarische zonering zou de landbouw voorrang krijgen, of op zijn minst worden bij de inrichting van het gebied de belangen van de sector en het agrocomplex voldoende meegewogen. Het gaat dan niet om een harde scheidslijn tussen landbouw en andere grondgebruiksfuncties. Op nationaal niveau is recent gediscussieerd over het concept van een 'agrarische hoofdstructuur' (Raad Landelijk Gebied, 2007). De RLG komt tot een negatief advies, althans voor het rijksniveau. Zonering wordt door de RLG gezien als een taak voor gemeenten en provincies. Het is zaak dat deze zonering toegesneden is op de verscheidenheid van het landschap 'met zijn verwevenheid van functies en variatie aan bedrijfstypen'. Maatwerk dus, en geen harde scheiding tussen functies maar een integrale benadering.

Dilemma's

Het is voor de (grondgebonden) landbouw onmogelijk om voor ruimte te concurreren met andere vormen van grondgebruik. De andere functies (infrastructuur, bebouwing, recreatie) leveren simpelweg altijd veel meer op per vierkante meter. Alleen voor de natuur gaat dit niet op, maar die wordt nu door de wet beschermd: als natuurgrond een andere bestemming krijgt moet elders nieuwe natuur worden ingericht ter compensatie. Juist een dergelijke bescherming wordt door de provincie geëntameerd. De vraag moet dan zijn welk maatschappelijk belang daarmee gediend wordt. Gaat het om het agrocomplex als motor van de economie, dan is de vraag: welke dwingende reden is er om één deel van de economie te bevoordelen boven andere?

Een mogelijk antwoord is dat omzetting van landbouwgrond in andere functies (behalve tot op zekere hoogte natuur) onomkeerbaar is. Men zou die omzetting dan liever willen doen plaatsvinden op locaties waar de landbouwgrond minder waardevol is dan bijvoorbeeld de geestgronden of de klei van de Wieringermeer. Het is echter de vraag of deze overwegingen voldoende zwaarwegend

zijn om die ontwikkelingen tegen te houden. Bovendien moet ook rekening gehouden worden met concurrentie om ruimte binnen de landbouw: intensieve bedrijfstakken als pluimveehouderij en glastuinbouw kunnen ook meer betalen voor de grond dan akkerbouw. Als op vruchtbare landbouwgrond geen woningen mogen worden gebouwd maar wel glastuinbouwcomplexen en agroparken zal dit moeilijk te rechtvaardigen zijn.

Een zonering waarbij écht voorrang wordt gegeven aan de landbouw kan in Noord-Holland alleen opgaan voor bepaalde delen: de Wieringermeer, het Noordelijk Zandgebied en delen van West-Friesland. Wil men ernst maken met een op de toekomst gericht landbouwbeleid, dan zal ook een visie moeten worden geformuleerd op gebieden waar de landbouw zwaar moet concurreren met andere functies, en waar ze aan beperkingen onderworpen is: in dergelijke gebieden kan de landbouw juist ook nieuwe kansen krijgen, mits ze in staat is aan de eisen te voldoen die daar gesteld worden.

Flexibele Agrarische Gebieden (FLAG's)

We onderscheiden hier drie typen agrarische zones, ofwel Flexibele Agrarische Gebieden (FLAG's):

- FLAG-I, 'Ruimte voor de landbouw';
- FLAG-II, 'Slimme combinaties van landbouw met andere functies';
- FLAG-III, 'Stadsgerichte landbouw'.

Figuur 2.9 geeft een schets van waar deze FLAG's zich bevinden. Ze zijn geïdentificeerd op basis van grondsoort, landschapstype, bestaande agrarische activiteiten (grondgebruik), aaneengeslotenheid, huidige en toekomstige ruimtelijke druk en ligging ten opzichte van grote steden. Onderstaand wordt een nadere uitwerking gegeven van de drie FLAG-typen.

FLAG-I, 'Ruimte voor landbouw'

Hier heeft de productiegerichte landbouw prioriteit. Regio's: Noordelijk Zandgebied, Wieringermeer, West-Friesland. Mogelijk ook Greenport Aalsmeer, vanuit de overweging dat dit sierteeltbusinesscomplex in het rijks- en provinciale beleid prioriteit heeft. Dit gebied ligt echter in een stedelijk gebied met een hoge ruimtedruk; combinaties zijn dus noodzakelijk, wenselijk en onvermijdelijk. Voornaamste agrarische dragers en kansrijke activiteiten in de FLAG-I-gebieden: bollenteelt en broeierijen, akkerbouw, glastuinbouw, opengrondsgrouten, melkveehouderij, eventueel intensieve veehouderij, Seed Valley, aquacultuur, en

in mindere mate de fruitteelt. Maatregelen worden genomen om de inrichting zodanig te verbeteren dat de landbouw hier maximaal voordeel van heeft:

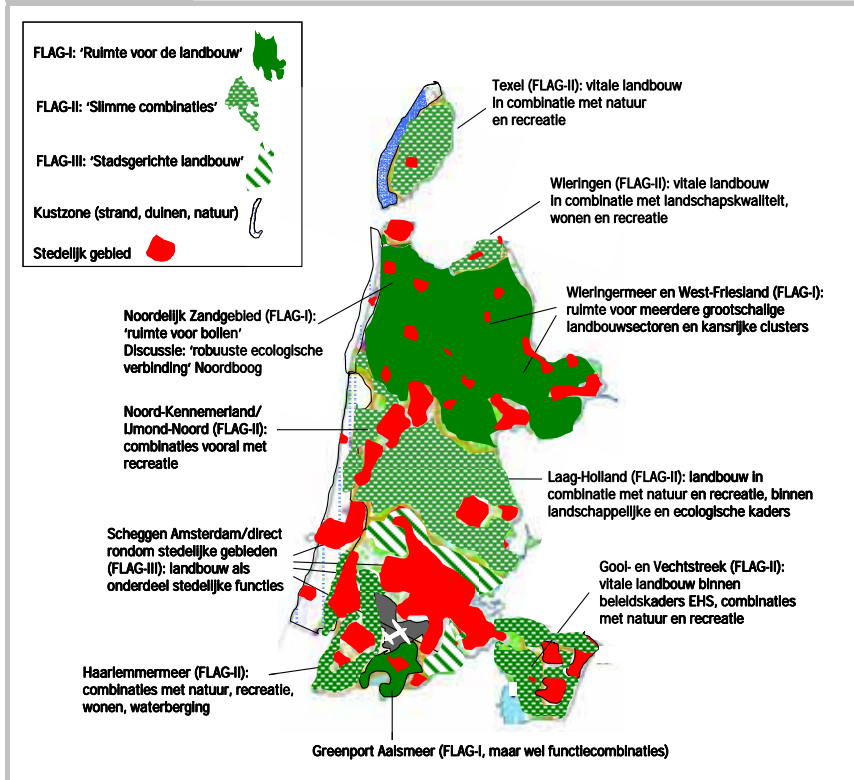
- grotere bouwblokken;
- optimalisatie van het waterpeil ten bate van duurzame landbouwproductie;
- verkaveling verbeteren waar nodig voor schaalvergroting;
- het inrichten van bedrijventerreinen voor de landbouw en het agrocomplex;
- investeren in infrastructuur;
- stimuleren horizontale en verticale samenwerking in het agrocomplex;
- geen plannen voor nieuwe ruimtelijke functies, behalve uitbreiding van woonruimte ten behoeve van de lokale bevolking.

In FLAG-I gelden relatief weinig ecologische en landschappelijke beperkingen. De landschappelijke impact van grotere bouwblokken kan worden gecompenseerd door aantrekkelijke ontwerpen en het opruimen van storende en niet noodzakelijke bebouwing elders. Bedrijventerreinen waar verschillende schakels binnen de agroketen een plaats vinden naast niet-grondgebonden primaire sectoren zouden door de provincie gefaciliteerd kunnen worden. Sterke sectoren die in dit type FLAG een plaats kunnen vinden zijn de glastuinbouw (sierteelten en glasgroenten), de opengrondsgroententeelt, de bollenteelt, de teelt van tuinbouwzaden (zowel onder glas als opengronds) en pootaardappelen. Daarnaast is er perspectief voor nieuwe ontwikkelingen in verschillende vormen van aquacultuur en intensieve veehouderij (vooral pluimvee). Ook melkveehouderij blijft belangrijk. Fruitteelt en boomkwekerij zijn in Noord-Holland klein, maar hebben goede vooruitzichten op groei.

Relatief weinig beperkingen betekent geen vrijstelling voor diverse aspecten van verduurzaming, maar eerder dat een proces als schaalvergroting mogelijk wordt gemaakt en de daarbij horende veranderingen worden geaccepteerd. Om deze acceptatie ook te bereiken moet gebruik worden gemaakt van innovatieve ontwerpen: kassen, bouwblokken en bedrijventerreinen hoeven niet lelijk te zijn. Een grootschalig landschap misstaat niet in de Wieringermeer. In dergelijke ontwerpen kan ook met nieuwe combinaties worden geëxperimenteerd, zoals glastuinbouw en aquacultuur.

Figuur 2.9

Een aanzet tot Flexibele Agrarische Gebieden (FLAG's) in Noord-Holland

FLAG-II, 'Slimme combinaties van landbouw met andere functies'

Hier gelden naast het belang van de landbouw ook andere maatschappelijke doelen, met name op het gebied van landschap, natuur, aardkundige waarden en cultuurhistorie. Ook moet meer rekening gehouden worden met natuurlijke beperkingen. Regio's: Texel, Wieringen, Kuststrook, Laag-Holland, Waterland, Haarlemmermeer, Gooi- en Vechtstreek. Voornaamste agrarische dragers: bollen, akkerbouw, veeteelt. Beleidspunten zijn hier:

- ondersteunen van de rol van de landbouw als beheerder van het landschap;
- (financiering van groene en blauwe diensten);
- keuzes maken tussen de eisen van landschapsbeheer en optimalisatie van de landbouwstructuur;
- stimuleren van verbredingactiviteiten.

In de FLAG-gebieden van het tweede type moet een harmonie gevonden worden tussen agrarische belangen en andere maatschappelijke waarden. Onvermijdelijk betekent dit soms restricties op de ontwikkelings- en productiemogelijkheden van landbouwbedrijven. Anderzijds moet de samenleving inzien dat de landbouw voortdurend haar productiviteit moet vergroten om concurrerend te blijven, dat dit gaat gepaard met schaalvergroting om een rendabele bedrijfsvoering mogelijk te maken. Het is voor een groot deel de landbouw die vorm gegeven heeft aan het landschap zoals dat nu bestaat. Het zijn ook de boeren die dit landschap onderhouden. Verandering in de landbouw brengt ook verandering in het landschap met zich mee, en voor een deel zal die verandering moeten worden aanvaard. Vanuit het landschapsbeheer wordt vooral waarde gehecht aan de 'leesbaarheid' van het landschap. Dit zal het voornaamste richtsnoer moeten zijn bij het beoordelen van de aanvaardbaarheid van veranderingen in het landschap.

Van een fraai landschap profiteren naast de boer vooral burgers die het landschap waarderen en zich er verpozen. De boer zal voldoende moeten worden betaald om het landschap te kunnen onderhouden. Voor een deel kunnen de baten voor burgers van een fraai landschap worden verzilverd via verbreding van de landbouw: recreatie en zorgboerderijen. Ook streekproducten kunnen de positie van de landbouw in deze gebieden schragen: het gaat dan immers juist niet om een product dat op de wereldmarkt concurreert, maar dat verbonden is met de identiteit van een streek en dus met het landschap. Mogelijkheden voor schaalvergroting - zoals grotere bouwblokken en verbeterde verkaveling - moeten niet worden uitgesloten, voorzover ze in overeenstemming te brengen zijn met de eis van leesbaarheid. Het gaat hier vooral over de melkveehouderij en de schapenteelt in het veenweidegebied.

FLAG-III, 'Stadsgerichte landbouw'.

In een zone rondom de grote steden (Amsterdam, Haarlem, Zaanstad) staat de landbouw enerzijds onder druk, maar heeft deze anderzijds juist kansen door de nabijheid van de stad. Ook rondom stedelijke concentraties in het Gooi, Haarlemmermeer, Kennemerland en West-Friesland zal de stadsgerichte landbouw zich kunnen gaan ontwikkelen, in de Haarlemmermeer zou dit bijvoorbeeld kunnen in het kader van het Park van de 21ste Eeuw en loopt er het initiatief 'Buurderij Haarlemmer-Zuid' dat inspeelt op de nabijheid van de stad. Kansrijke activiteiten zijn bijvoorbeeld:

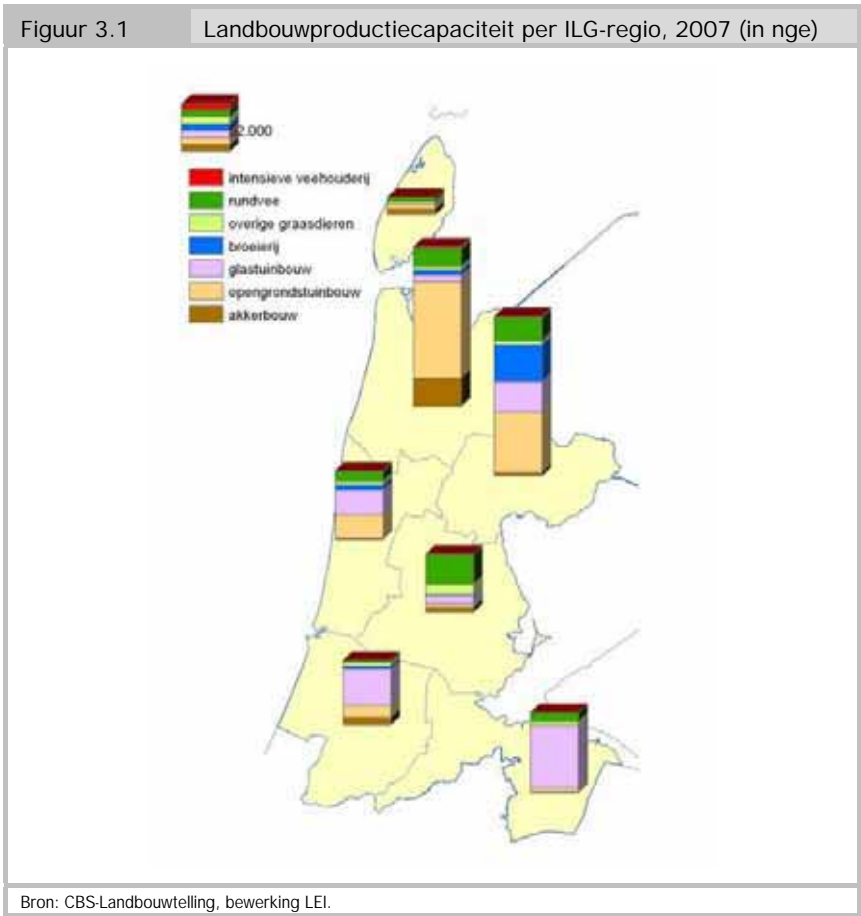
- educatiegerichte activiteiten voor stadskinderen;
- kleinschalige teelt van nicheproducten voor de multiculturele stad;
- zorglandbouw;
- recreatieve functie, zoals de Olmenhorst in Haarlemmermeer;

- streekproducten (inclusief verwerking en verkoop op de boerderij);
- landschapsbeheer;
- natuurbeheer.

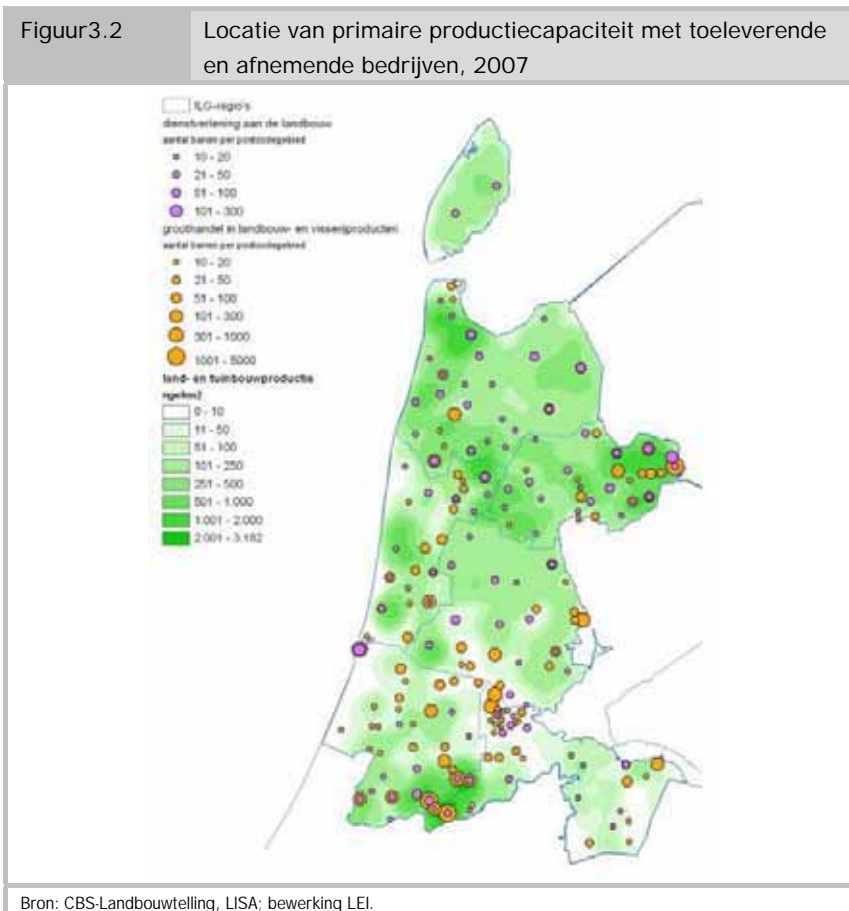
In FLAG-III, Stadslandbouw, speelt deels dezelfde problematiek als in FLAG-II; de begrenzing tussen deze twee gebieden moet dan ook niet als een scherpe scheidslijn worden gezien. Ook hier zijn landschapsbehoud en - op sommige plaatsen - agrarisch natuurbeheer van belang. verbredingactiviteiten worden ook hier gestimuleerd. Het gaat dan echter deels om andere activiteiten: minder energieproductie en stalling van caravans, en meer activiteiten die de boer dichterbij de burger brengen: recreatie, openstelling voor bezoekers, zorglandbouw, verkoop aan huis. Ook wordt geëxperimenteerd met korte voedselketens en duurzame, kleinschalige productie. Ook streekproducten zijn in dit verband te noemen, al komen die vaak wel van iets verder dan de beperkte straal van FLAG-III. Bij FLAG-III hoort ook de doelstelling van het openhouden van een bufferzone tussen grote steden, zoals tussen Amsterdam en Haarlem. Diverse initiatieven worden op al ontplooid die in het concept van de stadslandbouw passen. Het idee van FLAG-III is om de ruimtelijke voorwaarden te scheppen die deze ontwikkelingen kunnen faciliteren, in samenwerking met gemeenten als Amsterdam die zich voor de stadslandbouw al sterk maakt.

3 Landbouwperspectieven per gebied

In dit hoofdstuk worden de ILG-regio's afzonderlijk besproken. Hierbij wordt ingegaan op aspecten van de in hoofdstuk 1 behandelde sectoren die gebieds-specifiek zijn. Verder worden de gebiedsspecifieke problematiek en ruimtelijke opgaven behandeld. Ook komen de thema's uit hoofdstuk 2 terug. Een overzicht van het belang van de verschillende regio's voor de landbouwproductie geeft figuur 3.1.

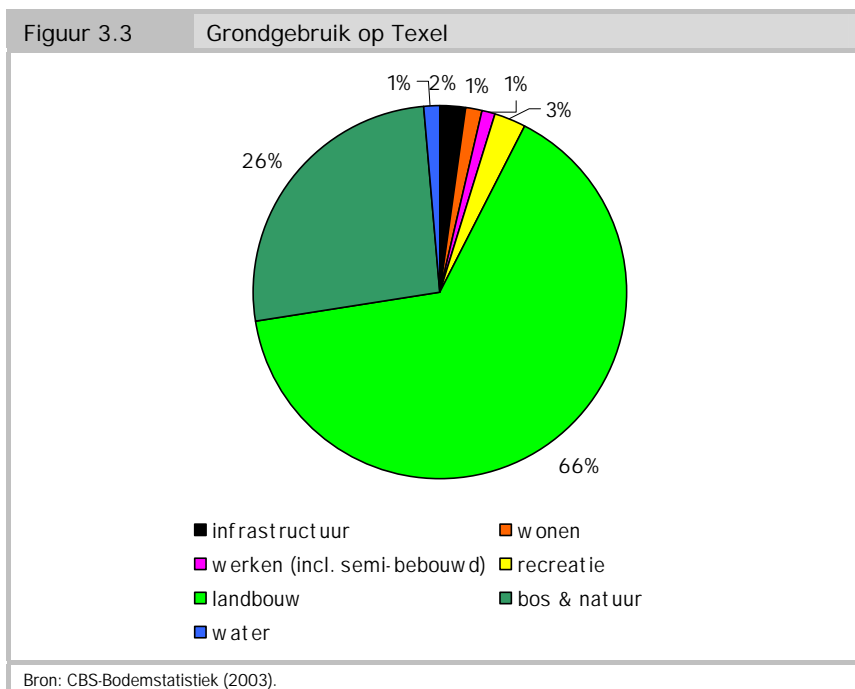
Een meer gedetailleerd beeld geeft figuur 3.2, die de globale spreiding van de productiecapaciteit laat zien, evenals de locatie van een aantal belangrijke ketenbedrijven. Uit deze figuur wordt duidelijk dat qua economisch belang het noorden van de provincie en de Greenport Aalsmeer vooraan staan.

3.1 Texel

Economisch gezien (qua toegevoegde waarde en werkgelegenheid) is de landbouw in Texel klein vergeleken bij de toeristische sector. Gelegen tussen

Noordzee en Waddenzee heeft het eiland grote natuurwaarde. Het landschap is gevarieerd: naast de jonge duinen is er een keileemlandschap in de kern van het eiland, en aandijkingen vooral in het noorden. Vooral het keileemgebied is van grote cultuurhistorische en aardkundige waarde, en dit legt enige beperkingen op aan de agrarische ontwikkeling (het gebied is een prioritair aandachtsgebied in het provinciaal landschapsbeleid, Provincie Noord-Holland, 2006a:48). In figuur 3.3 zien we dat het ruimtebeslag van de landbouw dan ook relatief klein is voor een ruraal gebied.

Toch is twee derde van de grond (meer dan 10.000 ha) in agrarisch gebruik, en de landbouw heeft een belangrijke invloed op het landschap. Texel telt ruim 200 landbouwbedrijven; ruim 80 daarvan zijn middelgrote en grote bedrijven. De landbouwstructuur is gevarieerd, met schapen- en melkveehouderij, maar ook akkerbouw, bollenteelt en een vrij groot aantal gemengde bedrijven. Verbreding is belangrijk, vooral agrarisch natuurbeheer en recreatie. Biologische landbouw komt weinig voor. De verwachting is dat de landbouw belangrijk zal

blijven, deels als economische drager maar deels ook als beheerder van het landschap. De mogelijkheden voor schaalvergroting zijn beperkt.

Sectoren

Economisch gezien is de bollenteelt de belangrijkste deelsector, met 355 ha. Er zijn in 2007 nog 41 bloembollenbedrijven actief, die gemiddeld beduidend kleiner zijn dan het gemiddelde voor Noord-Holland; er zijn echter ook enkele grotere bedrijven. De schaalvergroting voltrekt zich in een lager tempo dan in de rest van de provincie.

Akkerbouw is ook tamelijk belangrijk, met bijna 3.500 ha - 10% meer dan in 1997. Verreweg de belangrijkste teelt is die van aardappelen met een derde van het totale areaal. De pootaardappelteelt is het belangrijkste, maar staat onder druk. De fytosanitaire situatie op Texel verslechtert, mede door de intensieve teelt; problemen zijn het aardappelcystenaaltje en zwartbenigheid.

De 36 melkveebedrijven zijn qua omvang vergelijkbaar met het gemiddelde over de hele provincie. Bijna alle bedrijven bevinden zich tussen de 16 en 150 nge. Het aantal melkveebedrijven is forser afgenomen in vergelijking met de hele provincie.

De 'overige graasdierhouderij' (voornamelijk schapen) is tamelijk belangrijk, met meer dan een kwart van alle landbouwbedrijven. Zoals opgemerkt in paragraaf 1.3.9 (hoofdstuk 1) zijn dit merendeels kleine bedrijven. Op Texel zijn ze echter groter dan elders in de provincie (38 in vergelijking met 25 nge). De schapenhouderij is hier immers vanouds belangrijk, en bekend om de schapenkaas.

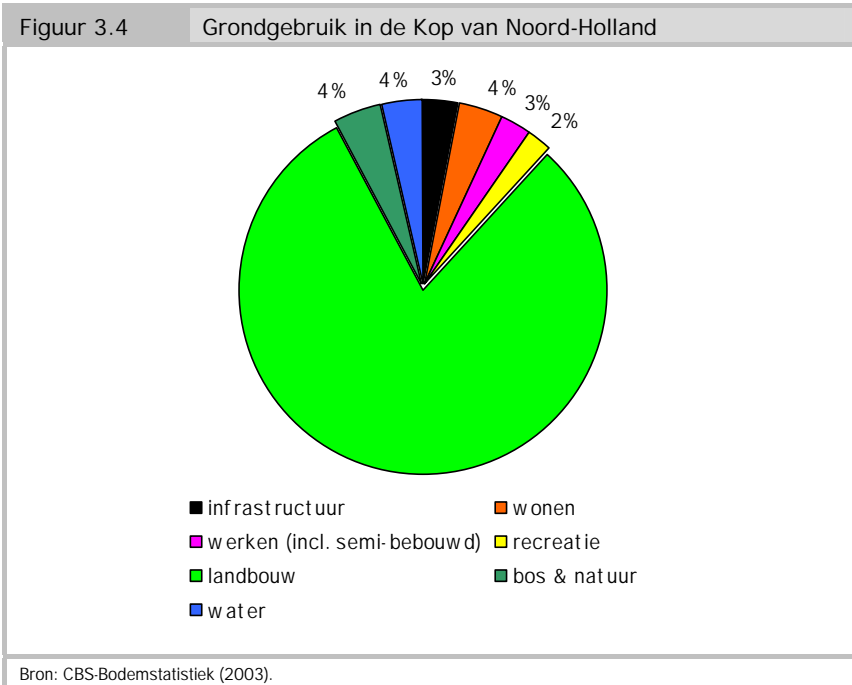
Op Texel wordt veel belang gehecht aan het behoud van vegetatie en landschap, bodem- en grondwaterkwaliteit. Ook biedt het unieke karakter van het eiland mogelijkheden om inkomsten te verwerven uit streekproducten en natuurbeheer. Verbreding komt dan ook relatief veel voor: ongeveer 30% van de bedrijven doet aan een of andere vorm van verbreding. Agrarisch natuurbeheer en recreatie zijn de belangrijkste.

Beleidsopgave

Het landbouwgebied op Texel valt onder FLAG-II. Dit betekent dat de landbouw sterk multifunctioneel gericht is. Schaalvergroting en modernisering kunnen gefaciliteerd worden, maar op voorwaarde dat landschappelijke en ecologische waarden niet worden aangetast. Verbreding kan alternatieve inkomsten opleveren. Het verdient aanbeveling een stelsel van vergoedingen te ontwerpen voor landschapsbeheer.

3.2 Kop van Noord-Holland

West-Friesland en de Kop zijn de meest agrarische regio's van Noord-Holland. Het economisch belang van de landbouw is hier relatief groot (Provincie Noord-Holland, 2008a:14-15), en dat is ook te zien in het grondgebruik (figuur 3.4). De akkerbouw in de Wieringermeer (met poot aardappelen als meest renderende gewas), de bollenteelt in het kustgebied, en recentelijk vooral ook de glastuinbouw (Agriport A7) vormen een dynamisch geheel.

De ruimtedruk vanuit andere functies is hier relatief beperkt. Het gebied ligt buiten bereik van Randstadforenzen, en er zijn weinig steden. Het landschap is jong, grotendeels bestaand uit vrij recente aandijkingen plus de Wieringermeer. Alleen het voormalige eiland Wieringen is een oude bewoningskern, evenals Texel bestaand uit keileem. Er is besloten om Wieringen weer tot eiland te maken door de aanleg van het Wieringerrandmeer, dat ongeveer 1.600 ha landbouwgrond zal kosten (de regio heeft momenteel ruim 40.000 ha landbouwgrond). Buiten deze ingreep lijkt het echter mogelijk om verdere schaalvergro-

ting door te voeren zonder bezwaren vanuit landschappelijke hoek; alleen in het gebied de Gouw en de Groetpolder (gedeeltelijk in West-Friesland gelegen) moet rekening gehouden worden met landschapsbehoud.

De regio telt ruim 1.200 landbouwbedrijven, waarvan ruim de helft middelgrote en grote (>70 nge, voor glastuinbouw >150 nge). De aantallen bedrijven dalen, alleen het aantal grote bedrijven (>150 nge, glastuinbouw >250 nge) is groeiend.

Sectoren

Zoals reeds gezegd is in deze regio het nieuwe glastuinbouwcomplex Agriport A7 in ontwikkeling. In de eerste fase is zo'n 450 ha glas beschikbaar, en in de tweede fase komen daar nog eens 500 ha bij. De eerste bedrijven zijn gestart in 2007; het zijn meest tomaten- en paprikabedrijven. Het gaat hier om zeer grote bedrijven: de minimaal aan te kopen kavelgrootte is 15 ha, maar er zijn kavelformingen van meer dan 100 ha verkocht.

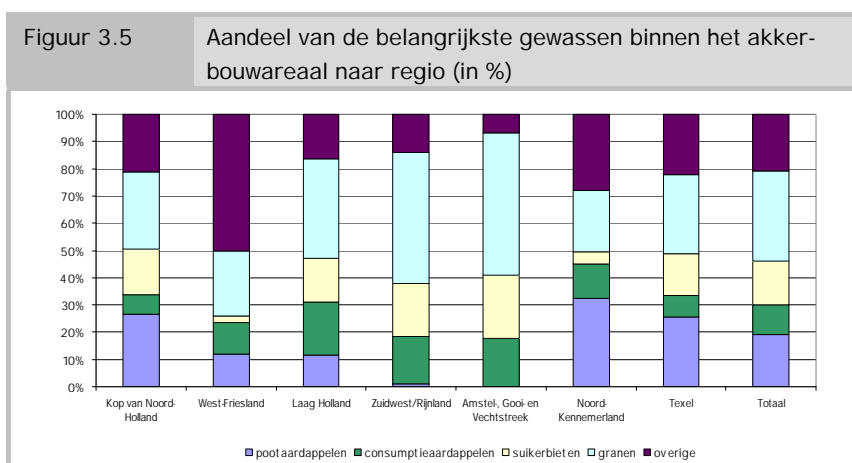
Naast dit concentratiegebied voor met name glasgroente zijn er voor de categorie 'overig glas' een kleine 30 bedrijven actief. Ongeveer 60% van het areaal bestaat uit snijbloemteelt. Onder deze categorie vallen bedrijven die zich richten op het broeien van tulpen en in mindere mate het broeien van narcissen, lelies, krokussen en hyacinten. Vanwege de intensieve opwekmethodes van de bolbloemen zijn deze bedrijven vaak niet al te groot: gemiddeld 1,9 ha. In nge's gerekend neemt het aantal grote bedrijven toe ten opzichte van 1997 (bijlage 2, tabel B2.6b). Het totaal areaal bloemen onder glas bleef gelijk in de afgelopen 10 jaar, maar het areaal pot- en perkplanten groeide.

Het Noordelijk Zandgebied in het westen van deze regio is het belangrijkste bloembollenteeltgebied van Nederland met 292 bedrijven in 2007 (bijlage 2). Deze bedrijven zijn met gemiddeld 25,7 ha en 307 nge beduidend groter dan het gemiddelde voor Noord-Holland. In vergelijking met 1997 is het aantal bedrijven met 30% afgenomen. Deze afname vond vooral plaats in de groepen zeer kleine tot middelgrote bedrijven (45-60%), terwijl het aantal grote bedrijven (>150 nge) met slechts 7% daalde; deze groep vormt nu de meerderheid van de bedrijven.

De meeste bloembollen worden geteeld op gespecialiseerde bedrijven op duinzandgrond. Volgens de landbouwtelling in 2005 bedroeg het areaal bloembollen in het landbouwgebied Texel en Land van Zijpe 6.541 ha (waarvan circa 350 ha op Texel); daarvan vormen tulpen 2.284, narcissen 1.065, lelies 860 en hyacinten 594 ha. Met slechts 21 miljoen stelen is de tulpenbroeierij in het gebied gering van omvang.

In de Kop van Noord-Holland werden in 2007 ruim 17.000 ha akkerbouwgewassen geteeld. Dit is ruim de helft van de totale oppervlakte akkerbouw in Noord-Holland. Ten opzichte van 1997 is de akkerbouw 1.800 ha verloren. Voor een aanzienlijk deel is deze oppervlakte ten goede gekomen aan de vollegrondstuinbouw. Ook claims van buiten de landbouw hebben echter een deel opgeëist.

De aardappelteelt is het belangrijkste gewas: 4.600 ha pootaardappelen en 1.200 ha consumptieaardappelen nemen in totaal 34% van de akkerbouwgrond in beslag. Figuur 3.5 laat zien dat daarnaast granen (29%), suikerbieten (17%), graszaad (8%) en akkerbouwgroenten (8%) worden geteeld.

Het aantal melkveebedrijven bedraagt in deze regio slechts 181. De bedrijven zijn iets groter in vergelijking met het Noord-Hollands gemiddelde. Dit kwam mede door het aantal zeer grote bedrijven dat sinds 1997 met meer dan de helft toegenomen is. De ontwikkeling van het aantal melkveebedrijven over de laatste 10 jaar houdt gelijke tred met die in de hele provincie (-30%).

Ongeveer 8% van alle bedrijven in de Kop van Noord-Holland doet aan verbrede landbouw. De belangrijkste takken (qua aantal bedrijven) zijn energie en verkoop aan huis.

Infrastructuur

De agrarische sectoren in de Kop van Noord-Holland stellen vast dat de oost-westverbindingen binnen de regio ronduit slecht zijn. De vlotbruggen over het

Noord-Hollands Kanaal zijn een historische bezienswaardigheid, maar geen adequate voorziening om in 2008 verkeer over een kanaal te leiden. Het transport ondervindt hierdoor vertraging. Volgens het ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord slijbt het wegennet dicht. Ook over het uitblijven van een omleiding bij Schooridam in de N9 wordt geklaagd. Ontsluiting van de Noordkop via een 100 km -route van Den Helder naar De Stolpen en van De Stolpen naar de afslag Medemblik van de A7 zou in één slag twee problemen kunnen oplossen: het vakantieverkeer naar de kuststrook Petten-Den Helder kan via de A7 worden geleid, zodat de ring Alkmaar en het traject rond Schooridam worden ontlast. Vanuit de Kop van Noord-Holland zou dit de reistijd naar Amsterdam reduceren tot 45 minuten.

Beleidsopgaven

Met uitzondering van Wieringen behoort deze regio tot FLAG-I, waarin de productiegerichte landbouw en de ermee verbonden ketenbedrijven prioriteit hebben. ondernemers in dit gebied willen hieraan gestalte geven middels het concept Mainport Noord-Holland Noord. In dit concept past de ontwikkeling van agroparken - bedrijventerreinen waarop bedrijven uit de agrarische keten een plaats krijgen naast niet-grondgebonden agrarische activiteiten, zoals intensieve veehouderij en de broeierij. Gestreefd wordt naar duurzaamheid door het verwerken van elkaars reststromen (Harms en Smeets, 2008). Agroparken kunnen daarmee een aanzienlijk hogere ruimtelijke kwaliteit genereren dan de huidige gewoonte om agrarische activiteiten in het buitengebied te laten plaatsvinden en ketenbedrijven op industriële terreinen te lokaliseren. Ook de logistiek kan hiervan profiteren. Dit zou betekenen dat de provincie op termijn streeft naar het lokaliseren van broeierij en intensieve veehouderij in dergelijke parken, en niet langer op de landbouwgrond in het buitengebied (Bruil, 2008).

Er zijn overigens ook activiteiten in de grondgebonden landbouw die niet geschikt zijn voor uitplaatsing op bedrijventerreinen: opslag van akkerbouwproducten, stallen in de melkveehouderij, mestverwerking. Voor deze activiteiten op deze bedrijven is het van belang dat de mogelijkheid van grotere bouwblokken wordt geboden.

Daarnaast streeft de Glasdriehoek naar uitbreiding, met name de Agriport A7 - het deel van de Glasdriehoek dat in deze regio is gelokaliseerd. Ook de bolenteelt heeft een extra ruimteclaim. Agroparken en glastuinbouw (die overigens ook met elkaar kunnen worden gecombineerd) betekenen een achteruitgang van het areaal akkerbouw, waar het graven van het Wieringerrandmeer nog bovenop komt. Deze sector zal zich vermoedelijk vooral concentreren op de teelt van

pootaardappelen, met andere teelten in het belang van een goede vruchtwisseling. Daarnaast kunnen zowel de akkerbouw als de bollenteelt profiteren van het in toenemende mate tijdelijk telen van bollen in de Wieringermeer - waar dat verschijnsel momenteel slechts op beperkte schaal plaatsvindt (minder dan 5% van alle cultuurgrond).

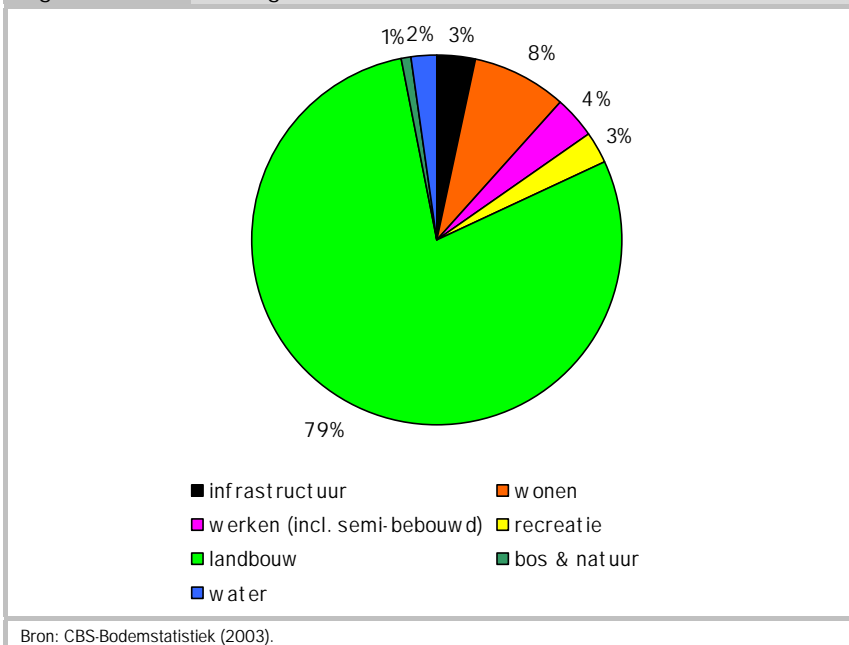
Overigens is het denkbaar dat het Noordelijk Zandgebied in de toekomst te maken krijgt met toenemende verzilting - iets waar bollen zeer gevoelig voor zijn (Martens, 2007). Als dat scenario zich voordoet zal een keuze moeten worden gemaakt tussen het (vermoedelijk zeer kostbare) tegenhouden van de verzilting), of het opgeven van de bollenteelt en het hergebruik van de grond voor zilte gewassen.

3.3 West-Friesland

Naast de Kop is ook West-Friesland een zeer belangrijk landbouwgebied: het is verreweg de grootste producent van vollegrondsgroenten in Nederland, het is het centrum van de zaadteelt, en daarnaast ook een gebied van bollentelers, fruittelers en melkveehouders. Ook de glastuinbouw is van belang, vooral sinds de ontwikkeling van het gebied Grootslag.

De natuur speelt in dit gebied ruimtelijk een geringe rol, zoals figuur 4.6 laat zien. Echter, het bebouwd oppervlak is hier veel groter dan in de Kop van Noord-Holland, en aangezien het in de invloedssfeer van de Randstad ligt zal de druk van verstedelijking ook in de toekomst voelbaar zijn. De West-Friese Omringdijk is het belangrijkste historische landschappelijke element. Als oud zee-kleigebied heeft het landschap echter ook daarbinnen waarde. Veel daarvan is al veranderd als gevolg van ruilverkaveling, maar sommige oude kreekruggen zijn in het landschap nog herkenbaar.

Figuur 3.6 Grondgebruik in West-Friesland

West-Friesland is in de eerste plaats het voornaamste centrum van de open-
 grondsgroententeelt in Nederland. Daarnaast zijn echter ook de zaadteelt, de
 fruitteelt en de melkveehouderij van belang - de laatste heeft het grootste are-
 aal. De glastuinbouw is sterk in opkomst met de ontwikkeling van het Groot-
 slagproject.

De landbouwbedrijven in West-Friesland zijn kleiner dan gemiddeld in de pro-
 vincie. De arealen gras, voedergewassen en akkerbouw zijn dalende, dit ten
 gunste van het areaal tuinbouw (opengronds en glas). Er komen weinig biologi-
 sche bedrijven voor. Bijna een kwart van de bedrijven is zeer klein, maar er zijn
 ook relatief veel grote bedrijven (12%).

Sectoren

Het deelgebied West-Friesland huisvest 43% van het totale areaal opengronds-
 groenten in Noord-Holland - 2.300 ha om precies te zijn. 81 specialistische
 opengrondsgroentebedrijven zijn hier gevestigd. In de periode 1997-2007 is het
 aantal bedrijven met 51% gedaald. Deze afname betreft de kleinere en middel-
 grote bedrijven (<150 nge): het aantal grote bedrijven is juist gestegen (bijlage

2, tabel B2.6c). Zoals aangegeven in paragraaf 1.3.3 is de prognose voor deze sector minder gunstig, wat kan leiden tot een daling van het areaal.

De tweede belangrijke sector is de bollenteelt. In 2007 bedroeg het aantal bloembollenteelers in West-Friesland 151, een afname van 54% ten opzichte van 1997 (tabel B2.6c, bijlage 2). Deze bedrijven zijn met gemiddeld 14,1 ha en 175 nge iets kleiner dan het gemiddelde voor Noord-Holland (respectievelijk 17,9 ha en 216 nge). Het aantal zeer kleine tot middelgrote bedrijven is in de laatste 10 jaar afgenomen met circa 60% en het aantal grote bedrijven (>150 nge) met 42%. De schaalvergroting in dit gebied gaat daarmee in alle grootte-classes sneller dan het provinciaal gemiddelde.

Volgens de landbouwtelling in 2005 bedroeg het areaal bloembollen in het landbouwgebied West-Friesland en omgeving 4.943 ha, waarvan tulpen 3.856 en lelies 380 ha; in 2007 was het areaal voor de ILG-regio West-Friesland 3.522 ha. De tulpenbroeierij had in 2005 een omvang van 690 miljoen stelen. Kenmerkend voor deze regio is verder het verschijnsel van de reizende bollenkraam: de tulpen worden in een rotatie van 1 op 6 of 1 op 7 met voornamelijk gras geteeld op het land van veehouders.

West-Friesland onderscheidt zich van andere productiegebieden door de combinatie van tulpenteelt en -broeierij, die in toenemende mate op gecombineerde bedrijven plaatsvindt. Sinds 1995 concentreert de broeierij van tulpen in Nederland zich in toenemende mate in West-Friesland en is aldaar sprake van een forse schaalvergroting (Bremmer, Van der Meulen en Stokkers, 2002). Tijdens de workshop in Haarlem op 4 september 2008 werd zelfs de verwachting uitgesproken dat over 10 jaar de 10 grootste bedrijven samen 1 miljard tulpen zullen broeien!

Er komen steeds meer gespecialiseerde (broeierij-) bedrijven bij. Bijna 90% van de bedrijven met broeierij heeft de tulp in zijn assortiment. Naast de tulpenbroei komt ook de leliebroei in West-Friesland voor. Dit gebeurt voornamelijk op gespecialiseerde bedrijven. Belangrijkste oorzaak voor de specialisatie is de mogelijkheid van het jaarrond broeien van de lelie. Ten slotte mag ook de broei van irissen niet onvermeld blijven.

De sector glastuinbouw in West-Friesland omvat (in 2007) ruim 200 bedrijven en een netto teeltoppervlak van 215 ha. Een belangrijk glastuinbouwgebied in deze regio is het Grootslag, gelegen tussen Wervershoof en Andijk; het is één van de tien glastuinbouwontwikkelingsgebieden die in verschillende provincies zijn aangewezen. In het Grootslag worden vooral glasgroenten (tomaten, paprika's) en snijbloemen (chrysanten, gerbera's en orchideeën) geproduceerd. Van de ongeveer 250 ha in dit gebied is momenteel zo'n 70 ha ontwikkeld en

nog eens 30 ha verkocht. Het gebied is geschikt voor bedrijven tussen de 2 en 20 ha. Het Grootslag werkt nauw samen met het eerder genoemde gebied Agriport A7.

Zowel het areaal onder glas als het aantal bedrijven is de laatste tien jaar gestegen, onder invloed van de ontwikkeling van het Grootslag. Van het areaal wordt 62% gebruikt voor snijbloemen, 27% voor glasgroenten, en de rest voor pot- en perkplanten en voor zaadteelt. De 39 glasgroentebedrijven hebben een gemiddelde bedrijfsgrootte van 1,6 ha; de overige glastuinders (voornamelijk sierteelten) zijn groter: gemiddeld 4,2 ha, flink boven het provinciaal en het landelijk gemiddelde.¹ West-Friesland heeft vrij veel combinatiebedrijven, met bijvoorbeeld bollenteelt en (kleinschalige) broeierij of de opkweek van glasgroenteplanten in combinatie met snijbloemeteelt.

Voor de zaadsector is de Kop van Noord-Holland qua oppervlakte de belangrijkste regio, maar ook West-Friesland herbergt een omvangrijk zaadcomplex. Hoofdzakelijk in de wijde omgeving van Enkhuizen bevindt zich een aantal grote bedrijven uit de internationale zaadveredelingssector. In het samenwerkingsverband 'Seed Valley' werken zij op een aantal gebieden met elkaar samen. Het doel van deze samenwerking is om het groene onderwijs verder te structureren en het internationaliseren van de zaadveredelingscluster (*Agrarisch Dagblad*, 2008).

Zoals reeds gezegd in paragraaf 1.3.5 is West-Friesland het voornaamste fruitteeltgebied in Noord-Holland, met 86 bedrijven en 775 ha. Er worden hoofdzakelijk appels, peren en pruimen geteeld. In het bijzonder de pruimeteelt vindt relatief veel plaats in dit gebied, met 20% van het areaal. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden van appels naar peren en pruimen, en de verwachting is dat dit proces zich verder zal voortzetten in de periode 2005-2020.

Het aantal melkveebedrijven in deze regio bedraagt in 2007 266. Deze zijn in hectare (44,5) en nge (94) gemeten vergelijkbaar met het gemiddelde van de provincie; in vergelijking met Nederland zijn ze iets groter in hectare maar iets kleiner in nge, wat een extensievere bedrijfsvoering impliceert. De ontwikkeling van het aantal bedrijven over de laatste 10 jaar (-32%) is enigszins vergelijkbaar met de hele provincie (-30%) maar de groep grotere bedrijven (>150 nge) neemt met 27% fors. De oppervlakte van de huiskavel is in deze regio het kleinst, wat de weidegang bemoeilijkt.

¹ Deze cijfers betreffen het total bedrijfsoppervlak, niet het netto betaalde areaal.

In West-Friesland komt slechts 1.500 ha akkerbouw voor. De nadruk ligt op de teelt van akkerbouwgroenten. Verder worden er poot- en consumptie-aardappelen en granen geteeld.

Ongeveer 8% van alle bedrijven in West-Friesland doet aan verbrede landbouw. De belangrijkste takken (qua aantal bedrijven) zijn het agrarisch natuurbeheer en verkoop aan huis.

Infrastructuur

West-Friesland kent door de ontwikkeling van vaarpolder naar rijpolder een complexe inrichting van het wegennet, met als hoofdader de rijksweg A7. Deze weg is tevens een scheidingslijn tussen oostelijk en westelijk West-Friesland en loopt van Hoorn tot Abbekerk door deze regio. Aan deze wegen liggen verscheidene provinciale wegen als de Westfrisiaweg/Drechterlandseweg (N302; traject Hoorn-Noord/Enkhuizen), de Provincialeweg (N506; traject Hoorn/Enkhuizen), de A.C. de Graafweg (N241; traject Wognum/Heerhugowaard/Schagen) en de Braken (N507; traject Avenhorn/Heerhugowaard). Aan de oostkant van West-Friesland ligt de Markerwaarddijk (N302; traject Enkhuizen/Lelystad). Vooral voor de bloembollenteelt in de Flevopolders heeft deze dijk veel betekend. De dijk werd in 1975 geopend voor verkeer en vormt een belangrijke verkeersader naar het oosten van het land.

Grootste knelpunt in de infrastructuur van West-Friesland vormt het Noordzeekanaal. Verbindingswegen naar het zuiden zijn tijdens spitsuren slecht bereikbaar en zijn vooral 's middags, als het vrachtverkeer terug richting West-Friesland gaat, een probleem. Rond Alkmaar kan de doorstroming tijdens de spits ook zeer slecht zijn. Wel wordt verbetering verwacht van de grootscheepse veranderingen op de rondweg van Alkmaar (N242 en N245). Vooral verkeer vanuit West-Friesland richting de rijksweg A9 (traject Alkmaar/Beverwijk/Haarlem) zal hiervan veel profijt krijgen.

Binnen West-Friesland vormen vooral de drukte op de provinciale wegen rond Hoorn en de verbinding tussen noordoostelijk en zuidoostelijk West-Friesland een probleem. Mogelijke verbeteringen die hierbij op de agenda staan zijn een reconstructie van de Westfrisiaweg en een nieuwe weg van noord naar zuid. Beide projecten vormen een jarenlang punt van discussie binnen gemeentes en provincie.

Beleidsopgaven

West-Friesland maakt met de Kop van Noord-Holland deel uit van het gebied waar de Mainport Noord-Holland Noord zijn activiteiten ontwikkelt. West-

Friesland speelt hierin vooral de rol van (opengronds)groenteleverancier. Hierin kan het profiteren van verbeterde logistiek. Van belang is het dat de regio een zo compleet mogelijk pallet aan groenten kan leveren, zodat afnemers dit pallet direct naar de detailhandel kunnen doorleveren. Voor de tulpenbroeierij zal gestreefd worden naar het onderbrengen op geconcentreerde bedrijventerreinen, waarmee zowel de logistiek zal verbeteren als de ruimtelijke kwaliteit.

Grotere bouwblokken zullen noodzakelijk zijn met name voor de melkveehouderij. De verkavelingstructuur in het gebied is redelijk, hoewel minder goed dan in de Kop. Zoals figuur 2.2 suggereert lijkt er in de zone tussen Hoorn en Winkel goede redenen te zijn om de wenselijkheid van ruilverkaveling te onderzoeken.

3.4 Noord-Kennemerland

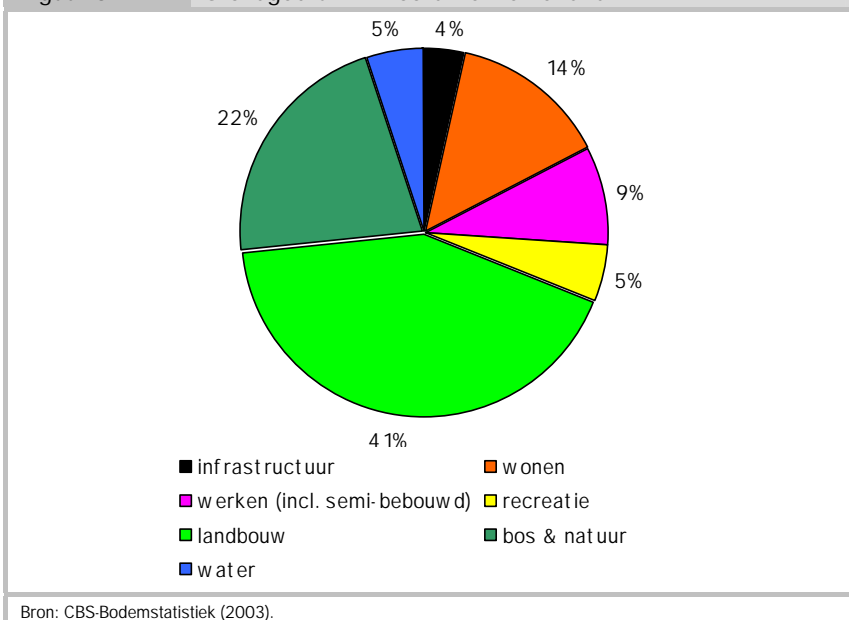
Ook in Noord-Kennemerland is een glastuinbouwgebied in ontwikkeling: Alton, dat samen met het Grootslag (West-Friesland) en Agriport A7 (Kop van Noord-Holland) de glasdriehoek vormt. Bollenteelt en melkveehouderij zijn ook van belang. Zoals figuur 3.7 laat zien is het landbouwareaal in deze regio relatief klein. Deels komt dit door een groot natuurareaal (de duinen), maar ook het bebouwd gebied is aanzienlijk, met grote agglomeraties als Alkmaar en Heerhugowaard.

Voor de toekomst mag verwacht worden dat de ruimtedruk groot blijft: ongetwijfeld zal de claim voor nieuwe natuur voor een deel in het waardevolle gebied achter de duinen worden gelokaliseerd, zoals ook de kaarten in de Natuurbalans suggereren (Planbureau voor de Leefomgeving 2008). Ook verdere uitbreiding van woongebieden en bedrijventerreinen lijkt waarschijnlijk.

Landschappelijk is het gebied van grote waarde, door de successie van zee-reep tot oude duinen. Dit zal beperkingen opleggen aan de ontwikkeling van de landbouw; echter, voor het behoud van het landschap zullen bollenteelt en melkveehouderij ook onontbeerlijk blijven.

Figuur 3.7

Grondgebruik in Noord-Kennemerland

Noord-Kennemerland heeft een sterk gediversifieerde landbouwstructuur, met veel verschillende sectoren. Binnen het areaal cultuurgrond nemen gras en andere voedergewassen het grootste deel in (72%). Dit areaal is echter de laatste 10 jaar met 9% gedaald. De bollenteelt en opengrondsgroenten daarentegen zijn gestegen. In de veehouderij zijn er relatief minder runderen en schapen, maar meer geiten en paarden. Biologische bedrijven zijn er in deze regio nog minder dan gemiddeld in Noord-Holland, maar ze zijn wel ruim twee keer zo groot. Verder heeft Noord-Kennemerland iets meer zeer kleine bedrijven (25%) en iets minder grote bedrijven.

Sectoren

In dit gebied zijn ruim 100 glastuinbouwbedrijven gevestigd, meest gericht op de snijbloemteelt. Het aantal bedrijven is sterk gedaald, en het areaal ook enigszins - met name in de glasgroentensector. De sierteeltbedrijven zijn gemiddeld bijna twee keer zo groot als glasgroententelers. Dit komt vrijwel geheel door de grotere toegevoegde waarde van snijbloemen per hectare, want het gemiddelde teeltoppervlak per bedrijf verschilt maar weinig. De meeste glastuinbouw bevindt zich rondom Heerhugowaard, in het Altongebied. Dit bestaat

uit twee delen en beslaat in totaal zo'n 90 ha glas. Alton 1 is in de jaren zestig ontstaan, Alton 2 is eind jaren zeventig tot ontwikkeling gebracht. Momenteel staat in dit gebied herstructurering centraal. Samen met Agriport A7 en het Grootslag vormen deze twee gebieden de zogenaamde Glasdriehoek.

Buiten het Altongebied maar wel in de regio Heerhugowaard zijn op diverse locaties glastuinbouwbedrijven gevestigd (bijvoorbeeld 't Kruis met 30 ha). Belangrijke gewassen die in de omgeving van Heerhugowaard worden geteeld zijn voor snijbloemen onder andere rozen, lelies, alstroemeria, en alliums. Kalanchoë, cactus en vetplanten zijn van belang onder de kamerplanten, paprika's onder de glasgroenten. Een ander relevant gebied voor de glastuinbouw in deze regio ligt globaal tussen Beverwijk, Heemskerk en Castricum. Hier worden onder andere snijbloemen (onder andere orchideeën, nerine, trachelium en lelies) en perkplanten geteeld. In dit traditionele glastuinbouwgebied zijn relatief kleinschalige bedrijven gevestigd, met veelal hoogwaardige en bijzondere teelten. De gemiddelde bedrijfsgrootte is slechts 120 nge (de grens tussen klein en middelgroot ligt bij glas op 150 nge), en is zelfs iets gedaald sinds 1990. Het netoglasareaal is eveneens gedaald, van 38 naar 24 ha. Vroeger was er ook glasgroententeelt rond Heemskerk, maar deze is bijna verdwenen.

In 2007 bedroeg het aantal bloembollenbedrijven in Noord-Kennemerland 101, een afname van 36% ten opzichte van 1997 (tabel B2.1 in bijlage 2). De bedrijven zijn met gemiddeld 10,7 ha beduidend kleiner dan het gemiddelde voor Noord-Holland (17,9 ha). Het aantal zeer kleine en kleine bedrijven (<70 nge) is in de laatste 10 jaar gedaald met circa 45%, het aantal middelgrote en grote bedrijven met circa 20%. De schaalvergroting in Noord-Kennemerland verloopt daarmee relatief langzaam.

De meeste bloembollen worden geteeld op gespecialiseerde bedrijven op geestgrond, vaak ook in combinatie met broeierij of teelt van bloemen onder glas. Volgens de landbouwtelling in 2005 bedroeg het areaal bloembollen in het landbouwgebied Kennemerland 467 ha (dit gebied komt niet goed overeen met de ILG-regio: daar was het oppervlak bollen in 2007 1.102 ha), waarvan tulpen 162 ha en het overige areaal verdeeld over een breed scala aan bloembolgewassen. Het gaat daarbij veelal om het meer exclusieve en duurdere assortiment. Daarnaast is de tulpenbroeierij met ruim 140 miljoen stelen van redelijk groot belang.

Het aantal melkveebedrijven in deze regio bedraagt 101. Deze bedrijven zijn iets groter dan gemiddeld in de provincie, wat verband houdt met de relatief snelle daling van het aantal bedrijven (met 47% sinds 1997, tegenover 30% voor Noord-Holland als geheel). Verder zijn er 182 overige graasdierbedrijven,

die gemiddeld kleiner zijn dan de melkveehouderijen. Het aantal van deze bedrijven daalt veel minder, omdat veel ervan juist zijn ontstaan uit gestopte melkveebedrijven.

In Noord-Kennemerland is weinig akkerbouw te vinden: nog geen 800 ha. De aardappelteelt is erg intensief en komt mede tot stand door grondruil met of grondhuur van veehouders. Bijna 50% van de oppervlakte akkerbouw wordt benut voor aardappels, verder worden er granen (33%) en akkerbouwmatige groenten geteeld (10%).

Circa 9% van de bedrijven doet aan verbreding. Agrarisch natuurbeheer en de verkoop aan huis zijn de belangrijkste, gevolgd door stalling, recreatie en verkoop aan huis.

Beleidsopgave

Deze regio behoort tot FLAG-II (behalve het Altongebied), wat betekent dat landschapsbeheer hier naast de productie van groot belang is. Niet alleen is het gebied van grote landschappelijke en cultuurhistorische waarde, er liggen ook veel steden en grote dorpen; omdat het binnen de invloedssfeer van de Randstad ligt zal de druk van woningbouw er groot blijven, althans op de middellange termijn. Het is dus van groot belang gebieden te reserveren die open moeten blijven, en hierin is de landbouw onmisbaar. Deze is bovendien zeer divers, wat bijdraagt aan het karakter van het landschap. Het is noodzakelijk hier een evenwicht te vinden tussen enerzijds de ruimte geven aan verdere ontwikkeling van de landbouw (en niet alleen de sector als geheel, maar de diverse subsectoren daarbinnen), en anderzijds de leesbaarheid van het landschap te handhaven. Hiertoe zal het vermoedelijk nodig zijn de inkomens van boeren en tuinders aan te vullen met vergoedingen voor landschapsbeheer.

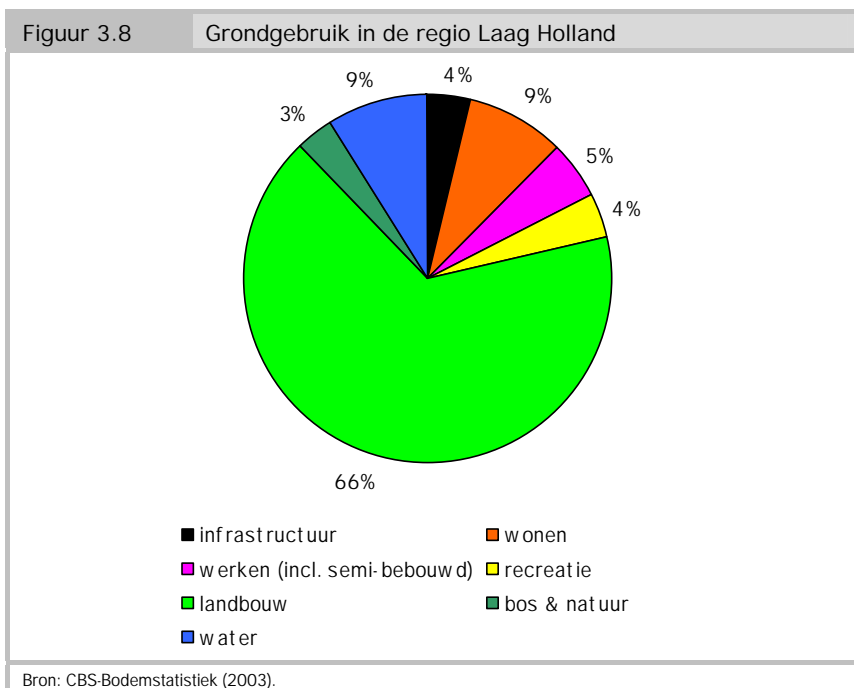
Het Altongebied is een verhaal apart. Zoals eerder gesteld voorziet het streekplan slechts in een bescheiden uitbreiding van dit gebied. Het valt binnen de werkingszone van de Mainport Noord-Holland Noord, en wat daarover bij de regio Kop van Noord-Holland is gezegd is ook hier van toepassing. Meer dan de andere delen van de Glasdriehoek ligt Alton in de nabijheid van woongebied. Het meer met elkaar integreren van wonen en glastuinbouw, zoals bijvoorbeeld vorm gegeven in het Zonneterp-project (Wortmann, 2005) lijkt hier dan ook een optie die nader onderzoek verdient.

Ten slotte is er de vraag naar de toekomst van het andere glastuinbouwgebied in deze regio, bij Heemskerk. Hier verdient het overweging op de lange termijn deze bedrijven aan te moedigen tot verplaatsing naar de grotere glas-

concentraties. Gezien de ontwikkelingen van de afgelopen jaren lijkt dit haalbaar.

3.5 Laag Holland

Laag Holland, het gebied tussen Amsterdam, Alkmaar en Hoorn, bestaat uit een laagveengebied met droogmakerijen - meest uit de 17e eeuw; er is ook nog een stukje oude zeeklei, namelijk het eiland Marken. Een ervan, de Beemster, is tot werelderfgoed verklaard. Een groot deel van het gebied is daarnaast tot Nationaal Landschap uitgeroepen, terwijl ook de Stelling van Amsterdam door deze regio loopt. Kortom, het hele gebied is van grote cultuurhistorische en landschappelijke waarde. Voor het beheer en onderhoud van dit landschap moet grotendeels op de boeren worden vertrouwd.

Laag Holland ligt tegen de Randstad aan, en ondervindt dus in hoge mate de druk van verstedelijking. Deze druk zal hoog blijven, en alleen een krachtige

ruimtelijke ordening (zoals ook de afgelopen zestig jaar heeft bestaan) zal in staat zijn het landschap open te houden. Uitbreiding van het landbouwareaal is dan ook ondenkbaar. Eerder is het waarschijnlijk dat een deel van de meest marginale gebieden (daar waar het netwerk van sloten zeer dicht is en het grondwaterpeil hoog) zal worden omgezet in natuur.

De melkveehouderij domineert in het gebied (ongeveer een derde van alle melkkoeien in Noord-Holland is hier te vinden), al is er vanouds in de droogmakerijen ook enige akkerbouw. Verder is er een groot aantal bedrijven in de categorie 'overige graasdierhouderij' - meest kleine bedrijven die vroeger melkvee hielden maar nu voornamelijk schapen. Vrij veel bedrijven doen aan agrarisch natuurbeheer en andere vormen van verbreding. Het aantal biologische bedrijven is relatief hoog: ongeveer 5% van het totaal.

Een belangrijke verandering die zich met name in deze regio (maar ook elders in het veenweidegebied) heeft voorgedaan in de afgelopen decennia is het verlagen van het grondwaterpeil. Dit is in het verleden op 20 cm onder het maaiveld gehouden, om oxidatie en inklinking van het veen tegen te gaan. Vanaf de jaren zestig is men dieper gaan ontwateren om de bedrijfsvoering in de melkveehouderij te verbeteren. Een peil van 60 cm is sindsdien normaal. Dit leidt tot een sterk versnelde oxidatie, inklinking en krimp van het veen (Van den Akker, 2005). Dit betekent niet alleen verdere daling van het maaiveld (wat nog diepere ontwatering noodzakelijk maakt), maar ook het verdwijnen van veen - 20% van al het veen in Nederland is op deze manier de afgelopen 40 jaar verdwenen. Andere gevolgen zijn een toename van de uitstoot van broeikasgassen en een achteruitgang van de waterkwaliteit (ibid.). Nog erger wordt het als grasland wordt gescheurd om er snijmaïs op te verbouwen, wat de laatste twintig jaar op grote schaal is gebeurd, mede door de gunstige voorwaarden van de EU.

Ook het komende decennium zal de melkveehouderij er een belangrijke rol spelen, met zowel ondernemers die de structuur van hun bedrijf verder versterken, als bedrijven die zich in toenemende mate richten op verbredingactiviteiten.

Sectoren

Omdat naast de graasdieren er nauwelijks andere bedrijfstypen voorkomen is grasland (en snijmaïs) de belangrijkste grondgebruiker van deze regio (tabel B2.2 in bijlage 2). Bijna een derde van de Noord-Hollandse schapenstapel bevindt zich in deze regio. Het aandeel melkkoeien en overige fokrunderen ligt hier maar weinig onder. Het percentage kleine bedrijven is in Laag Holland aanzienlijk hoger dan elders in de provincie.

In Laag-Holland lag in 2007 ruim 3.100 ha akkerbouwgrond. De akkerbouw vindt vrijwel geheel op de kleigronden plaats. De belangrijkste teelten zijn die van consumptieaardappelen (20%) en pootaardappelen (12%). Verder worden suikerbieten (16%), granen (37%) en akkerbouwgroenten geteeld (10%).

Het aantal melkveebedrijven bedraagt in deze regio 315. Deze bedrijven zijn iets groter (zowel in hectare (50,5) als in nge (99) gemeten) dan in de gehele provincie (respectievelijk 47,3 ha en 96 nge). Ten opzichte van het gemiddelde van Nederland zijn ze iets kleiner in nge gemeten maar circa 7 ha groter en hiermee dus extensiever. De ontwikkeling van het aantal kleine bedrijven tussen 1997 en 2007 naar grootteklassen is in deze regio is sterker afgenomen dan in de hele provincie - hetgeen een andere manier is om te zeggen dat de schaalvergroting sneller verloopt.

De overige graasdierbedrijven maken met 496 de meerderheid van de landbouwbedrijven in deze regio uit. Ruim een derde van alle overige graasdierbedrijven van de gehele provincie bevindt zich in deze regio. Het (geringe) aantal middelgrote bedrijven is behoorlijk toegenomen sinds 1997. De groep zeer kleine bedrijven is met 13% afgenomen. In deze groep bevindt zich meer dan de helft van alle overige graasdierbedrijven. Het totale aantal bedrijven is niet afgenomen en blijft stabiel - hetgeen overigens ook het beeld is voor de provincie als geheel.

Circa 20% van de bedrijven doet aan verbreding. Dit is relatief hoog in vergelijking met de provincie (11%, althans volgens de hierbij gebruikte berekeningsmethode). Een groot deel hiervan is agrarisch natuurbeheer gevolgd, door stalling, recreatie en verkoop aan huis. Vergelijkbaar met Noord-Hollands Midden (zie Overbeek et al., 2006) heeft het landschap een sterk agrarisch karakter, waarbij landbouw en het landschap sterk met elkaar zijn geïntegreerd door de verbreding van melkveehouders. Van belang voor dit gebied is het nabijgelegen Amsterdam.

Beleidsopgaven

We hebben deze regio grotendeels ingedeeld bij FLAG-II, wat betekent dat de ontwikkeling van de landbouw moet plaatsvinden in samenspel met andere maatschappelijke belangen - in de eerste plaats het beheer van het landschap. Dit klinkt eenvoudig, maar dwingt tot het maken van moeilijke keuzes. Eén voorbeeld is het beleid ten aanzien van bouwblokken: grotere bouwblokken kunnen het landschap sterk veranderen, maar daarzonder is schaalvergroting onmogelijk. Zonder schaalvergroting is het echter goed denkbaar dat de landbouw op

termijn verdwijnt - en dat betekent tevens het einde van het veenweidelandschap.

Een ander voorbeeld is het waterpeil: wordt dit gehandhaafd op 60 cm, dan blijft de bodem dalen, neemt de verzilting toe en zal ten minste een deel van het veen verdwijnen. Boeren kunnen echter met dit peil niet uit de voeten - tenzij er een aanzienlijke vergoeding voor opbrengstderiving tegenover staat. Een mogelijke oplossing is een compromis in de vorm van gebiedsgericht beleid: verschillende waterpeilen in verschillende gebieden. Het feit dat sommige veengebieden een kleidek hebben en andere niet helpt hierbij: de aanwezigheid van een kleidek vermindert uiteraard de oxidatie. De functie van de grond wordt vervolgens aangepast aan het waterpeil. Een dergelijke benadering wordt momenteel toegepast in de Krimpenerwaard, waar met stakeholders gebiedscontracten worden gemaakt (Theo Vogelzang, pers. comm.). Zoiets zou ook in Laag Holland mogelijk moeten zijn: de boeren daar doen al veel aan agrarisch natuurbeheer, verbreding en biologische landbouw.

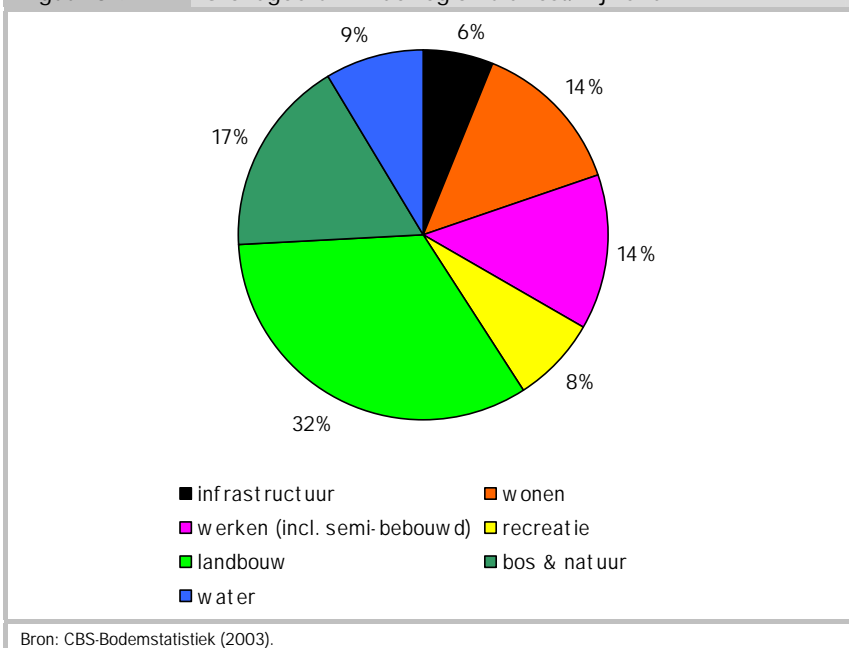
Het zuidelijk deel van Laag Holland (het landelijk deel van de gemeente Amsterdam in Waterland, het gebied benoorden het Noordzeekanaal en een strook ten oosten van de Zaan) hebben we ingedeeld bij FLAG-III. Hier zal het hoofddoel zijn om het landschap open te houden, en daarnaast agrarische activiteiten te laten plaatsvinden die van educatief en recreatief belang zijn voor de stad.

3.6 Zuidwest/Rijnland

Tot deze regio behoren Haarlem, Schiphol en een deel van Amsterdam. Het aandeel bebouwd oppervlak is dan ook zeer hoog, zoals blijkt uit figuur 3.9. Ook het aandeel natuur (duinen) en recreatie (Amsterdamse Bos, Spaarnwoude, volkstuincomplexen en dergelijke) is groot, zodat er voor de landbouw minder dan een derde van het areaal overblijft.

Hoewel men over de landschappelijke waarde van de Haarlemmermeer kan twisten is het contrast tussen deze jonge droogmakerij enerzijds en het omringende oude veenweidegebied anderzijds zeker een markant element dat essentieel is voor de 'leesbaarheid' van het landschap. Dit vereist dat het karakter van het veenweidegebied behouden blijft, en dat enige openheid in de Haarlemmermeer blijft bestaan.

Figuur 3.9 Grondgebruik in de regio Zuidwest/Rijnland

Een dergelijk gebied met hoge grondprijzen en goede infrastructuur is vooral geschikt voor intensieve vormen van landbouw, en die treffen we er dan ook aan: het glastuinbouwcomplex van Aalsmeer, dat ook een overslag-, handels- en verdelingsfunctie vervult voor bloemen uit andere delen van de wereld; een deel van dit complex ligt overigens in de regio Amstel-, Gooi- en Vechtstreek - de grens tussen beide regio's loopt door Aalsmeer.

De andere belangrijke deelsector in deze regio is de akkerbouw in de Haarlemmermeer. Sinds de drooglegging van deze polder is de akkerbouw hier dominant geweest, maar sinds de ontwikkeling van Schiphol en Hoofddorp heeft ze veel terrein moeten inleveren. Er mag van uitgegaan worden dat deze ruimtedruk in de komende decennia nog groter zal worden, en dat de akkerbouw nog meer grond zal verliezen - mogelijk ook aan de tuinbouw.

Daarnaast is de bollenteelt van enig belang, in de oude duinen ten zuiden van Haarlem, maar ook in het zuidwesten van de Haarlemmermeer; dit is eigenlijk de noordelijke uitloper van de Zuid-Hollandse bollenstreek. In het veengebied is er ook enige melkvee- en andere graasdierhouderij. Vooral de laatste telt een

vrij groot aantal meest kleine bedrijven - een aantal dat groeiend is, doordat gestopte melkveehouders op deze manier agrarisch actief blijven.

Sectoren

Het zeer belangrijke sierteeltcomplex Greenport Aalsmeer bevindt zich voor een groot deel in deze regio; de regiogrens loopt overigens dwars door het Greenportgebied, met de bloemenveiling FloraHolland precies op de grens met de regio Amstel-, Gooi en Vechtstreek. Samen met de daar gevestigde handelsbedrijven, diverse dienstverleners en de luchthaven Schiphol fungeert dit gebied als één van de belangrijkste internationale draaischijven van de sierteelt onder glas.

In de regio bevinden zich (in 2007) 93 ha snijbloemen, 74 ha pot- en perkplanten en 6 ha glasgroenten. De gemiddelde bedrijfsgrootte in hectaren is voor beide categorieën in dit gebied ongeveer 1,5 ha nettoteeltoppervlak en ligt daarmee lager dan het gemiddelde van Noord-Holland.

Het areaal glasteelt is vrij sterk gedaald: van 258 ha in 1997 naar 177 in 2007. Ook het aantal bedrijven daalde in deze periode met z'n 50%. Dit percentage ligt een stuk hoger dan dat van de provincie en het gemiddelde van Nederland. Het aantal grote bedrijven daalde overigens minder sterk.

In de gemeente Haarlemmermeer is de glastuinbouw met name gevestigd in het gebied Rijsenhout/Burgerveen. In het kader van herstructurering is hier een nieuw ontwikkelingsgebied voor de glastuinbouw, PrimAviera genaamd, opengesteld voor geïnteresseerden. In dit gebied (450 ha) zijn plannen voor een 'Bloemistenkwekerij' waarin veel kleinere bedrijven met specialistische teelten geclusterd worden.

Belangrijke gewassen die in Zuid-West Rijnland worden geteeld zijn voor de snijbloemen; rozen, chrysanten, Anthurium, Alstroemeria en uitgangsmateriaal voor diverse snijbloemen. Ook staat dit gebied bekend om zijn (unieke) teelt van snijheesters zoals Syringa en Viburnum. Dit zijn veelal in areaal kleine bedrijven en hebben ook een relatief klein kasoppervlak nodig voor de trek van deze gewassen. Echter, ook moderne potplantenbedrijven zijn in deze regio vertegenwoordigd. Phalaenopsis, Euphorbia, Bromelia, Saintpaulia, diverse groene planten en onder andere uitgangsmateriaal voor pot- en perkplanten worden hier geteeld.

Zuidwest/Rijnland is na de Kop van Noord-Holland het grootste akkerbouwgebied in Noord-Holland. De akkerbouw verliest echter snel terrein, vrijwel geheel aan niet-landbouwdoeleinden. In 2007 was er nog 6.500 ha akkerbouw over; in 1997 was dit nog 9.300 ha. De nadruk ligt vooral op de graanteelt

(48%), de suikerbietenteelt (19%) en consumptieaardappelen (17%). Verder worden er nog wat graszaad en vollegrondsgroente geteeld.

Opvallend is de enorme vermindering van de aardappelteelt. In 1997 werden nog 2.100 ha aardappelen geteeld op 23% van de oppervlakte akkerbouw. In 2007 was dat nog maar 1.200 ha op 18% van de oppervlakte. De redenen voor deze terugval zijn de toenemende structuurproblemen op deze zware kleigronden en de toenemende aaltjesproblematiek in het gebied. De veranderde saldo-verhoudingen tussen de gewassen maakte het ook financieel aantrekkelijker om meer granen in het bouwplan op te nemen in plaats van consumptieaardappelen, waarvan de financiële opbrengst over het algemeen tegenviel. De consumptieaardappelmarkt was in de beschouwde periode slecht en de opbrengsten waren laag. Door meer granen te telen hoopt men de structuur van de grond te verbeteren en de aaltjesdruk te verminderen.

De boomkwekerij is in deze regio van enig belang: 21 bedrijven met 66 ha. Dit areaal is bovendien groeiende, evenals het aantal bedrijven. Ongetwijfeld zal deze uitbreiding zich de komende jaren voortzetten.

Ongeveer 5% van alle bedrijven in Zuidwest/Rijnland doet aan verbrede landbouw. De belangrijkste takken (qua aantal bedrijven) zijn het agrarisch natuurbeheer en verkoop aan huis.

Beleidsopgaven

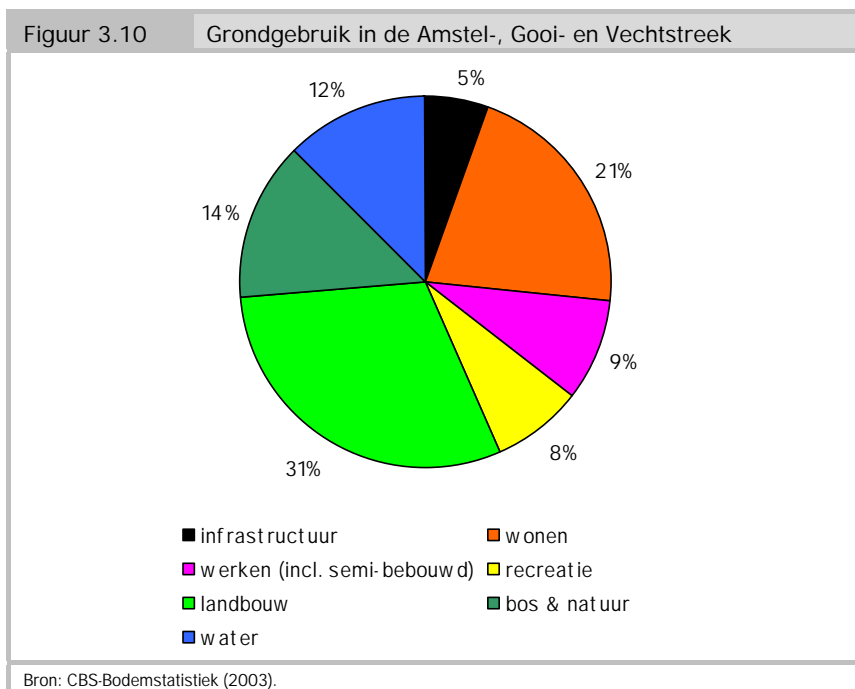
Het grootste deel van het landbouwgebied in deze regio rekenen we toe aan FLAG-III. De verwachting is dat de ruimtedruk vanuit de Randstad hier op de middellange termijn (tot 2020) hoog zal blijven. Een deel van wat nu nog akkerbouw is zal hier worden omgezet in infrastructuur, nieuwe bebouwing en recreatiegebied. Daarnaast zal ook de voorgenomen uitbreiding van de Greenport voor een groot deel in de Haarlemmermeer haar beslag vinden. Juist in dit gebied kan echter het concept van stadslandbouw heel goed gestalte krijgen, in de overblijvende open gebieden.

Over de ruimteclaim van de Greenport is al in paragraaf 1.3.1 gesproken. Voor achtergrondinformatie wordt verwezen naar de *Middellangetermijnvisie 2025* (Greenport Aalsmeer, 2008).

3.7 Amstel-, Gooi- en Vechtstreek

Maar liefst 35% van deze regio is bebouwd of semi-bebouwd gebied (inclusief infrastructuur), zoals figuur 4.10 laat zien; het grootste deel van Amsterdam be-

hoort ertoe, evenals Hilversum. Omdat ook het aandeel water (de veenplassen) en natuur (het Gooi, het Naardermeer) vrij groot zijn, blijft er voor de landbouw maar weinig over. Ook in de toekomst zal de ruimtedruk naar verwachting groot zijn, zowel vanuit de verstedelijking als vanuit de natuur; dit laatste gezien de grote landschappelijke en natuurwaarden die in deze regio te vinden zijn, en ook als gevolg van de behoefte aan ruimte voor recreatie. De Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam bevinden zich ten dele in dit gebied.

Zoals gezegd ligt een deel van het glastuinbouwcomplex van Aalsmeer in dit gebied. Er is ook enige boomkwekerij, evenals in Zuidwest/Rijnland. De belangrijkste sector is echter de graasdierhouderij: melkvee en overige graasdieren. De gemiddelde bedrijfsgrootte is relatief klein. Evenals in de regio Laag Holland geldt hier dat de graasdierhouderij enerzijds in haar mogelijkheden beperkt is in dit veenweidegebied, maar anderzijds vooralsnog de meest efficiënte manier is om het landschap in stand te houden.

Sectoren

Zoals gezegd valt een deel van de Greenport Aalsmeer binnen deze regio: 29% van het totale areaal glas in Noord-Holland is hier gesitueerd. Evenals in Zuidwest/Rijnland zijn de bedrijven relatief klein in teeltoppervlak, met gemiddeld 1,9 ha; echter, in nge zijn ze wel groot: gemiddeld 444 per bedrijf tegen 299 landelijk en 258 in Zuidwest/Rijnland. Het gaat hier dus om bedrijven met zeer intensieve teelten. Op basis van het aantal nge valt een kleine 70% van het totaal aantal bedrijven in de categorie grote bedrijven. Overigens is ook in dit gebied het aantal bedrijven in 10 jaar tijd afgenomen met 42%; bij de grote bedrijven is deze afname uiteraard minder. Deze grotere bedrijven bevinden zich vooral aan de zuid- en oostkant van Aalsmeer, in De Kwakel en rond Kudelstaart. Ook in de gemeenten Amstelveen en Uithoorn zijn aanzienlijke glastuinbouwgebieden.

Veel van de bedrijven zijn zeer modern uitgerust. In deze regio wordt veel uitgangsmateriaal voor zowel bloemen (rozen en gerbera's) als planten (onder andere varens) geproduceerd. Naast grote verdelingsbedrijven, die soms zelf ook bloemen en planten produceren, is er productie van potplanten (onder andere bromelia's, palmen, hедера's, bladbegonia's en vleesetende planten) en bloemen (onder andere rozen, hydrangea, heliconia, cymbidium) en diverse (opkweek van) perkplanten.

Verreweg het grootste deel van de cultuurgrond in deze regio bestaat uit grasland en voedergewassen. Deze zijn voor bijna tweederde deel in gebruik bij de gespecialiseerde melkveebedrijven, de rest bij de overige graasdierbedrijven. Op de graasdierbedrijven wordt naar verhouding iets meer vleesvee gehouden dan elders in Noord-Holland, maar minder melkkoeien; daarnaast zijn er natuurlijk weer veel schapen. Het aandeel biologische bedrijven ligt met 2,3% rond het gemiddelde van Noord-Holland en Nederland. De biologische bedrijven zijn wel ruim 2 x zo groot in hectaren gemeten. De bedrijfsstructuur is vergelijkbaar met geheel Noord-Holland, zij het dat deze regio iets meer zeer kleine bedrijven telt (25%) en iets minder middelgrote bedrijven.

Er waren in 2007 117 melkveebedrijven in deze regio en 201 overige graasdierbedrijven. Het aantal melkveebedrijven daalt snel, terwijl het aantal overige graasdierbedrijven juist gestegen is; zoals we eerder hebben gezien zijn deze twee tendenzen aan elkaar gerelateerd. De melkveebedrijven in deze regio zijn relatief klein, met gemiddeld 40 ha (48 voor de provincie als geheel), en weinig grote bedrijven. De overige graasdierbedrijven zijn nog kleiner dan in de rest van de provincie, en 58% bevindt zich in de groep zeer kleine bedrijven (<16 nge).

Evenals in Zuidwest/Rijnland is de boomkwekerij van enig belang, en sterk groeiend. Het aantal bedrijven is de laatste tien jaar met ruim een derde toegenomen. Het zijn overigens meest vrij kleine bedrijven. De sector had in 2007 92 ha in gebruik in de regio Amstel-, Gooi- en Vechtstreek.

De akkerbouw is klein (550 ha), en bevindt zich voornamelijk tussen Amstelveen en Uithoorn. Evenals in Zuidwest/Rijnland worden er relatief weinig aardappelen (18%) geteeld. De graanteelt is het belangrijkste (52%), gevolgd door suikerbieten (23%).

Ongeveer 11% van alle bedrijven in deze regio doet aan verbrede landbouw. De belangrijkste takken (qua aantal bedrijven) zijn het agrarisch natuurbeheer en stalling.

Beleidsopgave

Zoals gezegd valt de Greenport Aalsmeer voor een deel binnen deze regio (FLAG-I). In dit gebied heeft de verdere ontwikkeling (en groei) van het glastuinbouwcomplex prioriteit. Voor de rest stellen wij voor het grootste deel van het landbouwgebied FLAG-III voor, waar de landbouw in samenhang met de stad gestalte moet krijgen, mede bepaald door stedelijke prioriteiten. Hier zal het behoud van het open veenweidelandschap van belang zijn, en de recreatieve waarde ervan. Ook is er plaats voor zorglandbouw en dergelijke functies.

Ten slotte valt er een klein gedeelte onder FLAG-II: de Vechtstreek ten zuiden van het Naardermeer. Deze streek heeft een meer landelijk karakter, en valt overigens ook onder het Groene Hart (evenals trouwens het FLAG-III-gebied). Dit is het gebied waar, analoog aan de situatie in Laag Holland, gestreefd moet worden naar compromissen tussen een vitale melkveehouderij enerzijds en een behoud van het cultuurlandschap (en het veen zelf) anderzijds.

4 Conclusies en aanbevelingen

De provincie Noord-Holland heeft een bloeiende en dynamische landbouwsector. Dit rapport toont aan dat het ook een zeer veelzijdige sector is, met kansen en bedreigingen die sterk verschillen, zowel per deelsector als per regio. Het gaat er nu om die zaken te identificeren waarop de provinciale structuurvisie een antwoord moet geven.

Een van de bedreigingen voor de Noord-Hollandse land- en tuinbouw is uiteraard beschikbare ruimte voor de landbouw. Het landbouwareaal is sinds 1965 gestaag afgenomen. In een dichtbevolkte en sterk verstedelijkte provincie als Noord-Holland wordt voortdurend nieuwe bouwgrond gevraagd, en ook de claims voor nieuwe natuur hebben landbouwgrond gekost. In de toekomst is enige verdere afname van het landbouwareaal waarschijnlijk: het beleid kan ruimteclaims voor bebouwd gebied wel kanaliseren, maar moeilijk tegenhouden. Bij het realiseren van deze ruimteclaims komt men onvermijdelijk bij de landbouw terecht: voor alle andere alternatieven moet compensatie worden gevonden, zodat deze gebieden netto niet kunnen afnemen (natuur). De enige andere mogelijkheid is het realiseren van nieuw agrarisch gebied binnen bestaand bebouwd gebied (stadslandbouw); het gaat hier echter noodzakelijkerwijs om kleine oppervlakken.

Uit projecties over de toekomstige vraag naar bebouwd gebied blijkt dat de vraag naar woonruimte en bedrijventerreinen in de toekomst minder groot zou kunnen zijn dan in het recente verleden. De expansie van bebouwd oppervlak zal na 2020 nog verder vertragen of zelfs tot stilstand komen. Dit opent de mogelijkheid dat een agrarische zonerings die de komende twaalf jaar nog ruimte laat voor nieuwe bebouwing na die tijd sterk zou kunnen staan. De vraag is dan (1) hoe groot deze agrarische gebieden (FLAG's genaamd) zouden moeten zijn; (2) welke gebieden hiervoor in aanmerking komen; en (3) hoe ze eruit zouden moeten zien.

Wat betreft de eerste vraag, hier komt een definitieprobleem om de hoek kijken: wat is landbouwareaal? De maatstaf die we in deze studie grotendeels gebruiken is die van de cultuurgrond gemeten maat, dat wil zeggen de optelsom van alle percelen die bij landbouwbedrijven in gebruik zijn voor landbouwproductie. Dit nettoareaal bedraagt in 2007 132.000 ha, en is sinds 1990 met een kleine 7.000 ha gekrompen. Onze inschatting is dat een verdere inkrimping met nog eens 8.500 ha waarschijnlijk is; omdat dit een nettoareaal is zal de da-

ling in het brutolandbouwoppervlak (inclusief hobbyboeren) ongeveer 10.000 ha bedragen. Het gaat dus om het identificeren van gebieden met een totaal oppervlak van zo'n 150.000 ha waarbinnen de FLAG gestalte zou moeten krijgen. Dat is het bruto areaal van de FLAG, met als horizon 2040.

De tweede en derde vraag moeten in combinatie worden beantwoord: wat men met de FLAG's wil bepaalt waar ze moeten komen. Gaat het strikt om het faciliteren van de agrarische productie (zowel de keten als de primaire landbouw), dan zijn alleen de Kop van Noord-Holland en delen van West-Friesland hiervoor geschikt. Elders zal het niet mogelijk zijn om de landbouw prioriteit te geven in de ruimtelijke ordening. Echter, het maatschappelijk belang van de landbouwsector is breder dan alleen de agrarische productie: de landbouw is ook beheerder van het grootste deel van het landschap, en draagt daarmee bij aan het behoud van cultureel erfgoed, aardkundige waarden en recreatie. Daarnaast levert de verbrede landbouw ook nog andere diensten aan de samenleving, bijvoorbeeld door agrarisch natuurbeheer, zorg- en educatieve functies, waterberging en energieproductie. Multifunctionele landbouw leidt tot een ander type FLAG dan de strikt op productieoptimalisatie gerichte unifunctionele landbouw. Bovendien maakt het nog een verschil welke van de genoemde additionele functies het meest belangrijk zijn. In de nabijheid van de grote steden, waar grondprijzen zeer hoog zijn, heeft de landbouw de sterkste concurrentiepositie ten opzichte van andere grondvragende partijen als de maatschappelijke functies primair zijn: de landbouw bestaat dan bij de gratie van groene diensten die voor stedelingen belangrijk zijn: het behoud van een aantrekkelijke omgeving, educatieve functies, zorg; de productie zelf is secundair. Buiten deze stedelijke zones zijn functies belangrijk die om meer ruimte vragen: landschaps- en natuurbeheer, energieproductie. Het gaat hier om gebieden waar een strikt op hoge productie gerichte aanpak zou leiden tot het verloren gaan van de andere functies. De agrarische productie zelf blijft ook belangrijk, en hier moet dus een balans tussen beide gevonden worden.

Zo komen we op drie typen FLAG's:

1. landbouwproductie is primair, verdere ontwikkeling daarvan wordt gefaciliteerd;
2. landbouwproductie werkt onder zekere handicaps, die ten dele van natuurlijke aard zijn maar ten dele ook bepaald worden door beleid. Deze situatie levert beperkingen op, maar ook kansen - de landbouw is de beste beheerder van het landschap. Er moeten keuzes gemaakt worden: enerzijds moet de landbouw mogelijkheden behouden om efficiënt te produceren, anderzijds moeten maatschappelijke waarden in acht worden genomen;

3. landbouwproductie in dienst van stedelijke behoeften (en niet in de eerste plaats de behoefte aan voedsel).

Nu pas kan de vraag beantwoord worden waar deze FLAG's kunnen komen, en een aanzet daartoe wordt gegeven in figuur 2.9. Het eerste type ('Ruimte voor landbouw') ligt in de regio's Kop van Noord-Holland, West-Friesland en voor een deel in Noord-Kennemerland (het Geestmerambacht en het Altongebied), en in Zuidwest/Rijnland en de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek (de Greenport Aalsmeer). Het tweede type ('Slimme combinaties') bevindt zich in Laag Holland, op Texel, in delen van Noord-Kennemerland en de Amstel-, Gooi- en Vechtstreek. Het derde type ligt in en om Amsterdam en de Zaanstreek, met name in de zogenaamde scheggen van Amsterdam.

In FLAG-I ligt het accent op het faciliteren van de landbouwproductie en de agroketen: verbeteren van de verkaveling waar nodig, aanpassen van de bouwblokken, investeren in infrastructuur, horizontale en verticale samenwerking zoals in de Mainport Noord-Holland Noord en in Seed Valley. Overigens gelden ook hier ecologische en landschappelijke randvoorwaarden, maar deze zullen als minder beperkend worden ervaren. Voor een groot deel kan overigens de agrarische bebouwing aantrekkelijk worden gemaakt door innovatieve en aantrekkelijke ontwerpen. De landschappelijke impact van grotere bouwblokken kan - behalve door dergelijke ontwerpen - ook worden gecompenseerd door het opruimen van storende en niet noodzakelijke bebouwing elders. Er zijn mogelijkheden om glastuinbouw aantrekkelijk te maken, mede door functiecombinaties, waardoor het interessant wordt om kassen in de nabijheid van woongebieden aan te leggen. Dergelijke functiecombinaties kunnen ook diverse sectoren binnen één systeem integreren: bijvoorbeeld glasteelt met aquacultuur en intensieve veehouderij. Bedrijventerreinen waar verschillende schakels binnen de agroketen een plaats vinden naast deze niet-grondgebonden primaire sectoren behoren tot de mogelijkheden die de provincie zou kunnen faciliteren.

Sterke sectoren die in FLAG-I een plaats kunnen vinden zijn: de glastuinbouw (sierteelten en glasgroenten), de opengrondsgroententeelt, de bollenteelt, de teelt van tuinbouwzaden (zowel onder glas als opengronds), en pootaardappelen; daarnaast is er perspectief voor nieuwe ontwikkelingen in verschillende vormen van aquacultuur en intensieve veehouderij (vooral pluimvee). Ook melkveehouderij blijft belangrijk, vooral in West-Friesland. Andere sectoren als fruitteelt en boomkwekerij zijn in Noord-Holland klein, maar hebben goede vooruitzichten op groei.

In de FLAG-II-gebieden moet een harmonie gevonden worden tussen agrarische belangen en maatschappelijke waarden. Onvermijdelijk betekent dit soms restricties op de ontwikkelings- en productiemogelijkheden van landbouwbedrijven. Anderzijds moet de samenleving inzien dat de landbouw moet kunnen concurreren niet alleen met het buitenland, maar ook met andere sectoren binnen de Nederlandse economie: als er te weinig verdiend kan worden zal de landbouw geen arbeid en kapitaal kunnen aantrekken. Om deze concurrentie vol te kunnen houden, moet de landbouw voortdurend haar productiviteit verhogen. Dit gaat in het algemeen gepaard met schaalvergroting, omdat alleen zo de investeringen in verbeterde technologie rendabel gemaakt kunnen worden.

Het is voor een groot deel de landbouw die vorm gegeven heeft aan het landschap zoals dat nu bestaat. Het zijn ook de boeren die dit landschap onderhouden, en zolang dit onderdeel is van de agrarische bedrijfsvoering is er geen goedkopere manier denkbaar. Echter, verandering in de landbouw brengt ook verandering in het landschap met zich mee, en voor een deel zullen we die verandering moeten accepteren. Vanuit het landschapsbeheer wordt vooral waarde gehecht aan de 'leesbaarheid' van het landschap, de mate waarin de wordingsgeschiedenis nog te herkennen is. Dit zal het voornaamste richtsnoer moeten zijn bij het beoordelen van de aanvaardbaarheid van veranderingen in het landschap.

Of een onaanvaardbaar geachte verandering ook zal leiden tot maatregelen om deze tegen te gaan, hangt natuurlijk af van de waarde die men aan het erfgoed hecht, tegenover de welvaartsstijging die gepaard gaat met de beoogde verandering. Wat dan het zwaarst weegt is uiteraard een politieke beslissing. Wel mogen we ervan uitgaan dat, naarmate meer waardevolle landschappelijke elementen verloren gaan, wat overblijft in waarde vermeerderd.

Van een fraai landschap profiteren naast de boer die het onderhoudt vooral burgers die het landschap waarderen en zich er verpozen. We hebben dus te maken met een publiek goed, en dat betekent dat de boer minder van dit goed zal produceren dan maatschappelijk gewenst. Willen we dat maatschappelijk optimum bereiken, dan zal de boer voldoende moeten worden betaald om productie van landschap voor hem aantrekkelijk te maken. Het alternatief is de boer juist te laten betalen voor de ongewenste veranderingen in het landschap - een premie om de koeien op stal te mogen houden, bijvoorbeeld. Beide alternatieven leiden tot een maatschappelijk optimum, behalve natuurlijk als het ertoe leidt dat de landbouw geen goede bestaansmogelijkheid meer zou bieden - een gevaar dat niet denkbeeldig is.

Voor een deel kunnen de baten voor burgers van een fraai landschap worden verzilverd via verbreding van de landbouw: recreatie en zorgboerderijen. Ook streekproducten kunnen de positie van de landbouw in deze gebieden schragen: het gaat dan immers juist niet om een product dat op de wereldmarkt concurreert, maar dat verbonden is met de identiteit van een streek en dus met het landschap. Andere vormen van verbreding, zoals agrarisch natuurbeheer en energieproductie (niet alleen windmolens, maar ook mestvergisters) kunnen compenseren voor eventuele lagere agrarische productie.

Toch blijft de agrarische productie vaak primair en moet die dat ook zijn om het onderhoud van het landschap betaalbaar te houden. Dit betekent dat mogelijkheden voor schaalvergroting - zoals grotere bouwblokken en verbeterde verkaveling - niet moeten worden uitgesloten, voorzover ze in overeenstemming te brengen zijn met de eis van leesbaarheid. We hebben het hier natuurlijk in de eerste plaats over de melkveehouderij en de schapenteelt in het veenweidegebied. Prangender nog dan de vraag welk landschap men hier in stand wil houden is de vraag naar de duurzaamheid op lange termijn van het huidige beheer van de veengrond - met name natuurlijk het peilbeheer. De beantwoording van deze vraag valt echter buiten het bestek van dit onderzoek.

FLAG-III is van andere aard. Voor een deel gaat het om zeer verschillende doelstellingen en verschillende versies van een concept, die niet altijd even gemakkelijk met elkaar te verzoenen zijn. Centraal staat echter dat de stad er iets aan moet hebben, zodanig dat de functies van agrarische productie en groene diensten elkaar versterken.

Literatuur en websites

Agrarisch Dagblad, 'Seed Valley zet zaadbranche op de kaart'. 26 september 2008.

Akker, J. van den, 'Maaiveld daling en verdwijnende veengronden'. In: *Rienks en Gerritsen*, 2005:13-15, 2005.

Aquacultuur.nl, Opzetten van een visteeltbedrijf - regelgeving, vergunningen en procedures. www.aquacultuur.nl/default.asp?ZNT=SOT20501, 2008.

Aquacultuur.nl, 'Vergunningen: bestemmingsplan'.
www.aquacultuur.nl/default.asp?ZNT=SOT20505, 2008.

Bagnoli, P., J. Château en S. Sahin, *A macroeconomic baseline with structural change*. OECD, Paris, 2005.

Benediktus, R., 'Zoute landbouw is niets nieuws. In: *Bionieuws 15*, 12 september 2003.

Berkhout, P., en C. van Bruchem (red.), *Landbouw-Economisch Bericht 2008*. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2008.

Blom, G., M. Paulissen, C. Vos en H. Agricola, *Effecten van klimaatverandering op landbouw en natuur*. Alterra-rapport 182, Wageningen, 2008.

Bremmer, J., H. van der Meulen en R. Stokkers, *Groei en bloei in West-Friesland*. Rapport 4.02.04, LEI, Den Haag, 2002.

Brouwer, S., en D. Huitema, *We kunnen niet allemaal lamsoor eten*. Deelrapport Leven met Zout Water. Instituut voor Milieuvraagstukken, rapport W-07/01a, 2007.

Bruchem, C. van, en H.J. Silvis (red.), *Agrarische structuur, trends en beleid: Ontwikkelingen in Nederland vanaf 1950*. LEI, Rapport 2008-060.

Bruil, H.W., 'Megastallen in het buitengebied'. In: *Agrarisch Recht* 68:1, blz. 3-11, 2008.

Bunte, F., *Projecties productie- en areaal-ontwikkelingen in Nederlandse tuinbouw*. Presentatie gehouden voor LTO Nederland, 16 oktober 2008.

Buurma, J.S., C.O.N. de Vroomen en J. van Gemert, *Prognose van behoefte aan ondersteunend glas in Noord-Holland-Noord*. Den Haag: LEI, Mededeling 558, 1996.

Daatselaar, C., G. Doornewaard, W. van Everdingen, H. van der Meulen, A. Netjes, H. Prins en G. Venema, *Verkenning van grootschalige grondgebonden landbouwbedrijven in 2016*. LEI-rapport 2.07.03. Den Haag, 2007.

Decisio, *Quick scan kenniseconomie Noord-Holland - Eindrapportage*. September 2008.

Deltacommissie, *Samen werken met water. Bevindingen van de Deltacommissie 2008*. 2008.

Diepen, P.N.J. van, L. van der Sluijs, J.B. Groot Nibbelink en R.M.G. Jansen, *Globale verkavelingsanalyse Noord-Holland*. Apeldoorn: Kadaster, uitgevoerd in opdracht van STIVAS, 2008.

FAO, *Meeting document Opportunities for addressing the challenges in meeting the rising global demand for food fish from aquaculture*. Committee for fisheries, sub-committee for aquaculture (COFI:AQ/IV/2008/6), 2008.

FAO, National aquaculture sector overview Netherlands, www.fao.org/fishery/countrysector/naso_netherlands/en, 2008.

Greenport Aalsmeer, *Middellangetermijnvisie 2025*. Documentnr. 308650, 27 mei 2008.

Groot, M. de, *Stadslandbouw: weten waar de melk vandaan komt*. Wageningen Update, 3/4, 2008.

Harms, B., en P. Smeets, *C2C, duurzame ontwikkeling en regio-ontwerpen voor agrobiologie*. Powerpoint-presentatie gehouden voor het ECN, 9-1-2008. Wageningen UR, 2008.

Huylenbroeck, G. van, en I. Vanslebrouck, 'Boeren en landschapsbeheer: Een kwestie van vergoeding?' In: *Landschap* 19:4, blz. 227-237, 2002.

Janssen, L.H.J.M., V.R. Okker en J. Schuur (red.), *Welvaart en Leefomgeving. Een scenariostudie voor Nederland in 2040 (achtergronddocument)*. Centraal Planbureau, Milieu- en Natuurplanbureau en Ruimtelijk Planbureau, 2006.

Janssens, B., H. Prins, M. van der Voort, B. Smit, B. Annevelink en M. Meeusen, *Beschikbaarheid koolzaad voor biodiesel*. LEI. Rapport 6.05.07, Den Haag, 2005.

Jongeneel, R.A., N.B.P. Polman en L.H.G. Slangen, 'Why are Dutch farmers going multifunctional?' In: *Land Use Policy* 25(1): 81-94, 2008.

Kamer van Koophandel Noordwest-Holland, *Discussiepaper Omgevingskwaliteit*. www.nwhlnd.nl/documentatie.php, 2008.

LEI/CBS, *Land en tuinbouwcijfers 2008*. Den Haag/Voorburg, juli 2008.

Martens, D., *Verzilting als basis voor de ruimtelijke ontwikkeling*. Presentatie voor het symposium Leven met Zout Water, Amsterdam, 22-24 september 2007. Royal Haskoning.

Milieu- en Natuurplanbureau, *Nederland Later. Tweede Duurzaamheidsverkenning, deel Fysieke leefomgeving Nederland*. Bilthoven: MNP-publicatienummer 500127001/2007.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Viskweek in Nederland - Een aanzet voor een nationale agenda ten behoeve van verdere duurzame ontwikkeling van de viskweek*. Ministerie van LNV, februari 2004.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Kiezen voor landbouw; Een visie op de toekomst van de Nederlandse agrosector*, 2005.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Sector special Aquacultuur*. Berichten Buitenland Sectorspecial, nummer 4, Ministerie van LNV, april 2008.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, *Stroomgebiedbeheerplan Rijndelta (hoofdrapport en kaartenatlas)*. www.kaderrichtlijnwater.nl, December 2008.

Ministerie van Volkshuivering, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, *Nota Ruimte: Ruimte voor Ontwikkeling*. Den Haag: Ministeries van VROM, LNV, VenW en EZ, 2004.

Ministerie van VROM, *Structuurvisie Randstad 2040*. www.doemee.vrom.nl/randstad2040/structuurvisie, 2008.

Noordvleugelconferentie, *De kracht van het Landschap; Streefbeeld 2040 en Actieprogramma 2020 voor het Metropolitane Landschap*. Vastgesteld conferentiedocument en besluiten voor de 7e Noordvleugelconferentie 14 december 2007.

Oei, P. (red.), *een kas voor elke woonwijk. Duurzame energie voor de gebouwde omgeving uit de glastuinbouw*. Utrecht: InnovatieNetwerk, Bleiswijk: Stichting Innovatie Glastuinbouw, 2006.

Oei, P., *Op weg naar een smaakvol landschap*. Powerpoint-presentatie, gehouden in september 2008. Terra Incognita/InnovatieNetwerk/Productschap Tuinbouw/Stichting Innovatie Glastuinbouw, 2008.

Overbeek, M.M.M., S. vd. Kroon, H. Leneman en N. Somers, *Landeigenaren in Nationale Landschappen*. Den Haag, LEI, Rapport 7.06.07, 2006.

Planbureau voor de Leefomgeving, *Natuurbalans 2008*. Bilthoven, 2008.

Ploeg, J.D. van der, *The Virtual Farmer: Past, Present and Future of the Dutch Peasantry*, Royal Van Gorcum, Assen, 1999.

Ploeg, B. van der, *Het Weigevoel in het Groene Hart van de Randstad*. Proefschrift Wageningen Universiteit, 2001.

- Polman, N.B.P., en L.H.G. Slangen, 'Institutional design of agri-environmental contracts in the European Union: the role of trust and social capital'. In: *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences* 55:4, pp. 413-430, 2008.
- Praktijkonderzoek Plant en Omgeving (PPO), *Stadslandbouwgijs; stadslandbouw onder de loep*. Lelystad, 2007.
- Provincie Noord-Holland, *Beeldkwaliteitsplan: Ontwikkelingsbeeld Noord-Holland Noord*. 2004.
- Provincie Noord-Holland, *Referentiewaarden voor aquatische systemen in Noord-Holland*. September 2006, 2006.
- Provincie Noord-Holland, *Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland*. Directie Beleid, Sector Ruimtelijke Inrichting, september 2006, 2006a.
- Provincie Noord-Holland, *Greenport Aalsmeer in full color. Toekomstvisie en actieprogramma voor de versterking van het Aalsmeerse sierteelt- en business-complex*. Haarlem, juni 2007.
- Provincie Noord-Holland, *Beleid agrarische bouwpercelen in Noord-Holland*. Interne notitie Directie Beleid, 15-5-2008.
- Provincie Noord-Holland, *Economische atlas van Noord-Holland*. Oktober 2008, 2008a.
- Provincie Noord-Holland, *Agenda Landbouw en Visserij 2008-2011*. Directie Beleid, juli 2008, 2008b.
- Provincie Noord-Holland, *Klimaat-effectschetsboek Noord-Holland*. Opgesteld door Alterra, DHV, het KNMI en de VU. Augustus 2008, 2008c.
- Provincie Noord-Holland, *Werkboek Bouwstenen 1/3 - Basisgegevens*. Opgesteld ten behoeve van de structuurvisie (concept). Oktober 2008, 2008d.
- Raad voor het Landelijk Gebied (RLG), *Samen of apart. Advies over de wenselijkheid van een Agrarische Hoofdstructuur op rijksniveau*. Publicatie RLG 07/07, 2007.

Reitsma, M., Provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit (PARK) Ruimte voor kwaliteit. *Plan van aanpak provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit (PARK), 2007/2008*. 2007.

Rienks, W.A., en A.L. Gerritsen (red.), *Veenweide 25x belicht. Een bloemlezing van het onderzoek van Wageningen*. Wageningen Universiteit en Researchcentrum, 2005.

Rij, E. van, *Improving institutions for green landscapes in metropolitan areas*. Ph.D. dissertation TU Delft. Amsterdam: IOS Press, 2008.

Smit, A.B., H.J.M. Kortstee, N.J. Jukema, J. Meijaard en M. Warmink, *Samenwerking: kansen voor u als ondernemer; Kansen voor lonend, innovatief en sociaal ondernemerschap door onderlinge samenwerking*. Wageningen UR (LEI, PPO en ASG), 2008.

Spruijt, J. T. Vermeulen, E. Beerling, P. Roelofs, G. Heijerman, B. Smit, H. van der Veen, R. van der Meer, J. Helming, M. van Galen en F. Tijnik, *Impact EU-Gewasbeschermingsverordening. Economische impact van de voorgestelde cut-off criteria voor een aantal Nederlandse gewassen*. PPO, LEI en IRS, Lelystad, 2008.

Steenbekkers, A., C. Simon, L. Vermeij en W.J. Spreuwers, *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2008.

Sukkel, W. en B. van der Waal, *Quick scan omschakeling naar biologische landbouw in Noord-Holland anno 2007; knelpunten en oplossingsrichtingen bij omschakeling*. Praktijkonderzoek Plant en Omgeving B.V., Wageningen, 2007.

Taal C., H. Bartelings, A. Klok, J.A.E. van Oostenbrugge. *Visserij in cijfers 2007*. LEI, Den Haag, december 2007.

Velden, D. van der, P.H.N. Bodden, S.M. Veen en J.M. Reitsma, *Robuuste verbinding Noordboog. Verkenning van ecologische knelpunten en mogelijkheden voor een robuuste verbinding tussen Zwanenwater, Amstelmeer en IJsselmeer*.

Landschap Noord-Holland/Provincie Noord-Holland/Bureau Waardenburg. Rapport nr. 05-245, 2005.

Velstra, J., *Verzilting: Wat staat ons te wachten?* Presentatie voor het symposium Leven met Zout Water, Amsterdam, 22-24 september 2007. Acacia Instituut/Vrije Universiteit, 2007.

Windt, N. van der, R. Olde Loohuis, H. Agricola, *De paardehouderij in beeld: Een verkenning naar de landschappelijke verschijningsvorm van de paardenhouderij*. Alterra-rapport 1444, Wageningen, 2007.

Wisse, M., Glastuinbouwmonitor. Powerpoint-presentatie voor de provincie Noord-Holland, gehouden op 6 november 2008.

Wortmann, E.J.S.A., *De Zonneterp - een grootschalig zonproject*. Rapport in opdracht van het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Utrecht, 2005.

Bijlage 1

Lijst van geïnterviewde personen

Naam	Organisatie	Plaats	Datum
Perry de Moel, Sjaak Basting, Kees van Drunen	Ministerie van LNV, Directie Regi- onale Zaken	Utrecht	9 september
Peter Raven	LTO Noord	Amsterdam	12 september
Ard Mooij	LTO Noord	Haarlem	15 september
Erwin van den Berg	STIVAS	Alkmaar	24 september
Jacques Dekker	Seed Valley	Zwaag	25 september
George Koopman	Grootslag	Wervershoof	25 september
Jack Kranenburg	Agriport A7	Middenmeer	25 september
Jan van Aartrijk	Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur	Hillegom	25 september
Barbara van Beijma	Landschap Noord-Holland	Amsterdam	2 oktober
Peter Oei	Agro-Innovatienetwerk	Utrecht	13 oktober
Erwin Cardol	Seed Valley	Alkmaar	16 oktober
Marc van Rijssel- berghe	Stichting Sint Donatus	Texel	23 oktober
Jacob Avis	Cooperatie Aquacultuur Nederland (CAN)	Hoorn	28 oktober
Ton Geraedts	Milieufederatie Noord-Holland	Zaandam	17 november

Bijlage 2

De Noord-Hollandse landbouwsector in cijfers

Tabel B2.1 Bedrijfsstructuur provincie											
	Melkvee-houdertij	Overige graasdieren	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom-kwekerij	Bollen	Glas-groente	Overig-Glas	Overig	Totaal
Aantal bedrijven	1.042	1.404	616	187	106	58	676	69	625	615	5.398
% verandering 1997-2007 totaal	-30	-1	-17	-43	-31	2	-24	-20	-20	-37	-22
Aantal hectaren	47,3	16,1	43,1	26,6	8,2	4,4	17,9	3,4	2,6	24,3	24,9
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	96	25	70	106	63	110	216	148	311	311	157
Verschil ten opzichte van Nederland	-4	-3	25	1	-10	-30	6	-64	4	204	68
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	8	775	127	28	21	6	77	15	28	78	1.163
% verandering 1997-2007	-89	-15	15	-69	-25	0	-55	-21	-43	-43	-48
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	341	540	263	79	47	29	187	30	122	209	1.847
% verandering 1997-2007	-55	11	-33	-59	-41	16	-45	-19	-52	-52	-53
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	562	75	149	39	32	17	117	12	142	144	1.289
% verandering 1997-2007	-24	88	-47	-9	-42	55	-51	-43	-42	-42	-44
Aantal grote bedrijven >150 nge	131	14	77	41	6	6	295	12	333	184	1.099

% verandering 1997-2007	16	17	13	128	-25	100	-14	-37	-10	-10	61
Gezinsinkomen uit bedrijf (gem. 2002-2006) x 1.000 euro b)	55		19	44			41	34	62		37
Gemiddelde leeftijd oudste bedrijfshoofd	51	58	53	50	54	54	50	53	51	51	51
% bedrijven zonder opvolger	45	87	62	66	79	83	63	68	64	59	67
a) Klassegrenzen liggen bij de glas-tuinbouw op 16, 150 en 250 nge; b) Bedrijfstypen zonder inkomen hebben onvoldoende waarnemingen. Bron: CBS-Landbouwtellingen 1990-2007.											

Tabel B2.1a Bedrijfsstructuur Nederland											
	Melkvee-houdertij	Overige grasdieren	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruittelt	Boom-kwekerij	Bollen	Glasgroente	Overig-Glas	Overig	Totaal
Aantal bedrijven	18.899	20.229	11.366	1.053	1.794	2.249	1.736	1.708	3.553	14.154	76.741
% verandering 1997-2007 totaal	-39	1	-22	-39	-31	-9	-25	-48	-36	-42	-29
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	100	25	56	105	71	157	203	410	299	103	94
Aantal hectare	43,9	13,8	40,9	19,9	11,0	8,2	17,8	3,4	2,0	18,9	25,5
Gezinsinkomen uit bedrijf (gem. 2002-2006) x 1.000 euro	48	12	34	33	36	62	34	67	63	34	41
Bron: CBS-Landbouwtellingen 1990-2007.											

Tabel B2.1b Verkaveling

Verandering aantal kavels en grootte huis-
kavel a)

	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glas-groente	Overig-Glas	Overig	Totaal
Aantal kavels per bedrijf	+49	+33	+38	+49	+13	+56	+35	-9	+11	+30	+35
Hectare huiskavel per bedrijf	+16	-29	-29	+18	-25	+90	-10	-69	-13	-21	-36

a) 2004 ten opzichte van 1997.

Bron: CBS-Landbouwrekeningen 1990-2007.

Tabel B2.1c Verbreding

	Agrarisch natuurbeheer	Verkoop aan huis	Verwerking producten	Recreatie	Stalling	Zorg	Energie	Totaal
% bedrijven met verbreding	10,9	3,9	1,1	3,6	4,8	1,2	6,1	19,9

Bron: CBS-Landbouwrekeningen 1990-2007.

Tabel B2.2 Grondgebruik en aantal dieren in 2007 (per deelregio)

Deelregio	Texel	Kop van Noord-Holland	West-Friesland	Noord-Kennemerland	Laag-Holland	Zuidwest-Rijnland	Amstel, Gooi- en Vechtstreek	Noord-Holland totaal
<i>Grondgebruik (hectare)</i>								
Aantal bedrijven	224	1.225	1.257	620	965	646	655	5.592
Bedrijfsoppervlak	11.589	42.838	26.509	15.442	30.893	17.538	9.781	154.589
Cultuurgrond gemeten maat	8.832	38.869	24.453	11.303	29.387	10.600	8.472	131.915
Grasland (inclusief tijdelijk)	4.383	10.869	14.631	7.550	24.488	2.939	7.195	72.054
snijmais	577	1.424	914	511	1.096	100	319	4.941
Overige voedergewassen	0	631	321	31	132	241	0	1.356
Voedergewas % verandering 1997-2007	6	7	-5	-9	-1	-1	11	0
Pootaardappelen	892	4.588	187	250	364	68	0	6.349
Consumptieaardappelen	268	1.220	176	100	611	1.117	98	3.590
Suikerbieten	529	2.848	39	35	506	1.258	130	5.344
Granen	1.007	4.887	370	175	1.146	3.109	290	10.984
Uien	96	650	58	19	167	161	17	1.168
Graszaad	280	1.183	56	16	100	290	0	1.926
Akkerbouwmatige groente	309	1.442	498	76	288	229	17	2.859

Tabel B2.2 Grondgebruik en aantal dieren in 2007 (per deelregio) (vervolg)

Deelregio	Texel	Kop van Noord-Holland	West-Friesland	Noord-Kennemerland	Laag-Holland	Zuidwest/Rijnland	Amstel, Gooi- en Vechts-treek	Noord-Holland totaal
Overige akkerbouw	74	156	129	100	-39	218	3	642
Akkerbouw: % verandering 1997-2007	9	-9	-9	-7	-3	-31	-24	-13
Groenten (opengronds)	11	1.692	2.309	1.016	258	84	8	5.376
Bollenteelt	355	6.889	3.522	1.102	155	234	4	12.262
Pit- en steenvruchten a)	3	57	762	5	51	32	2	911
Klein fruit b)	0	1	13	1	4	0	0	19
Boomkwekerij	2	28	21	13	15	66	92	238
Tuinbouwzaden	14	189	36	4	0	4	0	248
Overige opengrondstuinbouw	30	63	198	143	16	265	22	735
Opengrondstuinbouw: % verandering 1997-2007	-6	10	4	22	3	-2	3	8
Glasgroenten	0	25	57	17	4	6	3	111
Snijbloemen	0	18	133	123	14	93	145	526
Pot- en perkplanten	0	6	12	10	12	74	113	227
Overige glastuinbouw	1	5	13	6	0	11	15	51
Glastuinbouw: % verandering 1997-2007	163	83	18	-4	39	-28	-20	-8

Tabel B2.2 Grondgebruik en aantal dieren in 2007 (per deelregio) (vervolg)

Deelregio	Texel	Kop van Noord-Holland	West-Friesland	Noord-Kennemerland	Laag-Holland	Zuidwest-Rijnland	Amstel, Gooi- en Vechtstreek	Noord-Holland totaal
<i>Dieren (aantallen)</i>								
Melkkoeien	2.855	14.583	18.385	7.592	22.922	1.602	6.854	74.793
Overige fokrunderen	2.340	11.089	14.369	6.314	18.729	1.714	5.812	60.367
Vleesvee (incl vleeskalveren)	3.767	1.568	1.186	1.130	5.721	1.587	2.108	17.067
Schapen (exclusief lammeren)	17.484	15.067	23.364	10.597	36.920	3.331	7.303	114.066
Geiten	216	2.868	1.791	1.716	3.065	373	1.336	11.365
Paarden/pony's	429	1.161	1.030	1.479	2.179	1.736	1.285	9.299
<i>Verandering aantal kavels en grootte huiskavel c)</i>								
Aantal kavels per bedrijf	43,0	39,4	28,3	29,6	29,7	40,2	44,8	35,6
Hectare huiskavel per bedrijf	-33,3	-19,8	-42,2	-48,7	-23,2	-48,7	-47,5	-35,4

a) Onder andere appels, peren, pruimen, morellen; b) Onder andere frambozen, bessen, zure kersen, bramen; c) 2004 ten opzichte van 1997.
Bron: CBS- Landbouwstellingen 1990-2007.

Tabel B2.3

Procentuele verdeling aantallen bedrijven naar grootteklasse per regio in 2007

3a. verticaal = 100%)					
	Zeerklein	Klein	Middelgroot	Groot	Totaal
Kop van Noord-Holland	17	20	25	30	23
West-Friesland	21	22	24	28	23
Laag-Holland	25	19	19	6	18
Zuidwest/Rijnland	7	13	10	11	11
Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	12	10	8	11	10
Noord-Kennemerland	13	12	11	10	11
Texel	4	5	4	3	4
totaal Noord-Holland	100	100	100	100	100
3b. horizontaal = 100%					
	Zeerklein	Klein	Middelgroot	Groot	Totaal
Kop van Noord-Holland	16	30	26	27	100
West-Friesland	19	32	24	24	100
Laag-Holland	31	37	25	7	100
Zuidwest/Rijnland	15	41	22	22	100
Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	25	34	18	23	100
Noord-Kennemerland	25	35	22	18	100
Texel	21	40	25	15	100
Totaal Noord-Holland	22	34	24	20	100

Zeerklein: <16 nge; klein 16-70 nge; middelgroot 70-150 nge; groot >150 nge.
 Voor glastuinbouw gelden afwijkende grenzen: zeerklein: <16 nge; klein 16-150 nge; middelgroot 150-250 nge; groot >250 nge.
 Bron: CBS-Landbouwtellingen 1990-2007.

Tabel B2.4 Ontwikkeling glasareaal naar deelregio (hectare)

		2007				% verandering t.o.v. 1997			
		totaal	groente	bloemen	planten	totaal	groente	bloemen	planten
Kop van Noord-Holland	Gespecialiseerde glastuinders	45	23	13	6	+81	+224	-9	+84
	Overige bedrijven	9	2	5	0	+92	+307	+36	-82
West-Friesland	Gesp.	179	45	116	11	+32	+66	+34	-20
	Overig	35	12	17	1	-24	-24	-29	-21
Laag-Holland	Gesp.	28	3	13	12	+48	+6	-5	+388
	Overig	2	1	1	0	-21	-20	+76	-61
Zuidwest/ Rijnland	Gesp.	166	6	88	68	-29	+45	-35	-21
	Overig	11	0	5	1	-52	-67	-60	-85
Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	Gesp.	273	2	145	116	-19	-85	-31	+4
	Overig	10	1	1	1	+72	-11	-37	+121
Noord-Kennemerland	Gesp.	146	17	116	9	0	-28	+3	+14
	Overig	10	0	6	0	-41	-88	-35	-37
Texel	glas	1	0	0	0	210	0	0	-100
	Overig	0	0	0	0	70	-50	-100	-33
totaal Noord-Holland	Gesp.	837	94	492	223	-7	27	-14	-1
	Overig	78	17	35	4	-22	-29	-32	-52

Bron: CBS-Landbouwstatistiek 1990-2007.

Tabel B2.5 Biologische landbouw per regio (2007)

Deelregio	Texel	Kop van Noord-Holland	West-Friesland	Noord-Kennemerland	Laag-Holland	Zuidwest/Rijnland	Amstel-, Gooi- en Vechtstreek	Noord-Holland To-taal
<i>Alle bedrijven</i>								
aantal bedrijven	224	1.225	1.257	620	965	646	655	5.592
cultuurgrond gemeten maat (ha)	8.832	38.869	24.453	11.303	29.387	10.600	8.472	131.915
idem per bedrijf	39	32	19	18	30	16	13	24
<i>Biologische bedrijven a)</i>								
aantal bedrijven	4	18	17	12	47	10	15	123
cultuurgrond gemeten maat (ha.)	133	588	360	460	1.763	523	438	4.265
idem per bedrijf	33	33	21	38	38	52	29	35
<i>Vergelijking Biologisch t.o.v. alle (alle = 100)</i>								
aantal bedrijven	1,8	1,5	1,4	1,9	4,9	1,5	2,3	2,2
hectare per bedrijf	85	103	109	210	123	319	226	147

a) Alleen volledig biologische bedrijven zijn hier meegerekend. Daarnaast zijn er bedrijven die bezig zijn om te schakelen van conventioneel naar biologisch, en andere die deel biologisch en deels conventioneel werken. In 2006 waren er 90 volledig biologische bedrijven en daarnaast 69 die deels biologisch dan wel in omschakeling waren.

Bron: CBS-Landbouwreclingen 1990-2007.

Tabel B2.5a Vergelijking tussen biologische bedrijven en alle bedrijven per sector

	Melkvee- houderij	Overige grasdiereën	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruitteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glasgroente	Overig-Glas	Overig	Totaal
<i>Alle bedrijven</i>											
aantal	1.042	1.404	616	187	106	58	676	69	625	615	5.398
hectare	47,3	16,1	43,1	26,6	8,2	4,4	17,9	3,4	2,6	24,3	24,9
omvang (nge)	96	25	70	106	63	110	216	148	311	311	157
leeftijd oudste ondernemer	51	58	53	50	54	54	50	53	51	51	51
<i>Biologische bedrijven</i>											
aantal	28	48	3	6	5	0	2	5	3	23	123
hectare	53,1	38,6	43,8	18,1	8,6	0,0	13,6	26,5	3,2	25,4	35,8
omvang (nge)	86	46	91	66	45	0	121	369	472	472	59
leeftijd oudste ondernemer	48	51	54	51	53	0	48	53	43	43	50
<i>Vergelijking Biologisch t.o.v. alle (alle = 100)</i>											
aantal	2,7	3,4	0,5	3,2	4,7	0,0	0,3	7,2	0,5	3,7	2,3
hectare	112	240	102	68	104	0	76	773	125	105	144
omvang (nge)	90	188	130	63	71	0	56	249	152	152	38
leeftijd oudste ondernemer	96	88	103	102	99	0	95	100	84	84	97

Tabel B2.5a Vergelijking tussen biologische bedrijven en alle bedrijven per sector (vervolg)

	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glasgroente	Overig-Glas	Overig	Totaal
<i>En voor Nederland:</i>											
aantal	1,6	1,3	1,4	4,2	3,3	0,7	0,3	2,8	0,2	2,4	1,6
hectare	119	378	164	67	60	268	132	269	90	149	163
omvang (nge)	92	235	154	50	64	129	117	218	90	81	119

Bron: CBS-Landbouwrekeningen 1990.2007.

Tabel B2.6 Bedrijfsstructuur per deelregio

6a. Texel

	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruittelt	Boomkweke- rij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal
Aantal bedrijven	36	59	35	1	1	0	41	0	1	50	224
% verandering 1997-2007 totaal	-45	-12	-15	0	-50	-100	-24	0	0	22	-18
Aantal hectare per bedrijf	48,8	27,9	51,7	0,5	3,1	.	14,4	.	3,7	61,0	39,6
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	93	38	80	6	22	.	119	.	133	115	86
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	0	18	13	1	0	0	5	0	0	9	46
% verandering 1997-2007		-31	86				-50			29	-8
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	11	33	8	0	1	0	12	0	0	24	89
% verandering 1997-2007	-59	0	-50		-50	-100	-33		-100	71	-21
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	22	6	7	0	0	0	12	0	1	7	55
% verandering 1997-2007	-37	20	-22				-33			-22	-28
Aantal grote bedrijven > 150 nge	3	2	7	0	0	0	12	0	0	10	34
% verandering 1997-2007	-25	-33	-22				50			-9	-3

6b. Kop van Noord-Holland												
	Melkvee- houderij	Overige graslanden	Akkerbouw (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glasgroente	Overig glas	Overig	Totaal		
Aantal bedrijven	181	159	319	67	4	3	292	6	29	165	1.225	
% verandering 1997-2007 totaal	-27	-20	-29	-22	-33	0	-30	0	-19	-27	-27	
Aantal hectare per bedrijf	49,2	14,2	43,8	21,1	9,6	26,1	25,7	22,4	1,9	29,5	32,3	
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	107	24	78	67	68	344	307	288	200	119	139	
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	1	103	48	13	0	0	14	1	2	19	201	
% verandering 1997-2007	-89	-16	9	-46	-100	-100	-60		-33	-17	-24	
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	44	45	130	35	2	0	48	4	6	52	366	
% verandering 1997-2007	-57	-35	-27	-31	0	-100	-43	-20	-60	-49	-40	
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	101	10	94	12	2	1	44	0	9	51	324	
% verandering 1997-2007	-11	100	-51	50	-33		-56		-25	-35	-36	
Aantal grote bedrijven >150 nge	35	1	47	7	0	2	186	1	12	43	334	
% verandering 1997-2007	52	-50	27	133			-6	0	100	79	14	

6c. West-Friesland												
	Melkvee- houderij	Overige graslanden	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal	
Aantal bedrijven	266	202	54	81	86	5	151	39	165	208	1.257	
% verandering 1997-2007 totaal	-32	-18	80	-50	-36	67	-54	-7	13	-40	-31	
Aantal hectare per bedrijf	44,5	11,0	20,2	29,2	8,7	2,4	14,1	1,6	4,2	17,1	19,8	
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	94	17	36	139	69	111	175	147	264	242	138	
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	3	131	30	9	13	1	18	10	11	17	243	
% verandering 1997-2007	-80	-22	58	-76	-28		-63	-23	10	-69	-37	
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	89	67	16	26	40	3	50	19	33	61	404	
% verandering 1997-2007	-49	-12	100	-71	-37	200	-57	12	-33	-59	-46	
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	141	4	3	18	27	0	30	4	38	39	304	
% verandering 1997-2007	-19	100	50	-22	-40	-100	-58	-33	-7	-57	-33	
Aantal grote bedrijven >150 nge	33	0	5	28	6	1	53	6	83	91	306	
% verandering 1997-2007	27		400	155	-25		-42	0	80	78	27	

6d. Noord-Kennemerland												
	Melkvee- houderij	Overige graslanden	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal	
Aantal bedrijven	101	182	16	33	2	5	101	13	95	72	620	
% verandering 1997-2007 totaal	-47	-5	-11	-60	-33	-29	-36	-43	-32	-51	-35	
Aantal hectare per bedrijf	50,5	15,7	18,7	29,4	1,9	1,0	10,7	2,2	2,4	13,7	18,8	
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	99	25	41	105	9	22	141	150	292	141	117	
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	0	99	8	4	2	2	25	3	5	9	157	
% verandering 1997-2007	-100	-21	14	-85		0	-47	200	67	-57	-35	
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	36	70	6	17	0	3	36	1	20	27	216	
% verandering 1997-2007	-55	25	-14	-61	-100	-40	-41	-86	-55	-68	-45	
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	54	9	1	7	0	0	19	6	23	17	136	
% verandering 1997-2007	-36	0	-50	-22			-21	-25	-49	-47	-36	
Aantal grote bedrijven >150 nge	11	4	1	5	0	0	21	3	47	19	111	
% verandering 1997-2007	-42	100	-50	67			-16	-57	-2	90	-4	

% bedrijven met verbreding:																				
	Agrarisch na- tuurbeheer	4,0	Verkoop aan huis	2,3	0,8	Verwerking producten	1,6	Recreatie	2,8	0,2	Zorg	1,6	Energie	9,4	Totaal	Idem (zonder natuurbeheer en stalling)	5,3			
	a) Klassegrenzen liggen bij de glastuinbouw op 16, 150 en 250 rge.																			

6e. Laag-Holland												
	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal	
Aantal bedrijven	315	496	64	3	10	1	11	3	21	41	965	
% verandering 1997-2007 totaal	-42	0	-24	-50	-55	-50	-42	-40	24	-28	-23	
Aantal hectare per bedrijf	50,5	18,5	43,5	44,3	4,9	14,0	9,4	1,3	3,3	32,8	30,8	
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	99	25	66	151	35	148	84	64	431	114	66	
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	2	263	16	1	4	0	1	0	1	7	295	
% verandering 1997-2007	-88	-13	78		-56		0	-100	-50	-61	-18	
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	97	200	28	0	4	0	8	2	5	13	357	
% verandering 1997-2007	-62	9	-43	-100	-50	-100	14	0	25	-28	-33	
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	178	29	13	1	2	1	1	1	5	14	245	
% verandering 1997-2007	-25	222	-35	-50	-60	0	-75	-50	25	-7	-18	
Aantal grote bedrijven >150 nge	38	4	7	1	0	0	1	0	10	7	68	
% verandering 1997-2007	15		17				-86		43	17	15	

% bedrijven met verbreding:		14,7	Verkoop aan huis	2,4	1,0	2,6	2,8	1,0	1,8	19,6	Idem (zonder natuurbeheer en stalling)	6,5												
a) Klassegrenzen liggen bij de glastuinbouw op 16, 150 en 250 nge.																								

6f. Zuidwest/ Rijnland												
	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruiteelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal	
Aantal bedrijven	26	105	115	2	1	21	72	5	166	60	573	
% verandering 1997-2007 totaal	-51	44	-46	-33	-50	75	-36	-50	-48	-48	-37	
Aantal hectare per bedrijf	41,8	15,9	51,8	47,6	23,9	2,5	9,1	1,5	1,6	16,7	19,0	
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	82	34	66	85	108	74	131	99	258	65	125	
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	0	44	9	0	0	1	11	0	7	14	86	
% verandering 1997-2007	-100	5	-59			-50	-52	-100	-68	-13	-37	
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	13	50	67	1	0	10	29	3	37	25	235	
% verandering 1997-2007	-43	108	-47	0		67	-44	0	-63	-60	-41	
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	10	9	31	1	1	9	11	0	43	13	128	
% verandering 1997-2007	-55	80	-40	0	-50	200	-52	-100	-50	-48	-42	
Aantal grote bedrijven >150 nge	3	2	8	0	0	1	21	2	79	8	124	
% verandering 1997-2007	50	0	-33	-100		0	50		-29	-33	-20	

% bedrijven met verbreding:																				
	Agrarisch na- tuurbeheer	2,5	Verkoop aan huis	2,9	Verwerking producten	0,8	Recreatie	1,5	Stalling	2,3	Zorg	0,1	Energie	0,3	Totaal	7,5	Idem (zonder natuurbeheer en stalling)	4,5		
a) Klassegrenzen liggen bij de glastuinbouw op 16, 150 en 250 rge.																				

6g. Amstel-, Gooi- en Vechtstreek											
	Melkvee- houderij	Overige grasdiere	Akkerbouw	Groenten (opengronds)	Fruittelt	Boom- kwekerij	Bollen	Glastuinbouw	Overig glas	Overig	Totaal
Aantal bedrijven	117	201	13	0	2	23	8	3	148	19	534
% verandering 1997-2007 totaal	-37	14	-19	-100	100	35	-43	-70	-42	-42	-25
Aantal hectare per bedrijf	40,0	13,8	50,2	.	2,1	4,0	1,8	0,6	1,9	6,4	16,2
Gemiddelde bedrijfsgrootte (nge)	80	22	61	.	9	129	43	44	444	121	161
Aantal zeer kleine bedrijven 3-16 nge a)	2	117	3	0	2	2	3	1	2	3	135
% verandering 1997-2007	-87	-6	50	-100		100	-63		-78	-70	-21
Aantal kleine bedrijven 16-70 nge	51	75	8	0	0	13	4	1	21	7	180
% verandering 1997-2007	-45	74	0	-100	-100	44	0	-67	-49	-46	-17
Aantal middelgrote bedrijven 70-150 nge	56	8	0	0	0	6	0	1	23	3	97
% verandering 1997-2007	-21	60	-100			20	-100	-50	-59	-70	-37
Aantal grote bedrijven >150 nge	8	1	2	0	0	2	1	0	102	6	122
% verandering 1997-2007	33	-67	100			0	0	-100	-32		-27

Bijlage 3

Drijvende krachten Nederlandse bloembollenteelt

Robert Stokkers

Inleiding

Het areaal bloembollen is gestegen van 14.300 ha in 1980 tot 23.600 ha in 2004, een toename van gemiddeld 2,1% per jaar. De belangrijkste gewassen én groeiers zijn tulp en lelie. Het aantal bedrijven met bloembollen is in diezelfde periode gedaald van 4.920 tot 2.360, een afname van gemiddeld 3,0% per jaar. Dit resulteerde in een enorme schaalvergroting in de periode 1980-2004 van 3 tot 10 ha per bedrijf. Het aantal gespecialiseerde bloembollenbedrijven is gedaald van 2.400 in 1980 tot 1.120 in 2004, eveneens een afname met gemiddeld 3,0% per jaar. Het aandeel gespecialiseerde bloembollenbedrijven in het totaal aantal bedrijven met bloembollen is daarmee onveranderd op bijna 50% gebleven (CBS).

Markt

Nederland heeft in de wereld een zeer dominante positie in de productie en handel van bloembollen. Het aandeel van Nederland in de wereldproductie bedraagt 70% en het aandeel in de wereldhandel is zelfs 80%. Ook de bloembollenproductie op het zuidelijk halfrond is vrijwel volledig in Nederlandse handen. In feite ondervindt de Nederlandse bloembollensector geen noemenswaardige concurrentie van het buitenland (Van Meijl et al., 2001; Schreuder et al., 2002).

Van de totale Nederlandse bloembollenproductie blijft in eerste instantie een kwart in Nederland. Hiervan wordt 95% gebruikt in de Nederlandse broeierij voor de productie van bolbloemen en de resterende 5% is bestemd voor droogverkoop. De Nederlandse bolbloemen worden vervolgens voor het merendeel geëxporteerd. Driekwart van de Nederlandse bloembollen wordt direct geëxporteerd naar het buitenland. Hiervan wordt 55% gebruikt in de buitenlandse broeierij en is 45% bestemd voor de droogverkoop. Overigens groeit de afzet naar de Nederlandse broeierij sterker dan de export (Bethe et al., 2002; Stokkers et al., 2004; Van der Veer, 2004).

De belangrijkste importeurs van Nederlandse bloembollen zijn de Verenigde Staten (19%), Japan (12%), Duitsland (12%), het Verenigd Koninkrijk (10%), Italië (7%) en Frankrijk (7%). Met uitzondering van de afgelopen twee jaren groeit de

export naar de Verenigde Staten, Japan en het Verenigd Koninkrijk nog steeds, maar daalt de export naar Duitsland, Italië en Frankrijk licht. Nieuwe markten in Oost-Europa en het Verre Oosten bieden echter nog interessante mogelijkheden (Bethe et al., 2002; Van der Veer, 2004).

De exportwaarde van Nederlandse bloembollen is sinds 1980 met gemiddeld 3,4% per jaar gestegen. In de seizoenen 2002/2003 en 2003/2004 was de exportwaarde echter lager dan in het seizoen 2001/2002. De Nederlandse exporteurs wijten deze tegenvallende resultaten aan de algehele economische malaise in de wereld en de ongunstige wisselkoers van de euro ten opzichte van de dollar. Door de tegenvallende export staan de prijzen onder druk en is het areaal bloembollen in het seizoen 2004/2005 voor het eerst sinds jaren gekrompen (Van der Veer, 2004; Agriholland d.d. 19-08-2004 en 11-02-2005).

De marktvaart naar bloembollen en het areaal Nederlandse bloembollen is dus sterk afhankelijk van de economische situatie op de belangrijkste exportbestemmingen en de euro-dollarwisselkoers. Ondanks de huidige economische recessie wordt tot 2015 nog steeds een bescheiden groei van de marktvaart verwacht.

Consumententrends

Gemak, beleving en exclusiviteit zijn drie belangrijke trends voor de consumenten van sierteeltproducten. Bloembollen vormen nog steeds een uitgestelde belofte, terwijl de consument direct bij aankoop een visueel aantrekkelijk product wil hebben. Daarom sluiten bolbloemen veel beter aan bij de heersende consumententrends. De concurrentie van bloembollen en bolbloemen komt uit de productgroepen pot- en perkplanten en snijbloemen (Van Meijl et al., 2001; Bethe et al., 2002).

De professionele broeier van bolbloemen stelt hoge eisen aan de kwaliteit en het assortiment en wil bij voorkeur jaarrond telen. Het massasegment wordt afgezet via de supermarkt en bouwmarkt en het exclusieve segment via de bloemist en het tuincentrum. Het marktaandeel van de bloemist neemt af ten opzicht van de overige verkoopkanalen (Bunte en Deneux, 2001; Van Meijl et al., 2001).

De belangrijkste kanalen voor de droogverkoop in het buitenland zijn de supermarkt (26%), het tuincentrum (25%), het postorderbedrijf (19%) en de bouwmarkt (14%). De supermarkt en bouwmarkt spelen vooral in op de gemakstrend en het tuincentrum en postorderbedrijf meer op de behoefte van de consument aan exclusiviteit. De verkoop via de supermarkt/bouwmarkt enerzijds en het tuincentrum/postorderbedrijf anderzijds zijn de afgelopen tien jaar redelijk in

evenwicht (Van der Veer, 2004). De verwachting is dat voornoemde consumententrends tot 2015 in dezelfde mate zullen doorzetten.

Keten

Naast de schaalvergroting in de bloembollenteelt is ook sprake van schaalvergroting in de detailhandel, groothandel in bloembollen en bolbloemen en in de broeierij van bolbloemen. De afnemers van bloembollen en bolbloemen zullen steeds meer rechtstreeks zaken gaan doen met grote service providers. Door horizontale en/of verticale ketensamenwerking kunnen dit zowel grote handelsbedrijven als telers (verenigingen) zijn. De verwachting is dat deze ontwikkelingen in de keten tot 2015 in gelijke mate zullen doorgaan.

Technologie

De groeiende marktvraag naar bloembollen wordt niet alleen gedekt door de uitbreiding van het areaal bloembollen, maar ook door een stijging van de productiviteit. Door de voortschrijdende technologie stijgt de productie per hectare namelijk met ruim 1% per jaar. Naar verwachting zal deze productiviteitsstijging tot 2015 doorzetten (Bethe et al., 2002).

In de periode 1990-1995 heeft een belangrijke innovatie plaats gehad. De nettenteelt heeft een (eenmalige) impuls gegeven aan het ruimtegebruik en de productiviteit door de mogelijkheid te bieden om tulpen op zwaardere kleigronden te telen. Hierdoor is een deel van de tulpenteelt naar West-Friesland teruggehaald en is de schaalvergroting in dit productiegebied in de jaren negentig extra gestimuleerd (Bremmer et al., 2002; Smit en Venema, 2004).

Tot 2015 zijn in de bloembollenteelt geen andere ingrijpende innovaties te verwachten

Ruimte

De duinzandgronden in Noord- en Zuid-Holland zijn bij uitstek geschikt voor bloembollen voor de droogverkoop en export. In deze afzetkanalen is een schone, gave huid een belangrijk verkoopcriterium en deze is op zandgrond beter te realiseren dan op zavel- of kleigrond. In de traditionele productiegebieden met permanente bloembollenteelt op zand (Bollenstreek, Kennemerland en Noorderlijk Zandgebied) liggen echter ruimteclaims voor woningbouw, waterberging, natuur- en landschapsbeheer en recreatie. Samen met de vraag naar geschikte grond uit de bloembollensector zelf zorgt dit voor een toenemende ruimtedruk en stijgende grondprijzen (Bethe et al., 2002; Schreuder et al., 2002).

Het beleid en de inspanningen van de provincie Noord-Holland zijn erop gericht om de permanente bloembollenteelt op zand binnen de provincie te behouden en ruimte te bieden voor groei door deze deels van de traditionele naar andere of nieuwe productiegebieden in Noord-Holland Noord te verplaatsen (Bout, 2003; Smit en Venema, 2004).

In de overige productiegebieden op klei- en zavelgrond (West-Friesland, Flevoland) en zandgrond (Noordoost- en Zuidoost-Nederland) worden bloembollen geteeld in een rotatie van 1 op 6 met akkerbouwgewassen en gras. De gespecialiseerde bloembollenbedrijven met tulpen of lelies ruilen hiertoe grond met of huren grond van akkerbouwers en veehouders. Hieraan ontleent de term 'reizende bollenkraam' haar oorsprong. In deze productiegebieden is de ruimtedruk minder sterk voelbaar en is er nog voldoende ruimte voor uitbreiding van het bloembollenareaal (Bremmer et al., 2002; Schreuder et al., 2002).

De verwachting is dat tot 2015 net als in de afgelopen 25 jaar in de gewenste uitbreiding van het bloembollenareaal kan worden voorzien.

Milieu

Door de voortschrijdende technologie en de investeringsruimte in de bloembollensector zal tot 2015 zonder al te veel problemen aan de maatschappelijke wens naar duurzame bloembollenteelt en de eisen van het gewasbeschermings- en mineralenbeleid kunnen worden voldaan. Voor het realiseren van de waterkwaliteitseisen in de permanente bloembollenteelt op zandgronden lijkt echter een aanpak op gebiedsniveau noodzakelijk. In zogenaamde projectvestigingen is een scheiding mogelijk van de waterhuishouding tussen de bloembollenteelt en haar omgeving (Bethe et al., 2002; Bout, 2003; Smit en Venema, 2004).

Conclusie

Verreweg de belangrijkste drijvende kracht voor de Nederlandse bloembollenteelt is de ontwikkeling van de marktvraag in de wereld naar bloembollen. Deze vraag wordt bepaald door de economische groei in de belangrijkste afzetlanden en de wisselkoers tussen de euro en de dollar. Bij de verwachte bescheiden groei van de marktvraag tot 2015 zal de schaalvergroting in de Nederlandse bloembollensector in iets mindere mate doorzetten dan in de afgelopen 25 jaar.

Literatuur

Bethe, F.H., H. Dijkstra, R. Leopold, R.C.M. Merkelbach, R.A.M. Schreuder, R. Stokkers en E. Weststein, *Duurzame bloembollenteelt op zandgrond in de provincie Noord-Holland*. Alterra/LEI/PPO. Intern rapport, Wageningen, 2002.

Bremmer, J., H. van der Meulen en R. Stokkers, *Groei en bloei in West-Friesland*. LEI, Rapport 4.02.04, Den Haag, 2002.

Bout, R.M., *Ruimte voor bollen*. Afdeling onderzoek provincie Noord-Holland, Rapport 2003.10, Haarlem, 2003.

Bunte, F., en S. Deneux, *Tweestromenland, De Nederlandse sierteeltketen in 2012*. LEI, Intern rapport, Den Haag, 2001.

Meijl, H., A. Wolters, R. Thoen en H. Vis, *Floriade studies 2002: Internationale concurrentie Nederlandse tuinbouw*. LEI, Intern rapport, Den Haag, 2001.

Schreuder, R., A.J. Snoek, R. van der Laan, N. Reijers en R.W. van der Meer, *Met hakken over de sloot, Een schets van het ontwikkelingsperspectief van de bloembollenteeltbedrijven in de oude teeltgebieden op zand*. PPO, Lisse, 2002.

Smit, A.B., en G.S. Venema, *Langetermijnperspectieven voor de landbouw in de provincie Noord-Holland, Een doorkijk van 2004 naar 2015*. LEI, Rapport 6.04.11, Den Haag, 2004.

Stokkers, R., F. Vogel, L. Balk-Teuws en J.E. Jansma, *Ketenanalyse biologische bloembollenteelt*. LEI/PPO. Intern rapport, Den Haag, 2004.

Veer, A. van der, *Export bloembollen naar afzetkanaal 2002/2003*. Product-schap Tuinbouw, Rapport PT 2004-10, Zoetermeer, 2004.

Bijlage 4

Samenvatting 'De Kop omhoog' - Agrarische visie Noordelijk Zandgebied periode 2008-2015

Robert Stokkers

Beschrijving plangebied

Het plangebied wordt omsloten door de gemeentegrenzen van Den Helder, Anna Paulowna en Zijpe. De bodem in dit gebied bestaat voor het overgrote deel uit door de zee afgezette ('mariene') zandgronden, afgezet op een kleiige ondergrond. Deze bodem is buitengewoon geschikt voor het telen van vrijwel alle soorten bloembolgewassen, en in combinatie met de klimaats- en andere factoren zelfs uniek. In het oostelijk deel van het gebied is akkerbouw de overheersende agrarische opengrondsteelt. In delen van het gebied zijn ook van oudsher veeteeltbedrijven gevestigd. Het (zee)klimaat van het gebied zorgt voor een gematigde temperatuur in zomer en winter. De gematigde temperaturen en de windomstandigheden zijn voorts van belang voor het onderdrukken van de verspreiding van een aantal plantenziekten. Het uitblijven van extreme temperaturen is gunstig voor de ontwikkeling van de gewassen. Daarnaast zorgt de goede lichtintensiteit en bodemstructuur voor optimale groei omstandigheden.

Ruimtelijke ordening, Natuurontwikkeling en Water

Het areaal bloembollenteelt in het plangebied is in de periode van 1998-2007 toegenomen tot ruim 6.100 ha bij een in deze periode dalend areaal cultuurgrond. Bedrijven in dit gebied hebben daarnaast op uitgebreide schaal contractteelten elders in Nederland en daarbuiten. Overwegingen van schaalvergroting en vruchtwisseling speelden en spelen daarbij een belangrijke rol.

Het areaal akkerbouw in het plangebied heeft zich in deze periode ontwikkeld tot 2.576 ha. De structureel sterk verbeterde situatie op de wereldmarkt maakt dat bedrijven in deze sector weer kunnen en willen investeren en uitbreiden. De oppervlakte grasland voor veehouderij in deze periode bleef in deze periode ongeveer gelijk (bijna 3.300 ha).

De ruimteclaims in het westen van Nederland zijn talrijk en niet zelden strijdig. In de vigerende nota Ruimte gelden Kennemerland en het Noordelijk Zand-

gebied, inclusief Hollands Bloementuin als landbouwontwikkelingsgebied. Samen met de Greenport Bloembollenstreek vormen zij het Hollands Bollandistrict.

Voor de gemeenten Anna Paulowna en Zijpe heeft Stivas onderzoek verricht naar de ontwikkeling van het agrarische gebied. Hierin is ook een grondbalans uitgewerkt. Voor deze twee gemeenten tezamen bedraagt de grondbalans - 685 ha voor de bloembollensector, dat wil zeggen dat er voor deze sector bij autonome ontwikkeling een nettogrondtekort bestaat in het gebied. Ook zijn er tal van ruimteclaims op bestaand bollenareaal, die gezamenlijk 874 ha beslaan. De totale grondbehoefte is daarom, dus 1.559 ha. Om die reden houdt de sector vast aan de bestaande reservering van 1.250 ha in het Ontwikkelingsbeeld Noord-Holland Noord en wenst zij ook compensatie voor het overige grondoppervlak. Heroverweging van de locatie van deze reservering is noodzakelijk, getuigd op de veelheid aan ruimtelijke ontwikkelingen in het beoogde gebied (Wieringermeer). De sterk herstellende marktsituatie maakt dat na een periode van afname ook vanuit akkerbouw en veehouderij de vraag naar ruimte weer toeneemt.

Het voor de agrarische bedrijfsontwikkeling ongunstige ruimtelijke toekomstbeeld voor de agrarische sector in dit gebied maakt dat het noodzakelijk is planologische actie te ondernemen om de continuïteit op deze hoogwaardige unieke landbouwgronden naar de toekomst te verzekeren.

Het is voorts tijd de mening over de waarde van landbouwgronden bij te stellen. De toenemende wereldvraag naar voedsel en het mondiale belang van dit gebied voor de productie van bloembollen en uitgangsmateriaal voor onder andere aardappelteelt spreken in dezen boekdelen.

Om de noodzakelijke schaalvergroting van bedrijven te kunnen faciliteren én het open landschap van het gebied veilig te stellen naar de toekomst, moet naar de mening van de sector het provinciaal beleidskader Ruimte voor Ruimte worden verankerd in het beleid van de gemeenten in de regio: minder maar grotere (minimaal 2 ha) bouwkvelds voor groter wordende bedrijven en een afname van de bebouwingsdichtheid van het gebied.

In het plangebied zijn en worden diverse projecten voorzien en plannen gepresenteerd die natuurontwikkeling tot doel hebben. Omvangrijke projecten of plannen hebben onder andere betrekking op Natura 2000 gebieden (onder andere binnenduinderand), de Noordboog, EHS of (toekomstige) waterberging. Daarnaast zijn tal van kleinere claims of plannen naar buiten gebracht (eendenkooien, diverse verbindingzones, en andere). Van al deze ruimteclaims gaat een planologische schaduwwerking uit, die tot onduidelijkheden en onzekerheden leidt bij gevestigde agrarische bedrijven. Die onzekerheid wordt nog versterkt door het

feit dat Natura 2000 gebieden een omvangrijke externe werking kunnen hebben buiten de begrenzing van het gebied, afhankelijk van de invulling van de beheersplannen voor deze gebieden. Voorkomen moet worden dat door bovengenoemde claims en daaraan gerelateerde regelgeving (geluid, externe werking van natuurgebieden, en andere) bedrijven 'op slot' worden gezet.

Naar de mening van de agrarische sectoren in het gebied moet de kwalificatie in de nota *Ruimte* leidend zijn. Er mag dan ook geen landbouwareaal verloren gaan en economisch verantwoorde bedrijfsvoering op dit areaal moet mogelijk blijven. Grond die wordt onttrokken, voor welke doelstelling ook, moet vanuit die visie dan ook binnen het gebied gecompenseerd worden. Daarbij geldt dat 'de bestemming het eigendom volgt'. Ook is het belangrijk dat eventuele buffering van Natura 2000-gebieden intern plaatsvindt, of dat doelstellingen via de beheersplannen worden afgestemd op de aanwezige agrarische productiemogelijkheden. Met betrekking tot de Noordboog wordt geconstateerd dat van de hieromtrent gemaakte afspraken over maatwerk en vrijwillige deelname weinig terecht komt. Van maatwerk is niets gebleken en bij agrarische ondernemers bestaat geen enkele behoefte voor medewerking. Voldoende reden voor de sector om te bepleiten dat de ambities voor realisatie van de Noordboog in het gebied worden ingetrokken. De sector vraagt meer aandacht van overheden en terreinbeheerders voor de beperking van schade voor agrariërs door (een gebrek aan beheer van) onkruiden en wild.

Het waterbeleid voor het plangebied is vastgelegd in het provinciaal waterplan 2006. In het Noordelijk Zandgebied zijn vergunningen van kracht voor onderbemalingen. Verder ligt er vanuit het WB 21 in het gebied een opgave voor het oplossen van het waterbergingsvraagstuk.

De sector erkent het belang van een goede waterkwaliteit, heeft inspanning daartoe verricht en zal deze ook in de komende jaren verrichten. De aan- en afvoer van zoet water naar en van het gebied zijn op dit ogenblik na goed overleg naar tevredenheid georganiseerd, evenals het lokale peilbeheer. Om verzilting van het gebied te voorkomen (door zeespiegelstijging en kwel, door diverse water- en ruimtelijke plannen) moet voldoende zoet water door het gebied kunnen blijven stromen, ook in de toekomst. Een verhoging van de zoutconcentratie van het water zal snel resulteren in ingrijpende schade aan de gewassen en is daarom, dus niet acceptabel. De agrarische sector heeft begrip voor het belang van (een voldoende onderbouwde behoefte aan) waterbergend vermogen in de toekomst, maar houdt ook vast aan het enorme landbouwbelang. Zij constateert een toenemende spanning tussen de diverse beleidsdoelstellingen terzake (agrarische functies versus natuurfuncties, vernatting versus vergroting bergend

vermogen, zoet versus zilt water). De sector is bereid in gesprek te gaan met de overheid en waterschap over verbeteringen in de watergangeninfrastructuur. Daarbij zal ook de gemaalcapaciteit in het gebied aan de orde moeten kunnen worden gesteld.

Economische ontwikkeling

De bloembollensector in Nederland heeft een dominante mondiale positie. Circa 60% van de productie vindt in Nederland plaats en meer dan 90% van de handel verloopt via Nederland. Zij draagt door de grote exportwaarde veel bij aan het overschot op de nationale betalingsbalans. Het Noord-Hollands Zandgebied is het grootste teeltgebied van bloembollen ter wereld. Het belang van de bloembollenteelt in de regio is voorts aanzienlijk groter dan de grondgebruikcijfers doen vermoeden. De bollenbedrijven laten namelijk op aanzienlijke schaal teelt van gewassen (onder andere lelie) in contract uitvoeren buiten het plangebied (elders in Nederland, internationaal). Het betreft ten minste 2.000 ha. De (inter)nationale rol van de sector, ook die uit de regio, wordt hierdoor vergroot.

Het aantal bollenbedrijven in het plangebied is in deze periode gedaald (tot 250), maar de omvang, de toegevoegde waarde en de bijdrage aan de sectorale exportwaarde van deze bedrijven zijn gegroeid. Dit past in de langjarige ontwikkeling van schaalvergroting en deze ontwikkeling zal doorzetten.

Vanaf 2003 hebben delen van de bloembollensector, met name die welke gericht zijn op de 'droogverkoop'-markt, te kampen gehad met een stagnatie in de groei van de afzet. Ook bedrijven in het Noordelijk Zandgebied worden hierdoor geraakt. Oorzaken zijn de veel duurder geworden euro ten opzichte van de dollar als mondiale valuta, en wijzigingen in de afzetketen. De sector is zich aan het aanpassen aan deze wijzigingen (andere toepassingen en presentatie van producten, aanpassingen in de organisatie van de afzetketen, marketing, en dergelijke). Door deze aanpassingen zal de regio zijn sterke positie in de markt herwinnen.

Een aantal bloembollenbedrijven in de regio produceert (ook) lelies. Sedert het begin van de 21e eeuw wordt, gedreven door seizoenvoordelen en in het algemeen door Nederlandse bedrijven, een toename waargenomen van lilieteelt op het zuidelijk halfmond. De groei van het totale productie aanbod is sneller gegaan dan de groeiende wereldmarkt aankon. De hoge kosten van deze teelt maken dat areaalcorrecties zullen plaatsvinden en een nieuw evenwicht zich zal instellen.

Bollenteelt is een kapitaal- en kennisintensieve, marktgerichte agrarische activiteit. De toekomst- en marktgerichte bedrijven worden geleid door onderne-

mers die zich staande kunnen houden binnen dit sterk veranderende sociaal-economische en maatschappelijke speelveld.

De akkerbouw is sterk in herstel. De opkomst van de mondiale economie, de liberalisering van de EU-landbouwsector en de behoefte aan energiegewassen vormen hiervoor de verklaringen. Verwacht wordt dat deze trend aanhoudt. Het aantal akkerbouwbedrijven in het gebied zal in de komende jaren naar verwachting verder dalen, wat gepaard gaat met verdere schaalvergroting van bestaande bedrijven. De sterker positie van de sector zal zich uiten in investeringen en drang tot uitbreiding.

De veehouderijsector maakt een gunstige periode door. Verklaring daarvoor vormen de stijging van de melkprijzen onder invloed van de groeiende wereldvraag naar voedsel en de liberalisering van het EU-landbouwbeleid. Bedrijven in Noordwest-Europa hebben een uitstekende uitgangspositie om hun aandeel in de wereldmarkt verder te versterken.

Duurzaamheid

De agrarische sector heeft in het afgelopen decennium grote stappen vooruit gezet met betrekking tot duurzame bedrijfsvoering.

De plantaardige teelten, waaronder de bloembollenteelt en de akkerbouw, hebben het gebruik van en in het bijzonder de milieubelasting door het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen vergaand (88-93% minder belasting in 2005 ten opzichte van 1998 voor akkerbouw respectievelijk bloembollen) weten terug te dringen door bewuster gebruik en keuze van milieuvriendelijker middelen, andere toepassingstechnieken, en gerichte emissie maatregelen. De doelstellingen van het Meerjarenplan Gewasbescherming en het Convenant Gewasbescherming (95% minder milieubelasting in 2010 ten opzichte van 1998) zullen naar verwachting gerealiseerd worden. De AMvB Landbouw Milieubeheer, de WVO-vergunningen (voor gespecialiseerde bollenbedrijven), het Lozingenbesluit Open Teelt en Veehouderij en het toelatingsbeleid van gewasbeschermingsmiddelen hebben aan dit goede resultaat bijgedragen. Het vigerende beleid van de sectoren zal in de periode tot 2015 worden voortgezet. Verwacht wordt dat de sector in 2015 zal voldoen aan de doelstellingen van de Kader Richtlijn Water inzake gewasbeschermingsmiddelen.

Alle drie de agrarische sectoren hebben een intensief mestbeleid gevoerd, gericht op het verminderen van de input van en emissies door met name stikstof en fosfaat. In de periode sedert 1998 zijn inputreducties gerealiseerd van tientallen procenten (-35 tot -50%). De regelgeving (Minas, gevolgd per 2006 door het nieuwe mestbeleid) heeft hieraan mede bijgedragen. De sector voldoet

in het plangebied aan de doelstellingen van het nitraatbeleid (< 50 mg/l nitraat in het grondwater). Mineralengehaltes in het oppervlaktewater zijn niet in evenredigheid afgenomen met de gebruikscijfers. Over achterliggende, al of niet agro-gerelateerde verklaringen bestaan nog veel onduidelijkheden.

De veehouderijsector heeft in de periode sedert 1998 een aanzienlijke reductie gerealiseerd van de ammoniak emissie. Duingebieden in de regio zijn aangewezen als verzuringsgevoelige (Natura 2000-)gebieden. De bedrijfsontwikkeling van veehouderijbedrijven mag niet op slot gezet worden door de externe werking die voor deze gebieden geldt.

In de periode tot 2015 zullen door alle betrokken partijen nog grote inspanningen moeten worden verricht om de doelstellingen vanaf 2015 van de Kader Richtlijn Water te kunnen realiseren. Verdere aanscherping van de gebruiksnormen is niet meer mogelijk. De bloembollensector heeft met onder andere de provincie Noord-Holland en het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier afspraken gemaakt voor gezamenlijke ontwikkeling van aanvullend instrumentarium (onder andere ontwikkeling zuiveringstechnieken, organische stofbeleid). Op landelijk niveau geldt dat ook voor de akkerbouw en de veehouderij.

Energie vormt in toenemende mate een belangrijk onderdeel van het overheidsbeleid. In verband met de stijgende kosten van energie zijn agrarische bedrijven al lang bezig hun energiegebruik waar mogelijk terug te dringen. Wezenlijke stappen daarin kunnen het beste worden gerealiseerd wanneer investeringen in de bedrijfsgebouwen aan de orde zijn. De bloembollensector heeft in de periode 1995-2005 deelgenomen aan de Meerjarenafpraak Energie. Evaluatie van de vorderingen in 2006 maakte duidelijk dat ruim 21% minder energie per eenheid van product werd gebruikt dan tien jaar daarvoor (doelstelling was -22%) en dat een toename was gerealiseerd in het aandeel duurzame energie van ruim 3% (doelstelling was 4%). Individuele bedrijven in het plangebied hebben tot tevredenheid geïnvesteerd in windenergie. Verbreding hiervan is (helaas) niet meer realiseerbaar.

Mede als gevolg van de klimaatdiscussie staat energie (nog meer) in het middelpunt van de maatschappelijke discussie. De agrarische sectoren zullen ook in de periode tot 2015 bijdragen aan de vermindering van het energiegebruik en de uitstoot van emissies. De bloembollensector heeft in 2007 voor een volgende periode van 10 jaar een Meerjarenafpraak Energie gemaakt met de overheid. De doelen hiervan zijn een verdere stijging van de energie efficiëntie per eenheid van product met 2,2 % per jaar en een toename van het aandeel duurzame energie met 0,4% per jaar.

Ook de akkerbouw- en veehouderijsector hebben in het kader van het programma 'Schoon en Zuinig' uitgangspunten voor beleid geformuleerd in samenwerking met overheden. Het betreft doelstellingen voor 2020 (ten opzichte van 1990) op het gebied van energiebesparing (realisatie meerjarenafspraken), reductie van het gebruik van fossiele energie (- 25%), en stimulering van energieproductie (windmolens en biomassa-vergisting).

Toerisme

Een belangrijk deel van de economische toegevoegde waarde van het toerisme in de regio, met name in het voorjaar, wordt gegenereerd door de bloembollensector. Het open cultuurlandschap biedt ook in andere jaargetijden weidse vergezichten aan het toenemend aantal toeristen dat de streek bezoekt.

Zowel de toeristische als de agrarische sector hebben in de afgelopen jaren tot algemene tevredenheid ingespeeld op deze ontwikkeling door de organisatie van tal van activiteiten. Voorbeelden vanuit de agrarische bedrijfstak zijn 'Bloeiend Zijpe', de Bloemendagen, Open dagen agrarische bedrijven, en bedrijfsbezoeken voor groepen toeristen.

De combinatie van bloeiende velden, open landschap, koeien in de wei en duin- en strandvermaak heeft een sterke aantrekkingskracht op dag- en verblijfsrecreatie. De sector is bereid in overleg met overheid en toeristische sector mogelijkheden en haalbaarheden voor verdere stimulansen te onderzoeken.

Arbeid en huisvesting buitenlandse arbeiders

De agrarische sector, met name de bloembollensector en gerelateerde bedrijvigheid, is een belangrijke bron van werkgelegenheid in de regio. Het betreft circa 10.000 arbeidsplaatsen. In piekperioden (onder andere oogst en verwerking) zijn talrijke tijdelijke medewerkers in de bedrijven actief, in toenemende mate afkomstig uit andere EU-landen. Mede in relatie tot de voortschrijdende schaalvergroting is verschuiving waarneembaar van vaste naar tijdelijke arbeid. Vooral nog wordt het vinden van voldoende geschoolde medewerkers nog niet als een groot probleem ervaren. Ondernemers en medewerkers van stoppende bedrijven kunnen in het algemeen bij andere bedrijven in de sector hun carrière voortzetten. De instroom van jonge medewerkers is echter gering. Op termijn zullen daarom, dus problemen in de arbeidsvoorziening (vergrijzing, problematische vervulling vacatures) kunnen worden verwacht als een kentering in deze ontwikkeling uitblijft. De agrarische sectoren hebben initiatieven genomen om de instroom in, de betrokkenheid van de sector bij en de kwaliteit van het agrari-

sche onderwijs te verhogen. Deze grotere sectorale betrokkenheid en verantwoordelijkheid zal structureel zijn.

De huisvesting van tijdelijke medewerkers uit andere EU-landen, die actief zijn in de bouw, dienstverlening en agrarische sector, is een bron van toenevende maatschappelijke zorg. De agrarische sector heeft in het verleden initiatieven en verantwoordelijkheid genomen voor een verantwoorde huisvesting en is ook nu bereid daaraan een bijdrage te leveren. Recent is in samenwerking met onder andere de agrarische sector een rapport verschenen waarin met name juridische en financiële toetsingskaders voor de problematiek worden beschreven. Eenduidig overheidsbeleid op regioniveau is voor het realiseren van oplossingen een vereiste. Verantwoorde mogelijkheden, ook op bedrijfsniveau, hebben daarbij de voorkeur van het bedrijfsleven.

Infrastructuur en logistiek

De agrarische sectoren constateren met zorg dat de wegeninfrastructuur in het plangebied in de afgelopen reeks van jaren hoegenaamd niet is aangepast aan het groeiende weggebruik en aan de voortschrijdende agrarische schaalvergroting. De zorg spitst zich eerstens toe op de breedte en de kwaliteit van de bestaande wegen in het buitengebied. Een en ander leidt in toenemende mate tot onveilige situaties en tot verhoogde risico's op schade.

De ontsluiting van het gehele gebied en de ronduit slechte oost-west verbindingen in de regio behoeven dringend een opwaardering. De sector pleit met kracht voor aanpassing hiervan. Vlotbruggen zijn weliswaar een historische bezienswaardigheid, maar ze vormen geen adequate voorziening meer in het oost-west verkeer over het Noord-Hollands kanaal. Voor zowel het toeristische verkeer als het agrarische verkeer geldt dat een verbetering van de ontsluiting van Den Helder noodzakelijk is, hetzij via aanpassingen in de N9 of via een opwaardering van de route via de Stolpen naar de afslag Medemblik van de A7.

Efficiency is een van de belangrijk principes waarop het bedrijfsleven beleidskeuzes baseert. Door onder andere de voortschrijdende schaalvergroting gebruiken agrarische ondernemers percelen die verspreid liggen in het plangebied. De transportbehoefte binnen de regio zou verminderd kunnen worden wanneer door kavelruil de mate van versnippering kan worden verminderd. De sector heeft commissies daartoe ingericht. Ook zal de sector investeren in een verbetering van de ketenlogistiek, resulterend in een aanzienlijke vermindering van de transportbehoefte.

Het LEI ontwikkelt voor overheden en bedrijfsleven economische kennis op het gebied van voedsel, landbouw en groene ruimte. Met onafhankelijk onderzoek biedt het zijn afnemers houvast voor maatschappelijk en strategisch verantwoorde beleidskeuzes.

Het LEI is een onderdeel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Daarbinnen vormt het samen met het Departement Maatschappijwetenschappen de Social Sciences Group.

Meer informatie: www.lei.wur.nl

